

társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TANULMÁNYOK

- 3 **Csoba Judit:** A tartós munkanélküliség hatása a családok anyagi helyzetének alakulására

MAGYAR VALÓSÁG

- 19 **Soltész Iván:** Hatékonysági vizsgálat a munkaerőpiaci képzésben
 29 **Betlen Anna:** Kísérlet a munkaerőpiacon
 41 **A Népjóléti Minisztérium előterjesztése a kormányprogramból adódó szociálpolitikai feladatokról**

A MODERN EMBER VISZONYA A HALÁLHOZ

- 62 **Léderer Pál** előszava
 63 **Ulicska László:** A halál utolsó „nagy korszaka”
 68 **Végh Katalin:** A modern ember viszonya a halálhoz
 77 **Tenczer Tamás:** A halál mint társadalmi probléma
 83 **Szikra Dorottya:** Hit és AIDS

INTERJÚ

- 91 ~~89~~ **Pik Katalin:** A fővárosi hajléktalanellátás legújabb kori történetéből

HÍREK, INFORMÁCIÓK

- 110 **Öt éves az ESÉLY**
 110 **Németh László–Pik Katalin:** Vitaindító gondolatok ✓
 114 **Kik vagyunk? Az ÉGISZ Leleki Sérültek Országos Családi Egyesületének programja**

Barth!!!

91

110

111
111

101

Csoba Judit

A tartós munkanélküliség hatása a családok anyagi helyzetének alakulására

„...ahhoz, hogy jól éljünk, kevés, az éhenhaláshoz sok”

„...most is el vagyok maradva egy havi fűtéssel meg melegvízzel... azt mondom, inkább egye meg a három gyerek...”

A hetvenes évek Magyarországon a kétkeresős családmódellet vált általánossá. A család fő keresője többnyire a férfi volt, de nem nélkülözhetette a háztartás a feleség keresetét sem. A nők foglalkoztatottsága ekkor elérte a 75%-ot.

A kétkeresős családmódellet elméletben máig nem változott. A család fő keresője legtöbb esetben ma sem rendelkezik az egész család eltartását biztosító jövedelemmel. Szükség van a kiegészítő keresetekre, másodállásokra, s a feleség keresetére is az életszínvonal megszokott szintjének megtartása érdekében. Ha a kétkeresős módelletben mellékjövedelem szerzésre nincs lehetőség, egy átlagos magyar család már az első gyermek születését követően a létminimum alá kerülhet. (Ld. KSH létminimum adatok.¹)

Mi történik akkor, ha ebből a családból az egyik fél – esetenként mindkét fél – munkanélkülivé válik?

Miből és hogyan él, gazdálkodik a család egyre romló anyagi körülmények között? Milyen jövedelemforrásokkal rendelkezik, s főként hol korlátozza kiadásait?

Ezekre a kérdésekre kerestük a választ 1993 őszén és 1994 tavaszán Debrecenben a tartósan munka nélkül lévők körében folytatott kutatásunk során. 1200 olyan háztartás szerkezetét, jövedelmi helyzetét elemeztük, ahol legalább egy személy legalább egy éve munkanélküli. A megkérdezett személyek valamennyien kikerültek már a munkanélküliek maximum egy évig folyósítható járadékából.

A mintának két alapvető csoportja volt. 700 háztartásban a megkérdezett a munkanélküliek jövedelempótló támogatásában részesült, melyet a járadék lehetséges idejének leteltét követően az önkormányzatnál igényelt, s szociális rászorultság vizsgálatát követően az önkormányzat számára megítélt. További 500 háztartásban a megkérdezett a munkanélküli járadék idejének kimerítését követően nem részesült jövedelempótló támogatásban. (A továbbiak

ban a két almintát is ennek megfelelően különböztetjük meg: jövedelempótló támogatásban részesülők, ill. jövedelempótló támogatásban nem részesülők.)

A jövedelempótló támogatásban részesülők esetében az információk forrása az a részletes adatlap volt, amelyet a támogatásért folyamodók a debreceni önkormányzatnál kitöltöttek, a támogatásban nem részesülőket pedig kérdőívekkel kerestük meg.²

Kutatási céljaink között hangsúlyos helyet foglalt el annak vizsgálata, hogy milyen hasonlóságokat és eltéréseket tapasztalhatunk a tartósan munka nélkül lévők körén belül a munkanélküli ellátásból kikerülő, s további támogatásban már nem részesülő személyek háztartása s azoknak a munkanélkülieknek a háztartása között, akik az ellátásból kikerülve jogosultságot szereztek az önkormányzatok által biztosított jövedelempótló támogatásra. E két réteg jellemzőinek vizsgálata a munkaügyi rendszer által gyűjtött adatok alapján csak szűk keresztmetszetben végezhető, mert ezek az adatok nem a munkanélküliek háztartását, hanem magát a munkanélküli személyt írják le. Sem a háztartás összetételére, sem a háztartáson belüli jövedelemszerkezet alakulására vonatkozóan nem szolgálnak információval. Ismereteink szerint tehát az *első*k között próbáljuk bemutatni a tartósan munka nélkül lévő, jövedelempótló támogatásban részesülő személyek háztartásának szerkezetét s a háztartások jövedelemforrásait.

A téma kutatásának különös aktualitást ad, hogy az előzetes tájékozódás során azt tapasztaltuk: a tartósan munka nélkül lévő személyeket tartalmazó háztartások esetében *mind kevesebb szerepet játszik a munkajövedelem*. Az ellátásból kikerült *munkanélküliek házastársainak ma már alig két harmada dolgozik*, közel 15%-a maga is munkanélküli, a többiek pedig a szociális ellátórendszerek támogatását veszik igénybe. A megkérdezettek családjainak 27%-ában két vagy több munkanélküli él.

A háztartás tagjainak munkaerőpiaci helyzete

A jövedelempótló támogatásban nem részesülő munkanélküliek háztartásának 13%-ában egyetlen aktív kereső korú személy van, s ez megegyezik a munkanélküli személlyel. Ha kivonjuk az egyszemélyes háztartások számát, még akkor is a minta 11%-a esetében gyermekét egyedül nevelő munka- és jövedelem nélküli szülőről – aki esetleg még idős szüleit is saját háztartásában gondozza – vagy idős szülőnél élő gyermektelen munkanélküliről van szó. A háztartások 42%-ában 2, 30%-ában 3, további 13%-ában 3 vagy több aktív kereső korú személy van.

A háztartások 23%-ában a kereső korúak közül *senkinek nincs munkaviszonya* s munkából származó jövedelme. A megkérdezett háztartások több mint egy ötöde tehát nem munkajövedelemből tartja fenn magát a munkanélküli járadék lehetséges idejének letelte után.

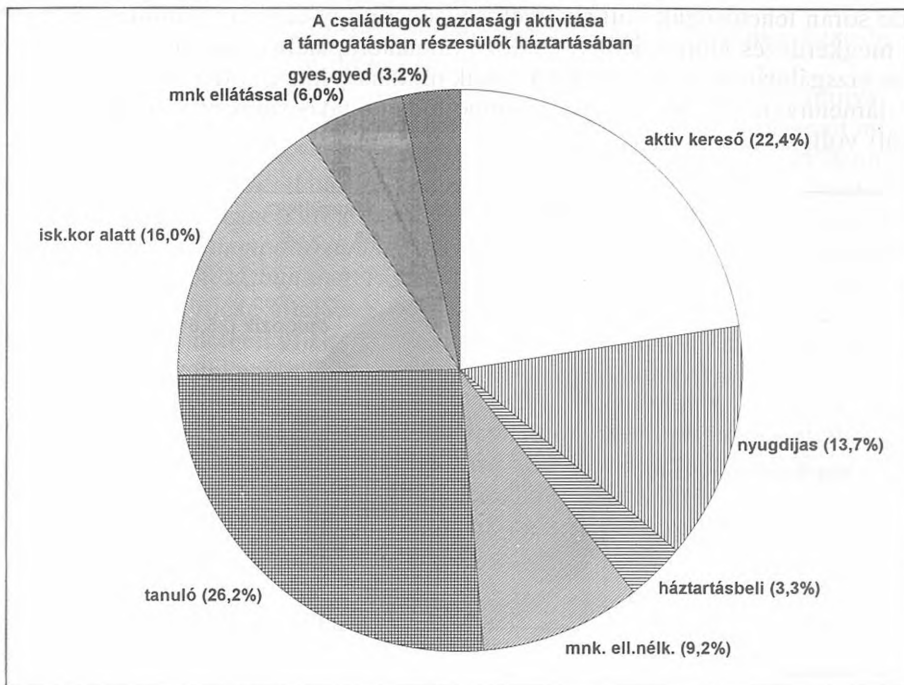
A megélhetés forrása a háztartás további tagjainak inaktív jövedelme (munkanélküli járadék, munkanélküliek jövedelempótló támogatása, nyugdíj, gyés, gyed, gynt, családi pótlék, szociális segélyek stb.).

A jövedelempótló támogatásban részesülő 700 háztartásban összesen 226

fő rendelkezik munkajövedelemmel, vagyis ennyi az aktív kereső. (138 nyugdíjas van, 33 háztartásbeli, 32 fő gyeden, ill. gyesen van, 61 ellátásban részesülő munkanélküli, 93 fő munkanélküli – a megkérdezettek körén kívüli –, aki nem részesül munkanélküli ellátásban.)

Alapvető különbség van tehát a jövedelempótló támogatásban részesülő és a támogatásban nem részesülő háztartások között a tekintetben, hogy van-e kereső a háztartás tagjai között. Míg a jövedelempótló támogatásban nem részesülő háztartások tagjainak 23%-a nem rendelkezik aktív kereső családtaggal, addig a jövedelempótló támogatásban részesülő háztartások tagjainak 22%-a rendelkezik aktív keresővel. Ez utóbbi réteg többnyire inaktív jövedelmekből és a szociális támogatásokból él.

Különös jelentősége van e megállapításnak akkor, ha tudjuk, hogy a munkanélküli ellátásból kikerülőket közel fele megkapja a munkanélküliek jövedelempótló támogatását.

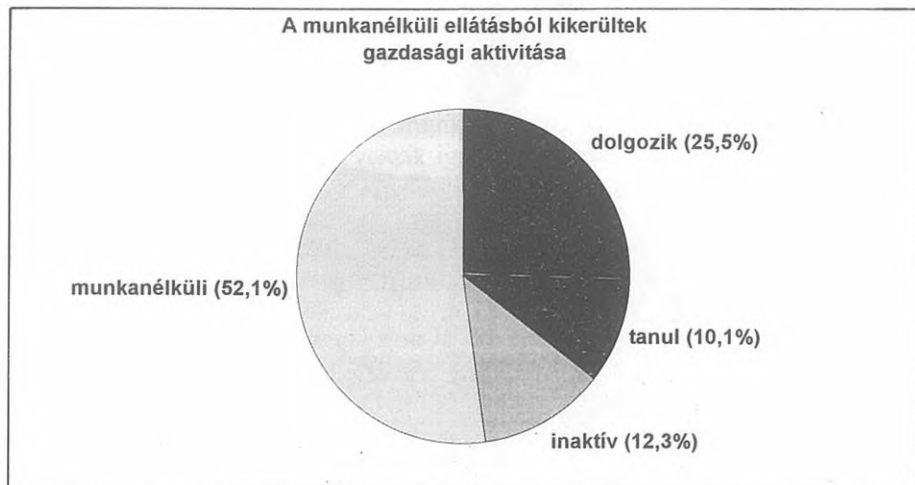
A szociális ellátás nagy rendszerei (TB, Szolidaritási Alap) csak igen rövid ideig – a munkanélküliség 1 évére, a gyes, gyed időtartamára – vállalják a finansziális terheket. A szociális háló ezen nagyobb egységeiből kihullva a társadalmi lejtőn elindult családok, személyek fizikai létének biztosítása az önkormányzatok feladata. Az önkormányzat esetenként kénytelen korábban is belépni az ellátásba, s a nagy ellátórendszerek finanszírozása mellett további támogatásokat nyújt. A munkanélküliek közel egy negyede a munkanélküli járadék mellett – ennek alacsony összege miatt – rendszeres

nevelési segélyben részesül, melyet az önkormányzat biztosít, további egy ötöde pedig más típusú támogatást kap (gyógyszer-, rezszi-, élelmiszer-támogatást stb.).

Az önkormányzatok mind nagyobb mértékben válnak felelőssé széles társadalmi rétegek alapellátásáért. A tartósan munka nélkül lévő személyek háztartásainak közel 50%-a esetében az önkormányzatnak nem pusztán a háztartás kiegészítő jövedelmét kell biztosítania, hanem a megélhetéshez szükséges alapjövedelmet kell rendelkezésre bocsátania.

Az ellátásban nem részesülő megkérdezettek munkaerőpiaci helyzetének alakulása

A kérdőíves vizsgálat során megkérdezettek már nem feltétlenül voltak munkanélküliek, hiszen a *járadékból való kikerülés és a megkérdezés között* eltelt idő során lehetőségük volt az elhelyezkedésre. Így célszerű e minta esetében a megkérdezés időpontjára vonatkozó munkaerőpiaci státust vizsgálni. E státus vizsgálatának nincs értelme a másik mintánál, hiszen ott a kérdés idején valamennyi megkérdezett jövedelempótló támogatásban részesülő munkanélküli volt.

Az ellátásban nem részesülők 23%-ának sikerült elhelyezkednie a munkanélküli járadék lehetséges idejének kimerítését követő egy éven belül. További 10% felvételt nyert valamely oktatási intézménybe, s jelenleg „főállású” diák. A továbbtanulás jelzett arányát a kor szerinti összetétel magyarázza. Erről a későbbiekben még szólnunk.

2% jelezte, hogy alkalmi munkával keresi a kenyerét, és viszonylag jól megél belőle. (A fiatal korösszetétel miatt magas a bejelentés nélkül foglalkoztatott, kereskedelemben és szolgáltatásban alkalmazott személyek száma. A középkorúak pedig a „zsibizést”, a török, lengyel és olasz utakat említették jövedelemszerző lehetőségként.)

A megkérdezettek 37%-a ellátás nélkül él egy évvel a járadékból kikerülése után is.

Munkanélküli járadékban vagy jövedelempótló támogatásban részesül: 16%.

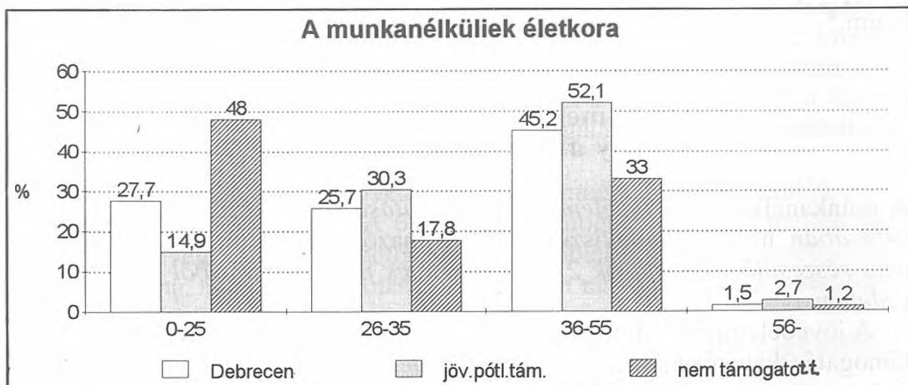
Ebből 4% újra jogosultságot szerzett a munkanélküli járadék folyósítására. Ők a „visszaesők”, akik szerződéses munkaviszonyban, közhasznú foglalkoztatásban résztvevőként vagy más módon munkát találva ideiglenesen vissza tudtak illeszkedni a munka világába. Az elbocsájtások, racionalizálások során azonban többnyire ők az első „érintettek”, s újra munkanélkülivé válnak. További 12% az ellátásból kikerülve még nem volt jogosult jövedelempótló támogatásra, de a megkérdezésig eltelt néhány hónap alatt körülményei úgy alakultak (változott a háztartás összetétele, pl. a házastárs is munkanélküli lett, vagy a kereső gyerek kikerült a háztartásból), hogy a jogosultság küszöbét elérték.

Betegsége miatt részesül ellátásban: 8%.

Ebből rokkantnyugdíjas 3%, részlegesen korlátozott a munkavégzésben, ezért szociális járadékban részesül: 5%.

Meglepően alacsonynak tűnik a rokkantnyugdíjban részesülők aránya. A munkaképesség-csökkenés miatt járadékban részesülők aránya „normál munkanélküli populációban” 9% körül van.³ Itt kell azonban megemlítenünk, hogy a munkanélküli ellátásból kikerülők kor szerinti összetétele jelentősen eltér a teljes munkanélküli sokaság kor szerinti összetételétől. Az ellátásból kikerült és jövedelempótló támogatásban részesülők átlagéletkora lényegesen magasabb, az ellátásban nem részesülőké pedig alacsonyabb, mint a regisztrált munkanélkülieké általában. Mi ennek az oka? Az ellátásban nem részesülő tartós munkanélküliek körében ott találjuk azokat a fiatalokat, akik a pályakezdők munkanélküli segélyének időtartamát követően (6 hónap) – a szociális helyzettől függetlenül – nem fordulnak az önkormányzathoz jövedelempótló támogatásért. Számukra ugyanis ez a támogatás nem ítéltető meg. Kutatásunk mintájában az ellátásban nem részesülők 48%-a 25 év alatti fiatal, többségük a pályakezdők munkanélküli segélyéből került ki. Ebben az életkorban még lényegesen kisebb az egészségkárosodás mértéke, így a rokkantnyugdíjra jogosultak száma is.

A munkanélküliek életkora

Gyermekek ellátása miatt részesül ellátásban: 3% (2% gyés, gyed, 1% gynt). A megkérdezettek 2%-a sorállományú katona.

A megkérdezettek házas társának munkaerőpiaci helyzete

A kérdőíves vizsgálat során megkérdezettek több mint fele a vizsgálat időpontjában nem élt házasságban, így a házasságban élőkre vonatkoztatva közülük a házas társak munkaerőpiaci helyzetét.

A házas társak 68%-a aktív kereső.

A kérdőíves vizsgálat során megkérdezett munkanélküliek házas társának 15%-a maga is munkanélküli. (Ebből járadékos 6%, jövedelempótló támogatásban részesül 1%, ellátás nélküli 8%.)

A házas társ munkanélkülivé válásával a korábban ellátásban nem részesülő munkanélküli személy jogosultságot szerez a jövedelempótló támogatásra.

A házas társak 5%-a rokkantnyugdíjas, 3%-a nyugdíjas, 7% gyermekneveléssel kapcsolatos ellátásban részesül (gyés, gyed, gynt). 1% tanul, 1% pedig sorállományú katona.

A vizsgált háztartásokban tehát igen jelentős mértékben fordul elő, hogy a házas társak egy időben munkanélküliek. 16% azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol ez a helyzet.

A jövedelempótló támogatásban részesülő házas társai igen nagy mértékben saját maguk is munkanélküliek (29%). *Itt csaknem kétszer annyi a munkanélküli házas társak aránya, mint a támogatásban nem részesülő személyek házas társai között. A házas társaknak alig fele folytat maga is kereső tevékenységet.*

Magasabb a gyermekkel kapcsolatos ellátást igénybevevők aránya is (9%).

A jövedelempótló támogatás összege nem biztosítja a család megélhetését. A munkaerőpiacról kiszorulóknak mind nagyobb arányban vállalnak gyerekeket, s menekülnek az őket kivető munka világából a szociális ellátások felé. Egy korábban végzett vizsgálatunk során a megkérdezett nők 12%-a nyilatkozott úgy, hogy jelenleg 3 éves kor alatti gyermeke vállalásakor fontos szerepet játszott a munkanélküliségtől és ennek következményeitől való félelem.⁴

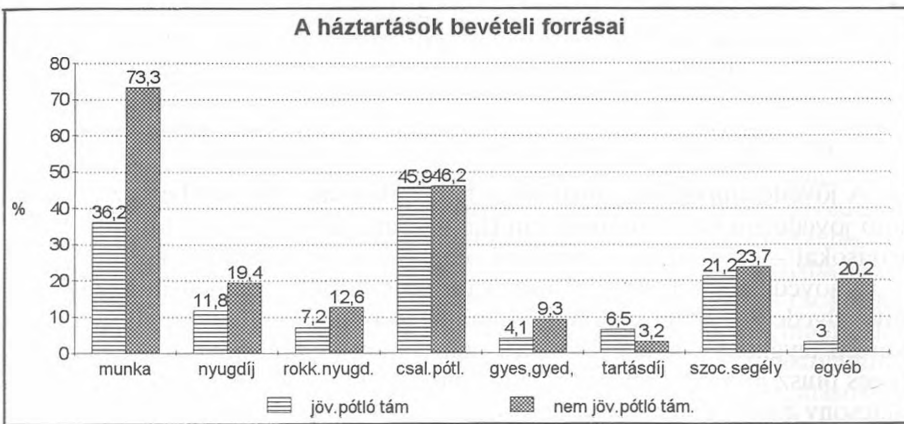
A jövedelmek forrása szerinti megoszlás avagy a bevételi oldal csapdája

A munkanélküliek jövedelempótló támogatásában részesülő háztartásának 64%-ában nincs munkaviszonyból származó jövedelem. A támogatásban nem részesülő háztartások 27%-ában nincs munkaviszonyból származó jövedelem.

A jövedelempótló támogatásban részesülő háztartások esetében a szociális támogatás kategóriájában *nem tüntettük fel*, hogy ott valamennyi háztartás

az említett támogatási formákon túl kapja az önkormányzattól a munkanélküliek jövedelempótló támogatását. Az alábbi táblázatban szereplő mutatók a rendszeres nevelési segély, az eseti segély, valamint egyéb pénzbeli és természetbeni támogatások számbavétele alapján alakultak így.

A bevételi oldalon a munkajövedelem mint bevételi forrás mellett egy másik bevételi forrás esetében tapasztalhattunk még jelentős eltérést a két minta között. Ez a rovat az egyéb jövedelmek rovata. A jövedelempótló támogatásra való jogosultság ugyanis nagyon alacsony jövedelemhatárhoz kötött – a mindenkori nyugdíjminimum 80%-ához –, így az elemzés forrásául szolgáló támogatáskérő adatlapokra a kérelmezők nem vezették be – még büntetőjogi felelősségük tudatában sem – az esetleges külső jövedelmeket.

Másfelől viszont azzal is tisztában kell lennünk, hogy a jövedelempótló támogatás melletti munkavégzés jogsértő. Annak ellenére jogsértő, hogy a kutatás időpontjában érvényes 6800 Ft-nyi jövedelempótló támogatás az arra jogosult fizikai létének újratermeléshez is kevés, és akkor még nem beszélünk arról, hogy az mekkora összeg a hivatalosan számított létminimumhoz képest. Mint a fenti táblázatból láttuk, a háztartások többségében viszont – más bevétel híján – ennek a támogatásnak nemcsak az igénylő létfenntartását kell biztosítania, hanem a családtagok ellátásához is hozzá kell járulnia.

A munkanélkülivé válás nemcsak a főállásból származó jövedelem kiesését jelenti, hanem a család egyúttal elesik a mindaddig legális plusz jövedelmektől is (másodállás, mellékfoglalkozás, alkalmi munkák stb.). Mint a támogatásban nem részesülők bevételi forrásának e rovata mutatja, a háztartások – még a munkanélküli háztartások is – legalább egy ötöde rendelkezik ma is ezekkel a plusz forrásokkal.

Ezeknek a forrásoknak a jövedelempótló támogatásban részesülők esetében nincs legális jogi alapja. A 6800 Ft-os támogatás összege mellett csak fekete munkavégzésre van lehetőség. A későbbiekben erről részletesebben szólunk. (A jog, amely megalkotása pillanatában magába foglalja a visszaélés elkerülhetetlenségét.)

A jövedelemkiegészítés legális és illegális formáira azért is nagy szükség

van, mert nemcsak a bevétel forrásai „szociálisak”, hanem a munkanélküli háztartások egy főre jutó jövedelme is mélyen a létminimum alatt marad.

Az egy főre jutó jövedelem nagysága a munkanélküli háztartásokban

Ft.	jövedelempótló támogatásban	
	részesülő háztartások	nem részesülő háztartások
	%	%
0	27,6	3,8
0–4000	34,3	9,5
4001–6000	31,3	20,8
6001–8000	4,2	25,1
8001–10 000	1,0	9,3
10 001–20 000	0,4	28,7
20 001–	1,1	2,8
Összesen	99,9	100,0

A jövedelempótló támogatásban részesülő családok esetében az egy főre jutó jövedelem 6000 Ft körül van (természetesen már az adható plusz támogatásokat – pl. rendszeres nevelési segélyt – is beleszámítva!).

A jövedelempótló támogatásban nem részesülők családjában az egy főre jutó jövedelem átlagosan ennek körülbelül a duplája. Itt az egyik családtag kereső tevékenysége a gyermekek után kapott családi pótlékkal és az esetleges plusz jövedelemmel elegendő ahhoz, hogy a jövedelempótló támogatás alacsony rászorultsági küszöbét meghaladják, s egy keresetből éljenek.

Mindezeket mérlegelve választ kapunk egyik alapvető kérdésünkre: mi a legfontosabb különbség a jövedelempótló támogatásban részesülő és a munkanélküli ellátásból kikerülő, de jövedelempótló támogatásban nem részesülő személyek háztartásszerkezete és jövedelmi viszonyai között? Miért nem igényli az ellátásból kikerülőket közel fele a jövedelempótló támogatást, és kerül át statisztikailag olyan nagy mértékben az ellátatlanok kategóriájába?

A jövedelempótló támogatásban részesülő háztartások többségében nincs aktív kereső, vagy ha van, akkor a többség jövedelme olyan alacsony, hogy a háztartás tagjaira vetítve nem emeli számottevően az egy főre eső jövedelmet, s így nem haladja meg a támogatás eléréséhez szükséges küszöböt.

A jövedelempótló támogatásban részesülő személyek aktív kereső házastársainak nettó jövedelem szerinti megoszlása

10 000 Ft alatt	53,7%
10 001–20 000 Ft	42,4%
20 000 Ft fölött	3,9%
Összesen	100,0%

A jövedelempótló támogatásban nem részesülő személyek háztartásában lényegesen magasabb az aktív keresők aránya, valamint a munkával szerzett

jövedelem mértéke is. Ezekben a háztartásokban nem hagyható figyelmen kívül az egyéb jövedelem sem.

A jövedelempótló támogatásban nem részesülő megkérdozettek 52%-a döntően azért nem részesül semmilyen támogatásban, mert úgy ítélik meg, hogy a család jövedelme alapján nem jogosultak a támogatásra.

Közel 10%-nál a járadékból kikerülést követő néhány hónap után úgy alakult a helyzet (munkanélküliség, kereső gyerek kiválása a családból, házastárs nyugdíjazása stb.), hogy jogosultakká váltak a jövedelempótló támogatásra, így a kérelem beadását követően a támogatás megítélésében reménykednek.

A két minta közötti átjárás viszonylag intenzívnek mondható. A fentiek során jeleztük, hogy egy korábban támogatásra nem jogosult személy milyen családi események következtében válhat jogosulttá, s kerül be a jövedelempótló támogatás rendszerébe. A mozgás a jövedelempótló támogatás rendszeréből kifelé sem elképzelhetetlen, csak jóval nehezebb. *Az érintettek ugyanis érdekeltek a bekerülésben, de nem érdekeltek abban, hogy a támogatás rendszeréből kikerüljenek.* A jövedelempótló támogatásba bekerülve – a lehetséges támogatásokat is igénybe véve – egy alacsonyan kvalifikált vagy nem piacképes szakmával rendelkező személy nettó jövedelme eléri, esetenként meg is haladja (pl. 2 gyermekre folyósított rendszeres nevelési segéllyel) a minimálbért vagy az ő munkaerőpiaci csoportjában szokásos nettó jövedelmet. A bérszínvonal ennél a viszonylag széles csoportnál tehát nem motivál az elhelyezkedésre. A segélyekkel és alkalmi munkákkal a „szegénységi küszöbön” jól lehet parkolni. *A felemelkedést a munkavállalás sem garantálja,* hiszen akkor az illető azonnal elesik a plusz támogatásoktól, hiszen jövedelme lesz. Ezen a társadalmi szinten az jár rosszabbul, aki dolgozik! *Így jelentős rétegek rendezkednek be tartósan a segélyezett életformára.* Ez az életforma nem jár együtt olyan drasztikus fogyasztáscsökkenéssel, ami elriasztaná a benne résztvevőket – nekik eddig is alacsony volt a fogyasztási szintjük. Egyetlen veszélye, hogy a háztartási eszközök pótlására, a lakás, a környezet állagának megóvására már nem jut pénz, s ez a környezet végleges leromlásához, a háztartás vagyonának felszámolásához vezet.

A „szegénységi csapda” a jövedelempótló támogatásban részesülők esetében tehát nagyon vonzó, hiszen munkavégzés nélkül, főállású háziasszonyként is meg lehet szerezni mindazt, amit korábban csak kemény munkával lehetett. A munkanélküliség tartósságának növekedésével, a munkaképességek, készségek felszámolásával, a segélyre szocializált életformával azonban sikerül olyan mélyre ásni ezt a csapdát, hogy abból kikerülni nemhogy önerőből, de még jelentős társadalmi segítséggel is szinte lehetetlen lesz.

Ezeket a tényeket annak tudatában fontos hangsúlyoznunk, hogy évente jelentős mértékben nő a szegénységi csapda által veszélyeztetettek köre. Korábban említettük, hogy az ellátásból kikerülők közel fele kerül át az önkormányzatokhoz jövedelempótló támogatásra. Mivel ez a támogatás időben nincs korlátozva – az életkörülmények jelentős javulásáig, vagyis akár életfogytiglan is adható –, s nincs igazi motiváció a kikerülésre, a munka nélküli töltött évek száma egyre nő.

Egy több éve munkanélküliként támogatott réteg pedig nem működtethető

„tartalékseregként”, s egy alkalmas pillanatban nem irányítható vissza a munkaerőpiacra. 2–3 év elegendő ahhoz, hogy a munkanélküli elveszítse munkavégző képességét, szakmai képzettsége elavuljon. A munka világába való visszailllesztés fájdalmas és konfliktusokkal terhes lesz, ha egyáltalán még lehetséges.

S még egy lényeges szempont: a veszélyeztetettek 2/3-a férfi, nem háziasszony-, családanya-sorsra szánt nő!

A „fekete munka”

A második gazdaság visszahúzódása a kilencvenes évek elején két területen ment végbe. A szocialista gazdasági rendszeren belüli virágzó második gazdaság – amely oly sokáig a politikusok büszkeségének tárgya volt – a piacgazdaság megjelenésével nagymértékben összeszűkült, s így jelentős tömegek számára szűnt meg mint jövedelemszerzési lehetőség. Másfelől pedig az első gazdaságból kiszorulók számára a jogszabályok tiltják a második gazdaságba való bekapcsolódást, hiszen az fekete munkának, illegális jövedelemszerzésnek számít.

Annak ellenére, hogy a fenti jövedelmi mutatók alapján sokan elfogadják, hogy a fekete munka bizonyos családok esetében a fizikai lét újratermeléséhez szükséges feltétel, a fekete munkáról a közvéleményben kialakult kép mégis alapvetően negatív.

A kutatás során az interjúkészítések alkalmával a megkérdezettek közel 1/3-a, a kérdőíves kutatás során közel 1/5-e vállalta, hogy alkalmanként dolgozik.

Ebből 11% rendszeres munkavégzésről számolt be.

A láthatatlan jövedelmek leggyakrabban előforduló forrásai a következők voltak:

a) Szolgáltatások

A piacképes szakmával rendelkező szakmunkásoknak és a szellemi foglalkozásúaknak van módjuk jövedelemszerzésre a szolgáltatásokon belül. A munkavégzés feltétele itt a bizonyítottan magas szakismeret és a kapcsolatrendszer szélessége. Ilyen módon csak azok jutnak jövedelemhez, akik meg is tudják szerezni a munkát. Jellegzetes szakmák ezen a téren: a kőműves, a szobafestő, víz- és gázszerelő, autószerelő stb. A szellemi munkák köréből ide kell sorolni a gépíró-adatrögzítőt, a könyvelőt, de találkozhatunk adótanácsadóval is. Itt fordul elő leginkább az is, hogy a munkanélkülinek a legutolsó munkahelyén olyan magas volt a keresete, hogy a maximális járadékot kapja, így nem is érdeke a járadék időtartama alatti munkavállalás. Illetve szívesen állna munkába, ha az előző évek bérének megfelelő javadalmazású munkahelyet találna. Erre azonban egyre kevesebb az esély. Az ő esetükben a szociális helyzet nem romlik a munkanélküliség ideje alatt, sőt, ez az egyedi réteg, amely felhalmozni is tud.

b) A segéd- és alkalmi munkák, a „napszám”

A fekete munkát végzők többsége ebbe a csoportba sorolható. Az illegális munkavégzők kb. két harmada tartozik ide. Ők azok, akik az anyagi szorítás miatt kénytelenek a segílyt kiegészíteni. Többnyire képzetlen, családos, korábban alacsony jövedelemmel rendelkező férfiakat találunk itt. A munkavégzés is esetlegesebb az előző típushoz viszonyítva. A munkavállalás során az alkuhelyzetben sokkal kiszolgáltatottabbak, mint az előző csoportbeliek, hiszen nagyon rá vannak utalva a pénzre, s nagy a konkurencia.

c) Bedolgozás

Különösen a nők vállalják szívesen, hiszen emellett el tudják látni a családot. Ez a forma – véleményünk szerint – a Magyarországon még ma is oly ritkának számító részmunkaidős foglalkoztatást pótolja. Sajnos, a mintában is alig néhány esetben fordul elő. Főként közügyességet igénylő tevékenységet – játékkészítés, gyöngyfűzés, tésztagyúrás, kézikötés – s adminisztratív munkát jelent.

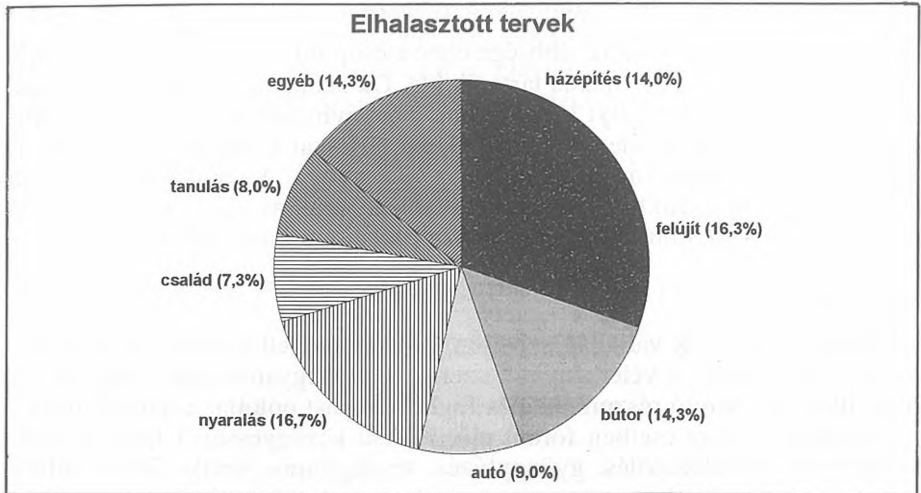
d) Földművelés, gazdálkodás

Ennél a típusnál nagyon nehéz megvonni a határokat, hogy – városi minta lévén – mi az, ami a vidéken élő szülőknek szóló segítségnyújtás, és mi az, ami jövedelemszerző tevékenységnek minősülő gazdálkodás. A megkérdezettek közel egy negyede végez valamilyen formában és rendszerességgel mezőgazdasági munkát.

A kiadások szerkezete, a túlélés taktikai és stratégiai kérdései

A munkanélkülivé válás idején meglévő csekély tartalékokat a munkanélküli járadék ideje alatt a családok kevés kivételtől eltekintve felélik. A járadékból kikerülve, s a lényegesen kisebb támogatást adó szociális rendszerbe bekerülve – vagy ellátás nélkül maradván – a takarékoságnak számtalan fortélyát kell alkalmazniuk, hogy a mindennapok szükségletét fedezni tudják.

A kényszerű anyagi szorítás miatt elsőként korábbi fejlesztési, beruházási terveiket kell feladniuk. Bár a megkérdezettek 13%-a úgy nyilatkozott, hogy eddig sem volt miből tervezni, örültek, ha megélték a jövedelmükből, a minta 87%-a korábbi tervei feladására vagy – reményeik szerint – elhagyására kényszerült. Milyen tervekről kell lemondaniuk? Az első helyen a lakással kapcsolatos tervek válnak álommmá: lakásvásárlás, lakásfelújítás, lakáscsere vagy bővítés. Ezt követően a legtöbbjük számára a nyaralás az, ami elérhetlenné válik.

Igen nagy arányban módosította a munkanélküliség a továbbtanulással, illetve a családtervezéssel kapcsolatos elképzeléseket is. A házasulandók – biztos jövedelem hiányában – a házasságkötés elhalasztására kényszerülnek. Egy 23 éves fiatalember ezt így fogalmazta meg keserűen az interjúk során: „Mit akarok én?! Házasságot?! Ki olyan bolond, hogy egy munkanélkülihez menjen feleségül?”

A tervek feladását követően a saját tartalékok, illetve a mozgítható kölcsönök aktivizálása következik. A munkanélküliek több mint fele (55,5%) kényszerült már munkanélkülisége során arra, hogy kölcsönkérjen. Az esetek döntő többségében a rokonokhoz fordultak. Második helyen az ismerősök segítenek. Az talán további tanulságokkal jár, hogy a megkérdezettek közül senki nem fordult anyagi segítségért korábbi munkatársához. A szomszédok segítségének igénybevétele azonos arányban fordul elő a hitelintézetek igénybevételeivel, s igen jelentős arányban szerepel a mintában az önkormányzattól való segítségkérés is.

Szorult anyagi helyzetében kitől kért segítséget?

	%
senkitől	44,3
rokonoktól	40,7
ismerősöktől	4,9
korábbi munkatársaktól	0,0
az önkormányzattól	7,1
hitelintézettől	1,2
szakszervezettől	0,2
egyéb helyről	0,4
Összesen	98,8

Ha a fenti források kimerülnek, az elszegényedés első állomása a szolgáltatásokról és fogyasztási javakról való lemondás. Érdekes tanulsággal szolgál a lemondás sorrendje.

A kulturális javak fogyasztásáról már a járadék ideje alatt le kellett mondaniuk, vagy fogyasztásukat erősen korlátozniuk kellett. Második lépésként az öltözködést említették a megkérdezettek a takarékoskodás lehetséges forrásaként.

A harmadik a sorban a közüzemi díjak, a szolgáltatások befizetésének elmaradása. A háztartások megszokott és normális működéséhez nélkülözhetetlen szolgáltatások – víz, villany, gáz – fizetése a családok többségének okozott már nehézséget. Egyre jelentősebb a keletkező hátralékok mennyisége.

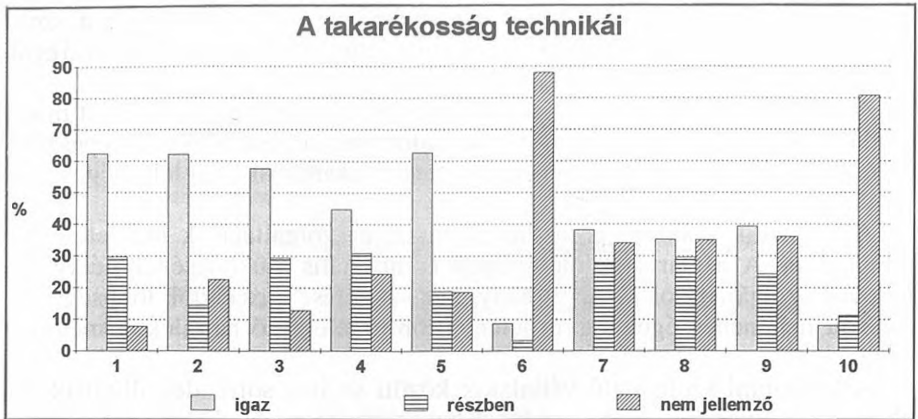
A közüzemi szolgáltató vállalatok között sajátos sorrendet állítanak fel abból a szempontból, hogy hol lehet hosszabb ideig „hitelezni”. Az első és legfontosabb fizetnivalók között tartják számon a megkérdezettek a villany-számlát, mert hátralék esetén az elektromos áramot kapcsolják ki a legkönnyebben. Második helyen szerepel a lakbér kiegyenlítése, mert a kilakoltatás lehetősége (ha nem is megy olyan gyorsan, mint a villany kikapcsolása) az utóbbi két évben egyre inkább szorongat.

Harmadsorban – mivel itt nagyvárosi szegényekről, de túlnyomórészt távfűtéssel, gázfűtéssel ellátott lakásokban élőkéről van szó – a fűtéssel kapcsolatos díjhátralékok következnek: távhő és gáz. A távhőszolgáltató vállalatok vannak a legrosszabb helyzetben, mert itt egy-egy tízemeletes tömbben egy mérőóra van, s néhányan megemlítik, hogy az „csak akkor kapcsolható ki, ha mind a 87 lakástól (10 emeletes bérházak) elzárják a fűtést, olyat meg úgysem csinálnak”. Így a távhőszolgáltatás díja évekig halmozható adósság. A bírósági végzést követően ugyanis nincs már mit foglalni a lakásban.

Negyedik helyen találjuk a takarékosági stratégiák között az étkezési szokások megváltozását, az ötödik helyen pedig a család vagyontárgyainak értékesítése áll. Az, hogy csak az ötödik helyen találkozunk ezzel a lehetőséggel, nem feltétlenül magyarázható a tulajdonosok ragaszkodásával az autóhoz vagy egyéb használati tárgyhoz, sokkal inkább arról van szó – különösen a szociális támogatásban részesülők esetében –, hogy korábban sem rendelkeztek valamirevaló, értékesítésre alkalmas vagyontárgyakkal.

A jövedelempótló támogatásban részesülők 9%-a, a jövedelempótló támogatásban nem részesülők 29%-a rendelkezik személygépkocsival, amely típusára nézve többnyire kelet-európai modell, s évjáratát tekintve átlagosan közel van a 8 évhez.

A szűkös anyagi helyzetben alkalmazott takarékosági technikák skálája igen széles. Igyekeztünk a legfontosabb tényezőkre rákérdezni, s vizsgálni, hogy ezek a tényezők mennyire elterjedtek a munkanélküliek körében. A vizsgált tényezők a következők voltak:

1. diszkontban olcsón élelmiszert vásárolni
2. a tervezett nyaralásról lemondani
3. kevesebb ruhát vásárolni
4. bálásboltban, zsibin vásárolni
5. kevesebbet költeni szórakozásra
6. az autót eladni
7. az eddig üzletben vásárolt holmit sajátkezüleg megcsinálni (pl. ruhát varrni, tésztát gyúrni stb.)
8. keresni az alkalmat a mellékkeresetre
9. a megspórolt pénzt lassan felélni
10. az eddig meglévő tárgyakat fokozatosan eladni

Mint a mellékelt grafikonból is kitűnik, a legkevésbé alkalmazható technika a takarékoság során az autó és az egyéb értékesebb vagyontárgyak értékesítése, ugyanis – mint korábban említettük – a háztartásoknak csekély hányada rendelkezik autóval, ezek az autók pedig – koruk és állapotuk miatt – csak korlátozottan piacképesek.

A vagyontárgyak körében talán a háztartási gépeket lehetne sorolni – televízió, mosógép –, de ezeket az eszközöket a megkérdezettek a háztartás nélkülözhetetlen elemeiként említik – kisgyerekes családokban pl. ilyen a mosógép. E háztartási gépek többnyire „lestrapáltak”, végül pedig – s ez hosszabb távon is megfontolásra érdemes szempont –, ha egy család eladni kényszerül egy használati eszközt, értékesebb tárgyat (pl. egy televíziót), a kényszer szülte eladás során az értékesítési ár jóval a tényleges érték alatt marad, így a megkérdezetteknek „nincs szívük elkótyavetyélni” az oly nehezen megszerzett eszközöket, berendezéseket.

További lényeges érvként fogalmazták meg, hogy a fillérékért eladott fontos eszközöket később sokszoros áron szerezhetnék újra vissza, s az anyagi helyzetüket felmérve erre a közeljövőben nem látnak lehetőséget. Az érték-tárgyak eladásának stratégiája tehát a fent említetteken túl azért sem gyakran alkalmazott takarékosági stratégia, mert nem átmeneti nehéz helyzetet kell átvészelní az eladott tárgyak nyomán beszerzett pénzekből, hanem a dolgoktól végleg meg kell válni, a háztartás leépítésére tartósan kell berendezkedni. Ezt a lecsúszó – hajdan volt – alsó-középosztály nem szívesen vállalja, s

bízuk abban, hogy külső segítséggel legalább a meglévő szint megtartására – amely korábban sem volt kihívó – berendezkedhet.

A szociálpolitika számára nagy kérdés tehát, hogy az önerőre hivatkozva leépítse-e a most meglévő háztartásokat, felszereltségüket és üzemeltetésüket tekintve a tradicionális szegénység szintjére, s ezzel szocializálja is erre a szintre a népesség jelentős hányadát; avagy külső segítséggel – támogatókkal – igyekezzen a meglévő alsó-középosztályi szinten tartani és arra szocializálni a réteg tagjait, bízva abban, hogy az állapotuk átmeneti, s erről a szintről könnyebben mobilizálható ez a réteg egy közeljövőben talán szélesedő munkaerőpiac felé.

Igen elterjedt takarékosági technikának tűnik az élelmiszer és a ruházatkódás korlátozása. Ez a két terület a legrugalmasabb a kiadási szerkezetben. Érdekes megfigyelni, hogy a korábbi fejezetekkel ellentétben itt mennyivel többen említik a megélhetésért alkalmazott stratégiák között, hogy keresik az alkalmat mellékjövedelem szerzésére. A megkérdezetteknek közel 40%-a igyekszik pénzt szerezni a második, illetve az „árnyékgazdaságban”.

A takarékosági stratégiák közül a legnehezebben a két utolsóként említett tényezőt viselik el a megkérdezettek: a megspórolt pénzt lassan felélni, s az eddig meglévő tárgyakat fokozatosan eladni. Nehezen fogadják el, hogy az út lefelé vezet, hogy a korábbi életszínvonal nem tartható, hogy az *elszegényedés folyamata megfordíthatatlannak tűnik*, s ennek nyilvánvaló jele, ha eltűnik egy-egy megszokott vagy nélkülözhetetlen használati tárgy, eszköz a háztartásból. Mindkét tényező esetében ott a félelem: mi lesz, ha elfogy a megtakarított pénz is, mi lesz, ha eladják az utolsó mozdítható darabot is.

A munkanélküliek vagyontárgyaik közül érthető módon leginkább a lakásukhoz ragaszkodnak. Már a lakásrezsivel kapcsolatos stratégiák vizsgálata során láttuk, hogy a fizetendőket is annak megfelelően rangsorolják, melyik veszélyezteteti leginkább a lakhatást, s ott aktívabban térítik a költségeket. Annak ellenére, hogy a jelenlegi lakásuk sem túl nagy, a megkérdezettek közel 15%-a arra kényszerül, hogy lakáscserére gondoljon. A lakáscsere során vagy a méretet, vagy a komfortfokozatot, vagy a lakókörnyezetet kénytelenek megváltoztatni.

A lakáscserén gondolkodók többsége megoldásnak tekinti városi – többnyire panel – lakásának vidéki kertes házra cserélését. Abban reménykednek, hogy a fenntartás költségei kisebbek lesznek, a csere várható előnye számukra a házhoz tartozó kert, melyben előállíthatnák a szükséges élelmiszer egy részét is.

Célszerű lenne a későbbiek során vizsgálni, hogy ezek a lakáscsere-ígények mennyire realizálódnak, s a csere valóban biztosítja-e a kívánt eredményeket.

A megkérdezettek 41%-a fél a jövőtől, s úgy véli, anyagi helyzete egyre súlyosabb lesz. A mintának csak 18%-a – többnyire azok, akiknek sikerült elhelyezkedni – tekint egy kicsit bizakodóan a jövőbe, s állítják, nekik jobb lesz az anyagi helyzetük az elkövetkezendő időszakban. A minta egy negyedének elképzelése sincs arról, hogyan változik majd az anyagi helyzete, s mintegy 16% bízuk abban, hogy jelenlegi életszínvonala tartható lesz.

A kétkeresős családmódel helyett a kilencvenes évek elején egyre na-

gyobb területen működik a szociális ellátás „modellje”. Az aktív kereső korú személyeket tartalmazó háztartások egy harmada ideiglenesen (munkanélküliség, gyés, gyed, gynt) vagy végleg (tartós munkanélküliség, rokkantnyugdíj, nyugdíj) kiszorul a munkaerőpiacról. A munkanélküliek háztartásában a jövedelmek többsége az állami szférából származik. A kétkeresős családmódel-ideológia mellett a segélyek, juttatások és a szociális alapon való szelektív ellátás világa ez. S a „kétharmados társadalom” alsó harmada egyre szélesebb.

Jegyzetek

1. Hajdú-Bihar megyében, a vizsgálat helyszínén s idején (1993. december) a foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresete 24 300 Ft volt. Ebből a bruttó összegből a levonások után kb. 17 000 Ft marad a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatóságának számításai szerint. Ugyanakkor a KSH decemberi adatai szerint egy két felnőttből és egy gyermektől álló háztartás létminimuma 36 500 Ft volt.

2. A jelenlegi írás egy nagyobb lélegzetű vizsgálat zárótanulmányának részlete. A vizsgálat célja a munkanélküli ellátásból kikerülő személyek főbb társadalmi csoportjainak megismerése, a csoportok sajátosságainak elemzése volt.

A kutatás az OTKA I/3 1663. sz. munkaprogramjának keretén belül, valamint a Népjóléti Minisztérium támogatásával készült.

A támogatóknak szóló hálás köszönet mellett itt kell megemlítenünk a Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Szociális Irodája vezetőjének és munkatársainak értékes segítségét, akik nélkül ez a vizsgálat nem készülhetett volna el. Külön köszönet illeti az ott dolgozó „közhasznu teamet”.

3. Ld. M. Jahoda: Foglalkoztatás és munkanélküliség az 1980-as években. Szociológiai Figyelő, 1991. I. 5–32. 19. old.

4. A hivatkozott vizsgálatot 1992 májusában Debrecenben végeztük. 1916 0–3 éves korú gyermeket nevelő szülőt kérdeztünk meg.

Csoba Judit: A bölcsődés korú gyermeket nevelő családok szociális helyzete. Munkatanulmány, Debrecen, 1992.

Fizessen elő az Esélyre!

Az Esély társadalom- és szociálpolitikai folyóirat.
Megjelenik évente hatszor.

Ára: 80,- Ft

Kapható minden nagyobb könyvesboltban
és a szerkesztőségben.

Megrendelhető:

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B

Tel.: 266-9833/298

Soltész Iván

Hatékonyági vizsgálat a munkaerőpiaci képzésben

Az 1988-ban megkezdett gazdasági szerkezetátalakítás, az 1990-es választásokot követő rendszerváltás több, alapvető változást eredményezett a foglalkoztatáspolitikában. A „bújtott” állások, az úgynevezett „kapun belüli” munkanélküliség megszüntetésére irányuló törekvések, a privatizáció, a decentralizálás, a KGST piacok összeomlása, az ország pénzügyi helyzete és hosszan lehetne sorolni a további okokat, törvényszerűen oda vezettek, hogy emberek tízezrei állás nélkül maradtak.

Magyarországon megjelent – mint súlyos társadalmi és gazdasági probléma – a munkanélküliség.

Az utóbbi három évben ötszázezer és hétszázezer között változik az állás nélküliek száma.

Egyrészt az ország teherbíró képességét sújtja a munkanélküliek járadék fizetésének kötelezettsége, másrészt valós társadalmi igényként fogalmazódott meg, hogy a szakma, illetve profilváltáshoz az oktatásnak is igazodnia kell.

Továbbra is munkahelyek szűnnek meg, és vállalkozások indulnak be. Az országba bekerülő új, korszerű termelőeszközök kezeléséhez, az új technológiák sikeres működtetéséhez csak új ismeretek elsajátításával lehet és szabad hozzájárítani.

A munkanélküliség elkerülésének egyik sikeres módszere a szakmaváltás, a tudás korszerűsítése, vagyis az átképzés.

A Magyar Iparszövetség Oktatási Központ az OKISZ önálló oktatási vállalatának jogutódjaként tizenhét éves tapasztalattal rendelkezik az iskolarendszeren kívüli képzés területén. Eredeti feladatunk a szövetkezetekben jelentkező képzési igény kielégítése volt. Közel négyezer szövetkezeti gazdálkodó egységben szerveztük, irányítottuk az oktatást, továbbképzést. Tantermek, kiszolgáló egységek, étterem és 33 szobás panzió található központunkban. Az egyre szűkülő források azonban arra kényszerítették intézményünket, hogy szolgáltatásaink racionalizálásával és bővítésével a ráfordításokat kismunkáljuk. Nem jelent gondot a gyakorlati oktatás lebonyolítása sem, hiszen a szövetkezeti iparban és a társintézményeknél adott a lehetőség.

Immár négy éve – mint nyitott intézmény – kitértük kapunkat a lakosság

felé, és több mint nyolcvan féle tanfolyammal állunk az érdeklődők rendelkezésére. Nappali tagozatos – állami oktatási feladatokat ellátó – közgazdasági szakközépiskolát működtetünk pénzügyi tagozaton, érettségizettek részére, tanfolyamonként 140 hallgatóval.

Kapcsolatrendszerünk lehetővé teszi a további bővítést, hiszen a főváros közép- és szakiskolaival, valamint több főiskolával és egyetemmel rendszeres az együttműködésünk. Külső óraadó tanáraink, oktatóink száma megközelíti a 300 főt. Hat vidéki kirendeltségünk vonzáskörzetében az ország területének 60%-án bonyolítunk tanfolyamokat, további 150 fő előadóval.

Évente közel négyezer hallgatónk jut szakképesítéshez Oktatási Központunkban. Az elmondottak alapján szinte törvényszerű volt, hogy elsőként kapcsolódtunk be a munkanélküliek átképzésébe, felhasználva a felnőttoktatás terén szerzett tapasztalatainkat.

Nem hagyható figyelmen kívül az átképző tanfolyamok néhány speciális ismérve. Szinte kivétel nélkül úgynevezett iskolarendszeren kívüli formában történik az átképzés, melyet a Szakképzési Törvény 1993-as megjelenéséig a 7/1988. (II. 17.) MT rendelet szabályozott.

1994 januárjában érvénybe lépett az Országos Képzési Jegyzék, amely az államilag elismert szakmák tételes felsorolását tartalmazza. Az átképzés értelemszerűen a felnőttképzés területén működik. A tanfolyamokra csak 16. életévüket betöltött hallgatók jelentkezhetnek.

A Foglalkoztatási Alap és a minisztériumok által biztosított pénz – amelyet az Országos Érdekegyeztető Tanács két albizottsága, a Munkaerőpiaci Bizottság és az Országos Képzési Tanács oszt szét az átképzések támogatására – biztosítja az anyagi hátteret a tanfolyamokhoz.

A tanulni vágyó munkanélküliek a Munkaügyi Központok átképzési tanácsadójánál jelentkezhetnek kérelmükkel. Kedvező elbírálás esetén nemcsak a képzés költségeit fedezi részben vagy egészben a kormányzat, a munkanélküli járadékot is megemeli 10 százalékkal (átképzési támogatás).

Röviden ez az a külső törvényi, illetve pénzügyi háttér, amelynek alapján jelenleg az oktatás folyik a munkaerőpiaci képzésben. (A koncepció egészét ugyan nem befolyásolja döntően, de meg kell említeni, hogy a hallgatók jelentkeztetésének rendje, a kérelmek elbírálásának módja folyamatosan változik az ország gazdasági helyzetétől és a munkanélküliek létszámváltozásától függően.)

Fontosnak véljük annak prognosztizálását, hogy a tanfolyamokra fordított szellemi és anyagi ráfordítás milyen mértékben hasznosul.

Vizsgálatunk tárgya annak megállapítása volt, hogy egy adott szakmába (szobafestő-mázoló-tapétázó) átképzésre jelentkezők közül kik és milyen valószínűséggel jutnak el a sikeres szakmunkásvizsgáig.

Öt ok miatt választottuk ezt a szakmát elemzésünk tárgyául:

- a) magas a képzési költség (több, mint 100 000 Ft),
- b) hosszú a képzési idő (egy tanév, 9 hónap),
- c) több egymást követő csoportot figyelhettünk meg (4 csoport),
- d) a fokozottan hátrányos helyzetűek aránya ebben a szakmában a legmagasabb a többi csoporthoz képest,
- e) ez az egyik legkeményebb fizikai megterhelést igénylő szakképzés.

Hipotézisünk szerint a konkrét állásajánlattal rendelkezők, illetve ezen a területen már betanított vagy segéd munkásként dolgozók motivációja valószínűsíti a nagyobb tanulási vágyat és ebből adódóan a végzettség megszerzésére a törekvést. A megfigyelt négy tanfolyami csoport összesen 159 jelentkező hallgatója kizárólag férfiakkól állt. A felhasznált adatokat a tanfolyami dokumentáció szolgáltatta. A vizsgált csoportok 1992 márciusától 1994 februárjáig folytatták tanulmányaikat. Ez az időszak az első csoport képzésének kezdetétől az utolsó csoport záróvizsgájáig terjedő időszakot öleli fel. A képzési ösztidő azért nem 36 hónap, mert párhuzamos csoportok is indultak, és ez átfedéseket eredményezett. (Lásd az 1. ábrát.)

I.

A szerződést kötött, összesen 140 hallgatóból 58-an tettek sikeres szakmunkásvizsgát (41%). Mi történt a hallgatók 59%-ával?

Érdekes az ábra „b” és „g” pontjának összehasonlítása. A sikeresen vizsgázók 41,4%-os átlagához képest az *első csoportnál* ez az érték 50% (+8,6%),

- a *második csoportnál* 25,8% (-15,6%),
- a *harmadik csoportnál* 31,2% (-10,2%),
- a *negyedik csoportnál* 54,3% (+12,9%).

Az első csoport értékeit viszonyítva a második és harmadik csoport adataihoz, látható, hogy 24,2%-os, illetve 18,8%-os eltérés mutatkozik, amelynek magyarázatát a „d” és „e” pontokban vizsgáltak adják meg.

A táblázat „d” részében szerepelnek a fegyelmi ok miatt kizártak. Arányuk az induló létszámhoz képest 25,7%. Csoportonkénti bontásban ez a mutató:

- első csoport:* 26,2% (+0,5%),
- második csoport:* 19,3% (-6,4%),
- harmadik csoport:* 46,8% (+21,1%),
- negyedik csoport:* 11,4% (-14,3%).

Az „e” részben a tanfolyamot félbehagyók, illetve a kimaradtak szerepelnek. Arányuk az induló létszámhoz képest 12,1%.

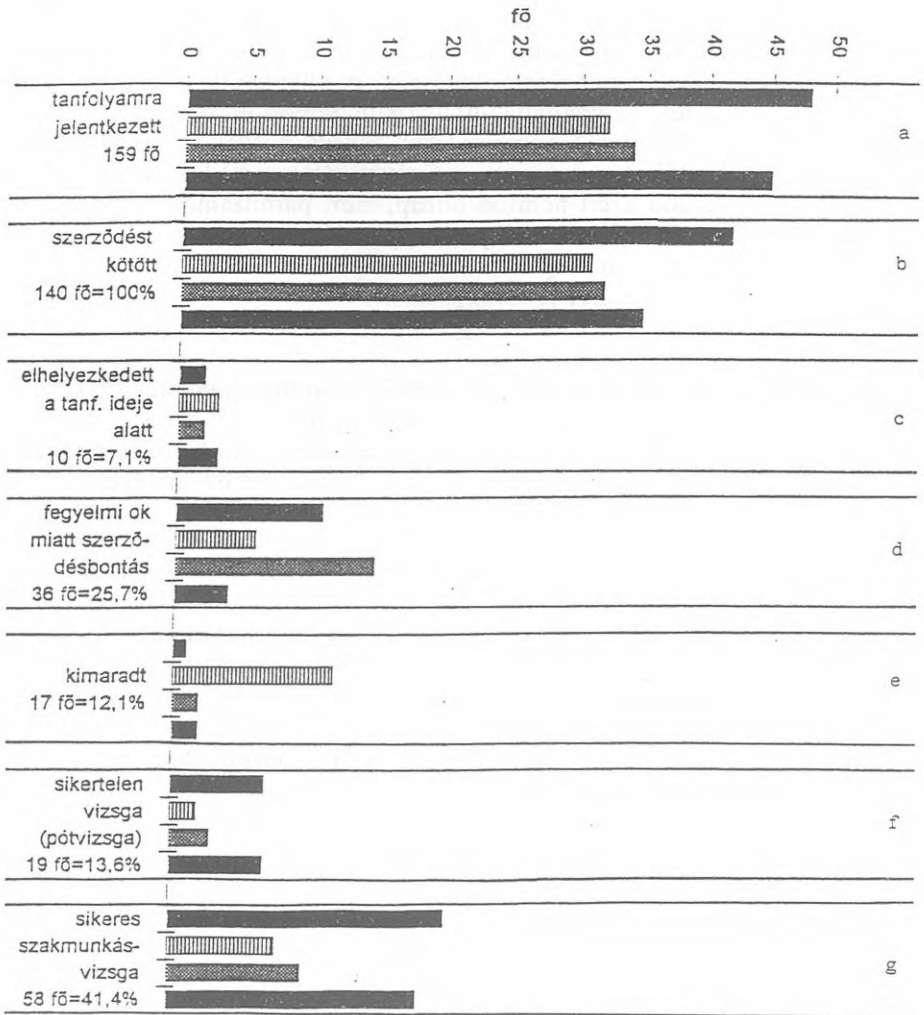
Ez az érték csoportonként a következő:

- első csoport:* 2,3% (-9,8%),
- második csoport:* 38,7% (+26,6%),
- harmadik csoport:* 6,25% (-5,85%),
- negyedik csoport:* 5,7% (-6,4%).

Ha csak az átlaghoz képest 10%-nál nagyobb eltérést mutató értékeket vesszük figyelembe, szembeötlő a negatív tendencia a második és a harmadik csoportnál, míg a negyedik csoport pozitív képet mutat.

Feltűnő a második, illetve harmadik csoportnál a tanfolyamról fegyelmileg kizártak, illetve a tanfolyamot félbehagyók magas száma. Az okokat kutatva összehasonlítottuk a négy csoport képzési körülményeit. (Az óraszám, az intenzitás, a tanári kar azonosak voltak.) Két olyan különbséget találtunk, amely részben magyarázatul szolgálhat: mivel a második és a harmadik cso-

1.ábra

 I. csoport
 II. csoport
 III. csoport
 IV. csoport

port nem szeptemberben kezdte 9 hónapos intenzív tanulmányait, hanem májusban, és így a képzést mindössze 2 hetes nyári szabadság szakította félbe, sokan a nyaralást választották a tanulás helyett. A családosok közül néhányan a gyerekek nyári elhelyezése miatt mulasztottak többet a megengedettnél, vagyis az összóraszám 10%-ánál, ezért nem voltak vizsgára bocsáthatók. A másik ok a gyakorlati munkakörülményekben keresendő. A késő őszi, téli, kora tavaszi hűvös időben kellett a hallgatóknak kültéri munkát végezniük, ráadásul peremkerületben, rosszul megközelíthető helyen. A mulasztások aránya ebben az időszakban ugrásszerűen megnőtt. Az igazolt és igazolatlan távollét a tanfolyam egészét figyelembe véve 76%-ot ért el.

A munkafegyelem is lazult. A hideg időben többször előfordult, hogy alkoholt fogyasztottak.

A negyedik csoportnál (illetve a jelenlegi ötödik csoportnál) úgy szerveztük a képzést, hogy a hűvös időszakban a gyakorlatot megszakítva, elméleti képzés folyt.

Ennél a két csoportnál generációs problémákat is tapasztaltunk. Az idősebbek (35 év felettiek) és a fiatalok nem értették meg egymást. Klikkek alakultak ki, amelyek rivalizáltak egymással, de nem pozitív értelemben. Napirenden voltak a fegyelmességek, rendbontások. Egy esetben még tettelegességre is sor került a csoporttagok között: ezért ilyen kiugróan magas a harmadik csoportban a fegyelmi úton kizártak száma. Bár a másik két csoportnál nem voltak ilyen jellegű problémáink, a különböző korosztályok egy tanfolyami csoportban oktatása valós gond – pedig a munkaerőpiaci tanfolyamok jellegzetes vonása a vegyes korösszetételű csoport. (Más szakmákban ez a jelenség még fokozottabban jelentkezik a vegyes – férfi-nő – csoportösszetétel miatt.) A különféle tanfolyami csoportok gyakorlati képzésénél létrehozott alcsoportoknál (8–12 fő), amelyek egy adott munkafázist önállóan végeznek, tekintetbe vettük az életkori eltéréseket, és ilyen módon a későbbiekben sem a vizsgált, sem más csoportoknál nem volt úgynevezett generációs problémánk.

II.

Az adatok összesítésénél adódó eltérést az okozza, hogy a hallgatók között volt olyan, aki érettségizett és szakmunkásbizonyítvánnyal is rendelkezett.

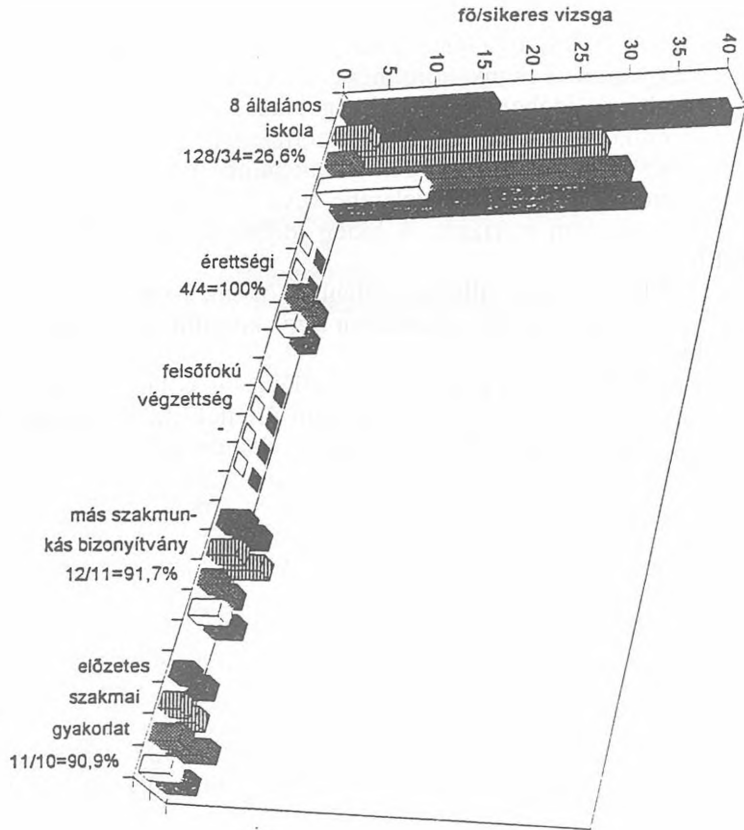
Tanfolyami csoportonkénti bontásban az adatok a következőket mutatják: a 8 általános iskolát végzettek 26,6%-a tett sikeres szakmunkásvizsgát. Ez az érték csoportonkénti bontásban:

- első csoport:* 41,0% (+14,4%),
- második csoport:* 14,8% (-12,2%),
- harmadik csoport:* 10,0% (-16,6%),
- negyedik csoport:* 34,3% (+7,8%).

Érettségizettek csak a harmadik és a negyedik csoportban voltak találhatóak, és 100%-ban sikeres vizsgát tettek.

Felsőfokú végzettségű hallgató egyik tanfolyamon sem volt.

2. ábra

Az előzetesen megszerzett szakképesítés és a sikeres vizsga közötti összefüggés vizsgálata azt mutatja, hogy ezen hallgatóink 91,7%-ban tettek záróvizsgát sikerrel.

Csoportonkénti bontásban:

- első csoport: 100% (0%),*
- második csoport: 75% (-16,7%),*
- harmadik csoport: 100% (0%),*
- negyedik csoport: 100% (0%).*

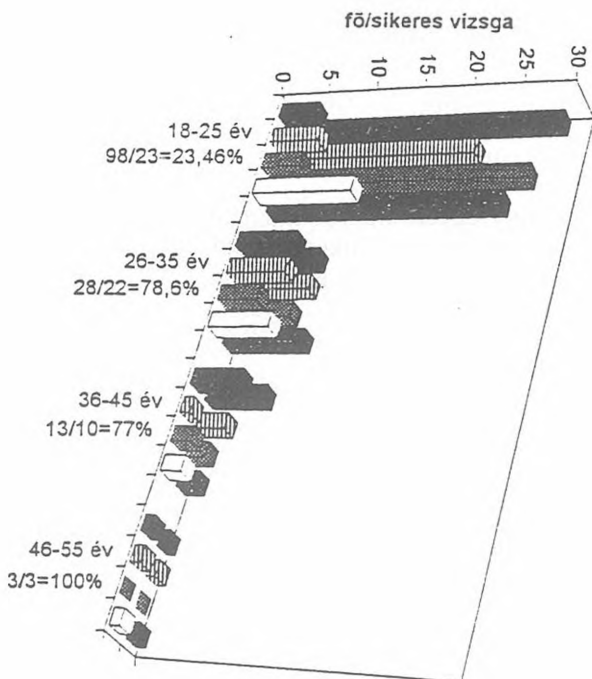
Az előzetes szakmai gyakorlattal rendelkezők 90%-ban sikeres szakmunkásvizsgát tettek. Az egyes, kettes, négyes csoportnál 100% ez az érték, a hármas csoportnál 75% (-16,7%).

Megállapítható, hogy az érettségizettek és a már egyéb, korábban szerzett szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők 95,8%-ban, míg a nyolc általános iskolát végzetek 26,6%-ban tettek sikeres vizsgát. Ez az arány különösen

szembeötlő, ha figyelembe vesszük, hogy ebből a szempontból nincs eltérés az egyes csoportok között. A korábban megszerzett érettségi vagy szakmunkásbizonyítvány tehát döntően befolyásolja a tanfolyami vizsga eredményét. (Tapasztalatainkat alátámasztja a szakirodalom is.)

III.

3.ábra

Az életkori adatok vizsgálatának tapasztalatai:

A 18–25 év közötti korosztály hallgatói 23,4%-ban tettek sikeres vizsgát.

Az adatok csoportonkénti részletezése:

első csoport: 14,3% (-11,1%),

második csoport: 25,0% (+1,6%),

harmadik csoport: 15,4% (-8,0%),

negyedik csoport: 41,7% (+18,3%).

A 26–35 év közöttieknél a sikeresen vizsgázók aránya 78,6%. Csoportonkénti bontásban:

első csoport: 85,7% (+7,1%),

második csoport: 85,7% (+7,1%),

harmadik csoport: 66,7% (-11,9%),

negyedik csoport: 75,0% (-3,6%).

A 36-45 év közötti korosztály 77%-a tett sikeres vizsgát. Csoportonként:

első csoport: 83,3% (+6,3%),

második csoport: 33,3% (-43,7%).

A *harmadik és negyedik csoportnál* a mutató 100% (0%).

A 46-55 év közöttiek 100%-ban sikeresen vizsgáztak.

Az életkori adatok vizsgálata azt mutatja, hogy a 26 évesnél idősebb hallgatók 79,5%-ban, a 18-25 éves korosztályba tartozók pedig csak 23,5%-ban tettek sikeres vizsgát. Valószínűsíthető – nem készült pontos kimutatás –, hogy az „idősebbek” családi állapota és az ebből adódó kényszer hatott az irányban, hogy a megszerzett képesítés birtokában minél előbb ismét munkába állhassanak.

IV.

Végül feltételezzük, hogy egyéb okok is közrejátszanak a vizsga sikerében. Az egyik okcsoportot nevezzük „jelentkezési taktikának”. Mit is értünk ezen? Ha valaki felvételt nyer egy átképző tanfolyamra, akkor a munkanélküli járadékot felfüggesztik az átképzés idejére. A tanfolyam befejezése után a járadékolási idő folytatódik. Vagyis a munkanélkülinek folyósított összeg időtartama a tanfolyam idejével meghosszabbodik. (A tanfolyam ideje alatt átképzési támogatást fizetnek.)

Az úgynevezett „fekete munka” – mely ráadásul adómentes – mellett így hosszabb ideig biztosítható egy fix összeg. (Erősen befolyásoló tényező az is, hogy a hallgató a tanfolyam befejezése után jogosult további munkanélküli járadéokra.)

A problémát az jelenti az ilyen nem tiszta szándékkal jelentkezők számára, hogy kötött a megengedhető hiányzások óraszám, illetve a tanfolyam végén vizsgázni kell. Ez azonban viszonylag könnyen áthidalható. Ismert, hogy a tanfolyamot félbehagyni következmények nélkül csak két esetben lehetséges: betegség miatt, vagy ha valaki elhelyezkedik. Tehát a taktika a következő: a vizsga előtt hat héttel „megbetegszik” a hallgató, máris több lesz a hiányzása, mint a megengedett, és nem bocsátható vizsgára. Pénzvisszatérítési kötelezettsége nincs, vizsgáznia nem kell, „nyert” hét-nyolc hónapot.

A másik megoldás az, hogy közvetlenül a vizsga előtt elhelyezkedik. (Hiszen a tanfolyam célja is az, hogy minél előbb ismét munkába álljon a képzésben résztvevő.) Ismét nincs pénzvisszatérítési kötelezettség, a „nyereség” nyolc hónap plusz járadékolási idő. Az államot veszteség éri, a képzés hatékonysága csökken. A probléma kiküszöbölésére a képző intézmények bevezették a tanfolyami felvételiztetés, kiválasztás rendszerét, mely magában foglalja a motiváció-felismerés szakemberek által vezetett programját.

A Munkaügyi Központok is igyekeznek az átképzésben résztvevőt érdekeltté tenni olyan formán, hogy a képzési költség meghatározott százalékát (általában 80-90%) fedezik csak. A fennmaradó részt a hallgató köteles fizetni. A sikertelenül vizsgázóknál kötelező a pótvizsga.

A másik, részleteiben nem vizsgált, de a képzés hatékonyságát biztosan befolyásoló tényező a munkanélkülivé válás mikéntjében keresendő. Az abszolút munkanélküliség érinti azokat az egy korosztályba tartozó embereket, akik többen vannak, mint a rendelkezésükre álló munkahelyek száma. Ez valójában generációs, illetve a pályakezdő fiatalokat érintő probléma. Rendetlen egzisztenciális viszonyok, korszerűtlen, elavult, szakmai képzettség, szűkülő munkaerőpiac a jellemző ennél a rétegnél. A jobb munkahelyek keresése, a türelmetlenség, a megfelelő, kielégítő életpálya megtalálása is közrejátszik a „Ratkó unokák” magas számarányában a munkanélküliek között.

A konkrét vizsgálati eredmények is alátámasztják, hogy az átképzésben résztvevő és a 18–25 éves korosztályba tartozók közül egyértelműen kevesebben jutnak el a sikeres vizsgáig, mint az idősebb korosztályba tartozók.

A strukturális munkanélküliség azokat sújtja, akik egy adott szakmában már megfelelő végzettséggel és többéves szakmai gyakorlattal rendelkeznek, de a gazdasági szerkezet átalakítása során a képzettségüknek megfelelő munkahelyek megszűntek, vagy számuk jelentősen csökkent. Az így munkanélkülivé vált emberek hosszabb-rövidebb vívódás után – a sikertelen, kudarcokkal teli álláskeresést követően – megragadják az átképző tanfolyamok kínálta lehetőségeket. Ez a réteg úgy tekint az új szakmára, mint egyetlen lehetőségre, és bízik az új szakma, új élet szlogenben. Bizonyíték erre magas számarányuk a sikeresen vizsgázók között. (Ennél a csoportnál motiváló tényezőként – az életkorból adódóan – a családi állapot is szerepet játszik: gyermekei vannak, akiket fel kell nevelni, lakása, amelynek rezsijét fizetni kell stb.)

Utolsó gondolatként meg kell említeni azokat a már más vizsgálatok által is bizonyított adatokat, amelyek azt mutatják, hogy a magasabb végzettséggel rendelkezők aránya kedvezőbb képet mutat. A magasabb, többirányú végzettség a munkaerőpiacon is jobban konvertálható. Adott vizsgálati csoportnál az előzetesen megszerzett képzettség (szakmunkás képesítés) és az esetleg meglévő középfokú végzettség előnyt jelent még abban az esetben is, ha ez a régebben megszerzett szakképesítés nem kapcsolódik közvetlenül a megcélzott képesítéshez.

Összegezve a tapasztalatokat megállapítható: az eredeti feltételezéshez képest a konkrét állásajánlat és az előzetes szakmai gyakorlat mellett döntően meghatározó a sikeres vizsga szempontjából a korábban megszerzett iskolai végzettség, az életkor (családi állapot), a munkanélküli járadékolás határideje és nem utolsó sorban az – általunk nem vizsgált – munkaerőpiaci igény, illetve a kereseti lehetőség. (Ez utóbbit azért nem tanulmányoztunk, mert feltételeztük, hogy a tanfolyamra jelentkezéskor ezek a szempontok már ismertek és meghatározóak voltak a hallgatók előtt.)

A Munkaügyi Központok által amúgy is vizsgált szociális körülmények, az előképzettség, az életkor ismertek a tanfolyamra jelentkezéskor. A képző intézmények szakmai követelményeihez igazodó beiskolázás előtti egyéni felmérések bevezetését szükségesnek tartjuk. Az átképzés hatékonyságának növelése érdekében elengedhetetlen a kiválasztás, felvételiztetés bevezetése. Megfigyeléseinkből nem kívánunk általános következtetéseket levonni, hiszen a vizsgálat csak egy szakmai képzést érintett. Igaz, hogy egyéb tanfo-

lyamainkon, ahol a résztvevő hallgatók nem, életkor, előképzettség stb. szerinti összetétele más, lényegesen kedvezőbb a hatékonysági mutató, de a későbbi összehasonlító vizsgálatok eredményének ismerete nélkül is úgy érezzük, hogy a fentebb leírtak a munkaerőpiaci képzésben, átképzésben érintettek részére gondolatébresztők lehetnek.

HARMADIK PART teljességügyi értesítő

A KÖRNYEZETTEL,
EGYMÁSSAL
ÉS ÖNMAGUNKKAL
való együttélés új és régi útjait
keresők folyóirata

.....

Megjelenik: 1989 óta,
évszakonként 80 oldalon.
Főszerkesztő: Maurer György

.....

Kapható a nagyobb könyvesboltokban,
klubokban és előfizetéssel.
Címünk: 1124 Budapest, Németvölgyi út 120.
Telefon: 155-7565

INGYENES
mutatványszámot kérésre küldünk.

Betlen Anna

Kísérlet a munkaerőpiacon

Bevezetés helyett:

„Átképeztetem magam!” – egy hétköznapi elhatározás

A munkanélküli felüti a telefonkönyvet, és kikeresi a lakóhelyéhez vagy munkahelyéhez legközelebbi munkaügyi kirendeltséget. Megtudja, vajon valóban ez az iroda illetékes-e az ő nyilvántartásba vételében, esetleges problémái megoldásában, van-e jogi, szociális ügyintézés, és ha igen, mikor van ügyfélfogadás. Buszjegyet vált, az állomáson (metró-aluljáróban stb.) a térképet tanulmányozza. Elutazik a megadott címre.

Ha útközben netán elfelejtette volna a pontos házszámot, sebjaj: aggodalomra semmi ok. Az utcán kígyózó sorról bizonyosan felismeri a keresett intézményt. A munkanélküli lassan elsétál a sorbanállók mellett, és benéz az ajtón. Rászólnak, hogy ne tolakodjék, úgyis minden út az ügyintézőhöz vezet, várja ki, amíg sorra kerül. A munkanélküli rafinált ember, és azt mondja, hogy ő egy speciális szakalkalmazottal, az átképzési felelőssel akar beszélni. A lajstromba vételre még aztán is ráér. Akkor bemehet. Átmegy az ügyfélszolgálati irodán, vagyis a nagy szobán, ahol – mint az elvásott fonál – négy ügyintéző előtt válik négyfelé az utcán még egynek látszó sor. A soron levő ügyfelek egy-egy széken ülnek az ügyintézők íróasztala előtt, válluk felett a papírokba kukucskál a következő, s az azt követő várakozó. Gyerekek rohángásznak, anyukák fegyelmeznek. Öreg ember ül a padon, időnként megkopogtatja egy sorbanálló vállát, ugye nem felejtette el, hogy előtte ő következik.

A munkanélküli leül az átképzési felelős nyitott ajtaja elé, vannak nála. Egy frissen érettségizett fiú magyarázza, hogy állami főiskolára nem vették fel, de felvették egy alapítványi főiskolára, amelynek a tandíját nem tudja kifizetni, ehhez kéri az átképzési támogatást. Az ügyintéző elmondja, hogy amennyiben főiskolás, abban az esetben nem munkanélküli, támogatásra tehát nem jogosult. Az adott főiskola egyébként nyilvánvalóan állami támogatásban részesül – hiszen másként legalább a duplája volna a tandíj a mostaninak –, s mint ilyen, újabb forrásból nem nyújtható az iskolának állami pénz. Nem tudunk segíteni, fejezné be a beszélgetést. A munkanélküli közbeszól: vannak alapítványok, vannak egyetemi-főiskolai szervezetek, talán a művelődési minisztériumban, esetleg a főiskola diákönkormányzatánál tud-

nak róla, miképp lehetne ösztöndíjat szerezni. (A „SANSZ” című lap s a benne olvasható részletes lista a forgalomban lévő pályázati lehetőségekről sajnos nem jut a munkanélküli eszébe, ez jöváthetetlen: a fiatalember köszöni a segítséget, és elmegy.)

Mikor sorra kerül, a munkanélküli elmondja, mit végzett, hol dolgozott, mihez ért. Két szóból is ért az ügyintéző, már mondja is a tanfolyam nevét, címét, árát, az iskola telefonszámát. Nekem annyi pénzem nincs, nyögi a munkanélküli. Nézze, amennyiben az iskola elfogadja a maga jelentkezését, és maga ír egy kérvényt a munkaügyi központnak, hogy járuljon hozzá a tanfolyami díjhoz, egy hónap múlva választ kap a kérvényére, s akkor majd meglátja, tud-e járni a tanfolyamra, vagy sem. És más tanfolyam nincs? – kérdezi a munkanélküli. Kap még egy címet, árat, telefonszámot. Netán több is van? Van. Helyben kijegyzetelhető. A munkanélküli jegyzetel, címekeket, árakat, telefonszámokat ír, de végül beáll a sorba, hogy regisztrálják, járadékra és átképzésre jogosult munkanélküli legyen. A regisztrálást tanúsító okiratra automatikusan rákerül: megfelelő állásajánlat nincs, átképzésre jogosult.

A munkanélküli telefonkártyát vásárol (szerencsésebb esetben bemegy pl. az unokatestvére munkahelyére), maga elé teszi jegyzeteit, és telefonálni kezd. Lássuk csak: az egyik tanfolyam intézője boldog: már holnap lehet jönni a részletek megbeszélésére, de a tanfolyam csak akkor indul, ha kilesz a huszonötös keretlétszám. A másik nem érhető el, a harmadik felvételi vizsgát tart: nyolcszáz forint a vizsgadíj.

A munkanélküli utazik, fesszeng, beszélget, önéletrajzot ír, illetéket ró le, vizsgálzik, és várja, hogy értesítsék. Ezután majd kérvényt fogalmaz, és egy hónapot izgul, hogy a már épp megszeretett iskolához, az ily módon új kanyart vett életpályájához megkapja-e a munkaügyi központ anyagi támogatását.

Most képzeljük el, hogy a címben olvasható elhatározás egy negyvenöt-éves szatmári cigányember fejében fogan meg. Mit kezdhet vele? Eljut-e a munkaügyi kirendeltség átképzési felelőséhez? Ha igen, kap-e továbbtanulási ajánlatot? Megkérdezi-e, hogy miből fedezheti ő a kérdéses tanfolyam költségét? Felteszi-e a kérdést ezután, hogy van-e más és más tanfolyam, s mik ezek elérésének a feltételei? Tud-e telefonon kapcsolatot teremteni a kiválasztott iskolákkal, és egyáltalán: kiismeri-e magát a telefonkönyvben, feltéve, hogy talál egyet, és van is telefon, melyet használni lehet? Van-e pénze a vidéken nyilvánvalóan nem egyazon helységben található iskolák eléréséhez először interurbán telefonvonalon keresztül, majd pedig személyesen? Meg tudja-e jegyezni, hogy a tanfolyam indulása előtt egy hónappal kell megszereznie az iskola fogadónyilatkozatát, és benyújtania az alkalmasan megfogalmazott kérvényt a munkaügyi központnak a támogatás elnyeréséért? És képes-e megírni a kérdéses levelet?

A kísérleti program

A munkaügyi kirendeltségek dolgozói százával látják el naponta a rászorulókat, a képzéssel foglalkozó ügyintézők már fejből tudják a tanfolyami listákat, a szociális ügyintézők kívülről fűjják a törvényt, a nem éppen nagyszámú állásajánlatot számítógéppel kezelő alkalmazottak is naprakészek az információkkal. A munkanélküliek egy része számára azonban – legyen az ügyintézés bármilyen szakszerű és emberséges is – mindez kevés. A rosszul kommunikáló, a hátrányos és reménytelen helyzetű, a szakképzetlen, vagy a volt munkaadó, netán épp a munkaügyi apparátus részéről jogsérelmet szenvedett és még sok más problémával küzdő emberek külön elbánást igényelnek. Ez az igény hívta életre az utóbbi három-négy évben országszerte a legkülönbébb alapítású szolgáltatóirodák tucatjait. Ide tartoznak az egyes önkormányzatok, egyházak, nem egyszer állami szervek vagy vállalatok támogatását élvező alapítványok irodái, s a munkanélküli egyesületek állásmenedzserei is. S ezen irodák számát kívánta gyarapítani a LIGA szakszervezet a Munkaügyi Kutatóintézet munkatársaival együtt, amidőn a Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány támogatását kérte három, a munkanélküliségtől erősen sújtott városban alapítandó kísérleti szolgáltatás beindításához.

A program – a szakszervezet sajátos szerepére tekintettel – külön hangsúlyozza, nem kell feltétlenül belenyugodni abba, hogy a munkahelyét elvesztő munkavállaló egyszersmind a szakszervezet nyújtotta védelmet is elveszítse.* Még egy szakszervezeti kezdeményezésű programban sem helyes ugyanakkor olyan szolgáltatást tervezni, amely kizárólag a szervezet volt tagjainak a munkanélkülivé válása esetén felmerülő problémákat hivatott megoldani. Ha már egyszer van egy szolgáltatóiroda, amely alkalmas a munkanélküliek megsegítésére, akkor botorság lenne elutasítani valakit, amiért nem tagja a szakszervezetnek. Egy civil kezdeményezésnek egyébként nem is áll jól, ha holmi jogosultságokat firtat.

A szakszervezeti háttér igen fontos szerepet játszik az irodák létrehozásában és működtetésében. Olyan helyszíneket igyekeztünk választani, ahol a munkanélküliség az országosan sem csekély szintet meghaladóan jelentős, és erős LIGA szakszervezetek vannak, ahol tehát van min segíteni, és van, aki tud segíteni. Úgy láttuk ugyanis, hogy a szakszervezeti tevékenység során felhalmozott tudás és tapasztalat jól hasznosítható ezen a hagyományos szakszervezeti szerepen túlmutató területen is. Mindaz, ami az évek során a LIGA szervezetek mellett kialakult, azaz a munkahelyek megőrzéséért végzett jogi

* Nem olyan természetes ez a gondolat, mint amilyennek látszik. A LIGA szakszervezet számos vezetői és munkacsoport-ülést szánt annak tisztázására, hogy mennyiben egyeztethető össze a hagyományos szakszervezeti szerepvállalás a munkanélküliek ügyének felkarolásával. A munkavállalók és a munkanélküliek érdekei ugyanis több ponton ellentmondanak egymásnak (gondoljunk csak például a szolidaritási járulék mértékére; csökkentése a munkavállalók, emelése a munkanélküliek érdeke). A LIGA szakszervezet a kísérleti programban való kezdeményező részvételével világszerte ritka formációt valósít meg, e ponton is igazolva a róla kialakult képet: ez egy „alternatív” szakszervezet. Ugyanakkor természetesen egy még régebbi, a szakszervezetek hőskorában gyökerező hagyományra, az egyetemes szolidaritás elvére támaszkodik.

és szociális munka, mindez a munkahelyek elvesztése után is felhasználható. Ehhez megfelelő „személyzetet” – vagyis a majdani iroda munkatársait – és megfelelő irodahelyiséget kellett találni.

1993 tavaszán tehát a Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány és a LIGA együttes finanszírozásával, a Munkaügyi Kutatóintézet és sok más szakértő közreműködésével három északkelet-magyarországi városban megnyitottuk szolgáltatóirodáinkat. Három város, három gyökeresen eltérő történet.

Munkanélkülieket Gondozó Társaság

Az egyik városban akkortájt, amikor mi Budapesten a LIGA-központban és a Munkaügyi Kutatóintézetben a kísérleti szolgáltatóirodák létrehozásáról vitatkozunk, a helyi LIGA szervezetekből létrehozott területi szövetség két aktivistája egy még körvonalazatlan munkaközvetítő szolgáltatás megalakításán fáradozott. Elképzelésük alapját a nem sokkal korábban indított másodállású vállalkozásuk jelentette, amely mindenféle termék és szolgáltatás forgalmazásával foglalkozott, s oly széles spektrumban, hogy előbb-utóbb mind keresleti, mind kínálati oldalon kapcsolatba került a munkaerőpiaccal. Nem akarták azonban a munkaközvetítést üzleti szempontok szerint végezni, ezért felkeresték a helyi Munkanélküliek Egyesületét, és felajánlották együttműködésüket.

Nagyon hamar kiderült azonban, hogy a Munkanélküli Egyesület céljai nem egyeznek meg az övéikkel: az előbbi tevékenységében igen fontos szerepet játszottak a szervezetnek magának az érdekei; a munkaközvetítést, a munkanélküli érdekeinek esetleges képviselését ugyanis összekötötték a tagság létszámának, azaz a szervezet súlyának növelésével, ami nyilvánvalóan korlátozta a segítséget kérő munkakeresők körét. A két aktivista elhatározta tehát, hogy a LIGA égisze alatt önálló nonprofit szervezetet alapít, amely a városban és környékén élő munkanélküliek gondjait – szervezeti tagságtól és más jellemzőktől függetlenül – segíti megoldani. Szándékuk találkozott a mi kísérleti programra vonatkozó elgondolásunkkal, és oly előrehaladott állapotban volt immár a szervezés, hogy az általunk rendezett konzultációkon és némi honorárium-jellegű anyagi támogatáson kívül nem is igényeltek az induláshoz más segítséget. Ebben a városban a munkanélkülieknek szolgáltatást nyújtó iroda számára az önkormányzat biztosított helyiségeket a családsegítő központ épületében egyszersmind az irodák rezsiköltségeit is átvállalva. A szolgáltatást kilenc személy végezte, akik – mind LIGA-aktivisták – rendelkeztek főállással, tehát rendszeres, a megélhetést biztosító jövedelemre nem szorultak. Tevékenységük szervezeti kerete egy e célra alapított egyesület, amelynek mint jogi személynek lehetősége van a legkülönfélébb alapítványoktól, állami és egyéb szervektől támogatást megpályázni. Pályáztak is sikerrel, aminek következtében irodájukat számítógépekkel tudták felszerelni, azzal a céllal, hogy a jelentkező munkanélküliek és a befutó munkaajánlatok nyilvántartása mellett később számítógépes tanfolyamok szervezésére is sor kerülhet.

Viszonylag rövid idő alatt rendszeres ügyfélforgalmat tudtak kialakítani, amelynek kezelésére sajátos rendszert dolgoztak ki. Az irodában az egyesület négy-öt tagja napi rendszerességgel, felváltva – ahogy munkahelyi kötelezettségei kinek-kinek megengedték – ügyeletet tartott. Az ügyeletben jelentkező klienssel folytatott beszélgetés alapján kiállított karton információit azonban már az egyesület két másik tagja (a kezdeményező két aktivista, akik egyben az egyesület vezetői is) használta, amennyiben megfelelő állás- vagy munka-ajánlathoz jutottak. A munkahelyek felkutatásával, a lehetséges munkaadókkal való kapcsolattartással, a munkahelyek nyilvántartásával kapcsolatos feladatokat ugyanis ez a két vezető tag látta el.

Az egyesület gyorsan integrálódott a város szociális intézményrendszerébe, elismert és szükségesnek tartott részévé vált a rászorulókat segíteni hivatott hálózatnak, s a családsegítő központ nem csak helyet, hanem szakmai segítséget (esetmegbeszélés, szupervízió, a szolgáltatást nyújtók képzése, ifjúsági klub közös működtetése) is kínált nekik.

A rendkívül kedvező körülmények ellenére, a Társaság által a munkanélküliek ellátására kialakított eljárás maga, vagyis az ügyfelek meghallgatása, a velük kapcsolatos ügyintézés, valamint az esetleges munkához juttatás szétválasztása számos konfliktus kiindulópontja lett. Azok az ügyfelek ugyanis, akik nincsenek megelégedve a munkaügyi központok által nyújtott segítséggel, sok esetben valamivel érzékenyebbek másoknál, esetleg problémáik súlyosabbak, helyzetük nehezebb. A civilszervezet szolgáltatóirodáját abban a reményben keresik fel, hogy ott olyan emberrel találkoznak majd, akit bizalmukba fogadhatnak, akivel anélkül, hogy idegenek behallgatnának, töviről-hegyire megbeszélhetik gondjaikat, s aki ezután megpróbál segíteni. Ehelyett a beszélgetés végén az ügyeletet ellátó munkatárs ennyit mondhatott nekik: most menjen haza, s ha lesz magának állás, a munkatársunk majd meglátogatja, miként a többi jelöltet is, és kiválasztja önök közül az állásra a legmegfelelőbbeket, akikkel felkeresi a munkaadót. Az ügyeletben dolgozó tagok természetesen hamar felszólaltak az ekképp kialakított rendszer ellen, s azzal az ígérennyel léptek fel, hogy legyen számukra is hozzáférhető a meglehetősen kisszámú állások listája, s ők maguk közvetíthessék ki a megfelelőnek látszó jelentkezőket. Ebben a szándékukban mind a családsegítő, mind pedig a Budapestről szervezett kísérleti program szakértői támogatták őket, mondván, hogy a szociális segítő munka bizalmi tevékenység, két ember személyes kapcsolatára épül, nem szabad a gondozottakat a gondozó kezéből menet közben kivenni.

A szolgáltatás vezető munkatársainak ellenérve szerint nem csak a munkanélküli gondozása, hanem a munkaadókkal való kapcsolattartás is bizalmi munka. Akkor számíthatunk újabb és újabb állásajánlatokra (az esetek többségében alkalmi vagy időleges foglalkoztatásról van szó, tehát ugyanattól a munkaadótól értelemszerűen többször is lehet ajánlatokat várni), ha a vállalkozók, vállalati vezetők, egyéb foglalkoztatók lehetőleg minden alkalommal kifogástalan munkavállalót kaphatnak az egyesület közvetítése révén. Nem fog az egyesület állásajánlatokat kapni, ha megbízhatatlan, részeges, nem megfelelően képzett embereket közvetít ki. Ez esetben a vállalkozók nem találnak majd tényleges eltérést az egyesület és a munkaügyi kirendeltségek

között, amelyek amúgyis naponta bombázzák őket álláskeresőkkel. Ki kell tehát érdemelni a vállalkozók bizalmát, el kell érni, hogy először az egyesületet keressék meg, ha munkaerőre van szükségük, s ennek az a módja, hogy egységes szempontok szerint, a munkaadói igényeket jól ismerve, még a kiközvetítés előtt az egyesületben történjen meg a jelentkezők kiválasztása.

A vázolt szakmai ellentét egyben személyes konfliktusokat is jelentett, hiszen az egyesület tagjainak egy része (többsége) meg akarta változtatni a működési szabályt, amelyhez azonban a vezetőség ragaszkodott. A megoldáshoz vezető kompromisszumok útjára végül is a következő kérdés terelte a vitát: *kinek az érdekeit kell képviselnie a munkanélkülieket gondozó egyesületnek, amelyet egy szakszervezet alapított, és tagjai is mind a szakszervezet aktivistái – az álláskeresőét vagy a munkaadóét?*

Munkanélküliek Szolgáltató Irodája

A második helyszínül az ország egyik úgynevezett szocialista városa kínálkozott, ahol hatalmas iparvállalatok sora hullott szét az elmúlt években, s egyéb megélhetés híján – mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas a terület – rövid idő alatt igen nagy, mellesleg jól képzett munkanélküli tömeg gyűlt fel. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a környező falvak lakossága is már évtizedek óta az iparváros által nyújtott munkalehetőségekkel élt; az ipar összeomlása tehát egy viszonylag nagy, összefüggő régió lakosságának jelentős részét tette munkanélkülivé. A városban erős LIGA szervezetek működtek, amelyek jelentékeny veszteségeket könyvelhettek el tagságukat illetően a vállalat-felszámolások során. Nagy várakozásokkal kezdtünk a szolgáltatóiroda szervezésébe, nem csak a lelkes és örömmel segédkező LIGA-aktivisták láttán, hanem azért is, mert tudtuk, hogy a városban hosszabb ideje sikerrel tevékenykedik egy tekintélyes Munkanélküli Egyesület, amely már kisebb munkahelyteremtési akciókkal is próbálkozott. Azt reméltük, hogy a két szervezet együttműködése különösen jó eredményeket hozhat, hiszen a Munkanélküli Egyesület munkaközvetítésben szerzett gyakorlata és a LIGA szervezetek érdekvédelmi tapasztalata a helyben rendelkezésre álló szakértői háttérrel, valamint a LIGA-aktivisták vállalatokon belüli kapcsolatrendszere megfelelő alapot teremthet egy érdekvédő, jogsegély-nyújtó, munkaközvetítő szolgáltatás létrehozásához.

Az irodában a Munkanélküli Egyesület már dolgozó két embere mellé mi is két munkanélküli LIGA-aktivistát terveztünk állítani.

Reményeink azonban nem váltak be. Először csak a tárgyi feltételek biztosítása ütközött akadályba: a városi önkormányzat, noha ígérte, vonakodott megfelelő helyiséget és közhasznú foglalkoztatás formájában anyagi támogatást adni. Később feszültségek támadtak a Munkanélküli Egyesület és a LIGA helyi szervezői között, aminek következtében többhavi huzavona után fel kellett adnunk az együttműködés gondolatát. A hosszadalmas szervezés, vitatkozás, a csak nem jelentkező eredmények nem segítették elő, hogy elnyerjük az önkormányzat és a munkaügyi központ vezetőinek jóindulatát, pedig tevékeny közreműködésükre nagyon nagy szükség lett volna. Végül

került irodahelyiség is, sőt, öt hónapra megteremtődtek a két irodai munkatárs közhasznú foglalkoztatás keretében való alkalmazásának feltételei is, a szolgáltatóiroda mégis sikertelen maradt, s hamarosan bezártuk.

Utólag megállapítható, hogy a kísérlet kudarcában több tényező is szerepet játszott. Egy olyan programról van szó, amely a helyi szereplők aktív együttműködésére épít. Ebben a városban a LIGA-aktivisták tőlünk, budapesti szakértőktől várták nem csak az iroda létrehozásának ötletét magát, hanem a szervezőmunka részleteinek kivitelezését, a konfliktusok elsimítását is. Így személyesen mi tárgyaltunk a polgármesterrel, a Munkanélküli Egyesület vezetőivel, mi néztük meg az irodahelyiségeket stb. A városi vezetők nem tartották a dolgot túlságosan fontosnak – ma már úgy látszik: némi joggal nem vették a LIGA-kezdeményezést nagyon komolyan –, s noha nem zárkóztak el, a tárgyalások igen lassan, akadozva mentek. A munkaügyi kirendeltség vezetői nemigen látták be, mi többletet nyújthat az ő tevékenységükhöz képest az éppen hogy csak vegetáló szolgáltató. A Munkanélküli Egyesület konkurenciát és nem segítséget látott kezdeményezésünkben, s csak annyit értettek meg makacs közeledési szándékunkból, hogy van valami pénzünk, így hát megpróbálták legalább egy állást „leakasztani” rólunk. Amikor ennek lehetetlensége nyilvánvalóvá vált a számukra, akkor szakadt meg a kapcsolat. Maguk a LIGA-tagok, akik a programban mint szervezők vettek részt, leginkább a két munkanélküli társuknak biztosított állást tartották szem előtt. Néhány hónapig állt ugyan az iroda, s a két munkatárs nap mint nap bejárt dolgozni, az ügyfelekkel kapcsolatos problémákról, megoldásokról, kérésekről azonban alig lehetett hallani. Mindent összevéve az eredeti cél – érdekvédelem, munkaközvetítés, „nyüzsgés” a városi közéletben a munkanélküliség ellen – végső soron elsikkadt. *Nagy tévedés volt egyenlőségjelet tenni a mi kezdeményezésünk (azaz a kísérleti program kidolgozása) és a civil kezdeményezés (vagyis a helyi erők célzott összefogása) közé.*

Munkanélküliek Információs és Érdekvédelmi Szolgáltató Irodája

A harmadik várost az előző kettőnél is reménytelenebb munkanélküliség sújtja. A régiót főként mezőgazdasági tevékenység jellemzi, de a város maga jelentős, ha nem is korszerű iparosodást élt meg az „összeomlást” megelőző húsz évben. Ma alig vannak ipari munkahelyek, a mezőgazdaságot szétzilálták a kárpótlási földosztások és az aszályos évek.

Az egyik fővárosi központból leválni szándékozó leányvállalat ügyében megerősödött LIGA-szervezet állt tervünk mögé, s hamarosan létrejött a megegyezés a polgármesterrel a felállítandó irodáról. Ebben a városban sem a munkaügyi kirendeltség, sem az önkormányzat, sem a legkülönfélébb pártok – amelyeknek helyet kellett szorítaniuk az iroda számára – nem tápláltak kétségeket a tervezett szolgáltatás szükségességét illetően.

A két fiatalember, akik a szolgáltatóiroda munkatársai lettek, igen gyorsan hangot talált a lehetséges partnerekkel. A polgármester személyesen járt el, hogy telefonvonalat kapjanak, s az irodabérlet- és rezsiköltségeket, ha ide-

iglenesen is, az önkormányzat fedezte. A megyei munkaügyi központ hozzájárult, hogy egyikük közhasznú foglalkoztatottként lássa el feladatát; bérét az önkormányzat és a munkaügyi központ közösen állta (másikat a kísérleti program költségvetéséből fizettük). Eleinte – mintegy kiképzésként – lehetőséget kaptak arra, hogy a munkaügyi kirendeltségen megfigyelőként részt vegyenek az ügyfélfogadásokon, és ezt követően is rendszeres tanácsadásban részesültek, igényeik szerint.

A város munka- és szociális ügyekkel foglalkozó vezetői hamar felismerték, hogy a szolgáltatóiroda – már kapacitásánál fogva is – nem konkurenciát, illetéktelen beavatkozást, hanem segítséget jelent a számukra. Az irodát felkereső panaszost ugyanis részletesen felvilágosítják arról, hogy ezután melyik hivatalhoz, s azon belül is mikor és kihez kell fordulnia, segítenek megírni a kérvényeit, szükség esetén elkísérik az ügyintézőhöz is. Ha nagy ritkán állást vagy alkalmi munkát tudnak ajánlani, az általános munkaínség közepette ez is inkább haszon a munkaügyi kirendeltségnek – egy kérelmezővel kevesebb –, semmint kár.

A mostoha körülmények (rossz területi-gazdasági adottságok, leépülő ipar, szegénység, magas munkanélküliségi ráta stb.) ellenére úgy tűnik, sikerült egy jól működő, a városban közmegebecsülésnek örvendő szolgáltatóirodát létrehozni. Munkatársai elég hamar megtanulták a munkanélküliséggel kapcsolatos jogi és adminisztrációs eljárások módját. Az eredeti elképzeléseinkkel szemben azonban a LIGA helyi szervezeteinek segítő együttműködéséről – az egy jogásztól eltekintve – nincsenek híreink. Az a „reklámhatás”, amit az iroda hasznaként a LIGA szakszervezetek esetleg elkönnyvelhetnek maguknak, egyelőre nem látszik visszatérülni egy komolyabb, nagyobb (netán a város politikai erőit is felvonultató) együttműködés megalapozásában.

A szolgáltatóiroda megnyitása után mindenestre hamarosan igazolódott az a feltevésünk, hogy őket többnyire a nagyon nehéz helyzetben levő álláskeresők, vagy azok fogják felkeresni, akiknek az elbocsátásukkal vagy a munkanélküli státuszukkal kapcsolatban jogi problémáik vannak. Nem egy esetben sikerült egyezséget létrehozniuk az állását nem teljesen jogszerű körülmények között elvesztett munkanélküli és volt alkalmazója között, egyszerűen úgy, hogy személyesen tárgyaltak a munkaadóval. Ezáltal a hivatalos ügyintézésnél sokkal gyorsabban és természetesen perköltség nélkül jöttek létre a megállapodások, amelyek következtében a munkanélküli hozzájuthatott jogos végkielégítéséhez, a felmondási időre járó béréhez.

Tipikusnak mondható feladatuk volt, amikor a hozzájuk forduló munkanélküli ügyét a hatóságoknál kellett elrendezni. Ilyen pl. a szociális segély megítélésének elbírálása (közben kellett járni az önkormányzatnál, hogy mi mindent vegyenek figyelembe a döntéshozatalkor, vagy ki kellett okosítani az ügyfelet, hogy miképp lehet a tényeket a kérvényben „kedvezően” csoportosítani). Az átképzések kapcsán is adódott feladata az irodának. „Lobbizni” próbáltak a megyében, hogy minél több kihelyezett tanfolyam indulhasson a városokban, hiszen onnan, s kiváltképp a környező kistfalvakból nem könnyű bejárni a megyeszékhelyre tanulni.

Egy ízben a szolgáltatóiroda munkatársainak közbenjárására volt szükség, hogy a helyi polgármesteri hivatal eljárjon egy vállalkozóval szemben, aki

szőrén-szálán eltűnt, és több dolgozó járandóságának kifizetéséről, valamint a felmondással kapcsolatos munkáltatói papírokról egyáltalán nem gondoskodott. A hónapok óta fizetség nélkül maradt dolgozók ily módon a munkanélküliként való nyilvántartásba vételükről sem tudtak intézkedni.

Az iroda egyéves működésének tapasztalatait összegezve megállapíthatjuk, hogy a szolgáltatás jelentékeny segítség a hozzá forduló munkanélkülieknek. Az iroda működése, reményeink szerint, idővel azzal az eredménnyel is járhat, hogy a munkáltatók nagyobb gondot fordítanak a dolgozókat védő jogszabályok betartására, miközben a hivatalos munkaügyi szolgáltatások munkatársai továbbra is kiegészítő-ellensúlyozó partnerként fogják e szolgáltatást számontartani. A munkavállalói (és állampolgári) jogok ugyanis nyilván csak akkor élnek, ha van, aki ismeri őket, és kiverekszi az érvényesülésüket. Ebben a városban, és gondolhatjuk, hogy szerte az országban, az emberek ma nem ismerik munkavállalói jogaikat. A „Munkanélküliek Információs és Érdekvédelmi Szolgáltató Irodája” – amellet, hogy néha-néha álláshoz juttatja a szerencsésebbeket – elsősorban a munkavállalókat és a munkanélkülieket érintő jogok és lehetőségek megismertetésében és érvényesítésében tesz nagy szolgálatokat.

Tanulságok, folytatás

A munkanélküliség – mint köztudott –, noha országos gazdasági-társadalmi folyamatok eredménye, mégis helyi és egyben személyes problémaként merül fel. S noha van, s kell is országos hálózat – a munkaügyi központok és kirendeltségeik –, amely a munkanélküliek hivatalos ügyeit intézi, legyenek munkatársai bármilyen lelkiismeretesek és körültekintők, mégis szükség van olyan polgári, vagyis nem-hivatalos (de azért legalább kvázi-hivatásos) segítőkre, gondozókra, akiket a legkülönbözőbb sajátos problémákkal küszködő rászoruló megkereshet.

Közhely, hogy a munkanélküliek egy részének nem csak munkája nincs, nem csak súlyos és egyre súlyosabb megélhetési problémákkal kell szembenéznie, hanem egyben a társadalom és a család perifériájára szorulnak. Ha korábban eligazodtak is a legszükségesebb hivatalos eljárások között (szociális, egészségügyi, tanulási, tanítási ügyek), mostanra elveszítették magabiztosságukat és „terepismeretüket”. Amíg állásban voltak, észre sem kellett venniük, milyen ellátó-szolgáltató rendszerek veszik körül őket. Társadalom- és egészségbiztosításra, nyugdíjra, nyaralásra való jogosultságuk, hitelképességük evidens volt, nem kellett bizonyítaniuk, kérvényezniük. Most mindezekről papírokat kell szerezni, a munkaügyi központban derül ki, ha szabálytalan az elbocsátó-irat, azért vissza kell menni a volt munkaadóhoz, ahol esetleg nem sikerül világosan elmagyarázni, hogy mire is volna szükség, hiszen az emberek többnyire nem ismerik kimerítően a jogaikat és a szükséges szakkifejezéseket. Ha valakinek nincs érvényes társadalombiztosítása, az orvosnál derül ki, hogy csak alapellátásra jogosult (talán azt sem tudja, mi a nem-alapellátás). Ha egy munkanélküli állást keres, szükségképpen sorozatos elutasításban részesül: ezt senkinek nem könnyű feldolgoznia. A

munkanélküliek nyomasztó körülményeit tovább súlyosbítja, ha szociálisan amúgy is hátrányos helyzetben vannak; ha kicsi vagy tanuló gyerekeik vannak, ha idős vagy beteg hozzátartozóról kell gondoskodniuk, ha alkohol- vagy más szenvedélybetegség pusztít a családban, ha alacsony iskolázottságúak, ha már munkanélkülivé válásuk előtt szegények voltak, esetleg hitel-tartozásaik vannak, ha az ország különösen szegény vidékein élnek, ha cigányok vagy más, a szigorodó feltételek között egyre nehezebben beilleszkedő társadalmi csoport tagjai.

A munkanélküliséggel kapcsolatos gondok enyhítésére szerintünk a helyi erők mind szélesebb összefogására volna szükség. Úgy gondoltuk, akkor lesznek sikeresek a kísérleti munkanélküli-szolgáltató irodák, ha ehhez meg lehet nyerni a kiszemelt városokban működő önkormányzatok, munkaügyi kirendeltségek, társadalmi szervezetek – köztük a programban résztvevő LIGA szakszervezet helyi szervezetei – együttműködését, és ha természetesen mindez a munkanélküliségtől érintett polgárok saját tevékenységére épül.

A különböző adottságú városokban, eltérő szervezeti konstrukcióban működő kísérleti szolgáltató irodák – a kudarcba fulladt próbálkozástól eltekintve – tulajdonképpen igazolták a program indításakor felvázolt elképzeléseinket. Valóban volt igény a munkanélküliek tág értelemben vett szociális problémáinak megoldására vállalkozó, nem adminisztratív-hatósági jellegű szolgáltatásra, s az irodák munkatársai – többnyire – meg is feleltek e várakozásnak. Az irodák tevékenysége azonban némileg eltért az eredetileg elképzeltől. Noha mindenhol próbálkoztak álláskereséssel és közvetítéssel, az adott munkaerőpiaci helyzet mellett ez csak szerény eredményeket hozhatott. Irodáink eltérő mértékben foglalkoztak egyéni érdekvédelemmel, s ilyen irányú munkájuk során inkább a munkáltatókkal szemben kellett ügyfeleiket képviselniük, míg a hatóságoknál (önkormányzatok, munkaügyi központok) viszonylag kevés esetben jártak. Az irodák hasznát azonban nem lehet csak a sikeres állasközvetítések, képzések, elsimított vitás ügyek számával mérni, mert a munkanélkülieknek az is segítséget jelentett, hogy a munkatársak problémáikat meghallgatták, tanácsokkal látták el őket, segítettek a nyomtatványok kitöltésében – és egyáltalán, hogy nehéz helyzetüket megértő, támogató légkörrel találkozhattak.

A szolgáltató irodákban folyó „szociális” gondozó munka, amely nagyon hasonló a „job club”-ok profiljához, nem volt hangsúlyos eleme kezdeti elképzeléseinknek. A betérő ügyfelek igénye és az irodák munkatársainak fogékonysága együttesen alakította ki a tevékenység jellegét, s ezen belül a – szakmai sztenderdeknek egyébként nem mindig megfelelő – szociális gondozás is elengedhetetlennek bizonyult.

Bennünket meglepett, hogy az irodákat nem vették igénybe a helyi szakszervezetek munkahelyi konfliktusok (pl. tömeges létszámleépítések) során. Ennek egyik oka lehetett, hogy a szükséges jogi, eljárási segítséghez a szakszervezetek egyébként is hozzájutnak. A törvényi lehetőségeknél sokkal jobb feltételeket pedig gyenge alkuhelyzetük miatt egyébként sem lennének képesek elérni. Ugyanakkor az irodák munkatársainak felkészültsége és szakértői háttérük korlátozott volta miatt semmi nem valósulhatott meg az eredetileg megfogalmazott olyan nagyratörő terveinkből, mint a helyi gazdaság-

fejlesztésben-munkahelyteremtésben való részvétel, a privatizáció dolgozói kezdeményezésű munkahely-mentő módjainak alkalmazása stb. Sőt, a megyei Munkaügyi Tanácsokkal is csak egy-két esetben sikerült a szolgáltatói irodáknak jó együttműködést kialakítaniuk.

A célkitűzéseinknek megfelelő széles helyi összefogás lassan azért körvonalazódik: a szolgáltató irodák anyagi forrásainak megteremtésében, munkájuk elismertetésében az önkormányzatok, városi szakszervezetek jelentékeny szerepet játszottak. De kudarcaik is jórészt a „civil társadalomra”, annak gyengeségeire vezethetők vissza: a helyi egyesületek, szakszervezetek nem bizonyultak elég erősnek, céltudatosnak a szolgáltató irodák támogatásában, és ugyanakkor működésük felett sem gyakoroltak megfelelő kontrollt.

A kísérleti program első éve után a három iroda három különböző kérdéscsoportra irányította figyelmünket. Nem véletlenül, hiszen a három helyszínen eltérő feltételek között működött a szolgáltatás.

A „Munkanélküliek Gondozó Társaság” kapcsán felmerült problémák – már csak a munkatársak létszámánál fogva is – a szolgáltató szervezet belső demokratizmusa, a felelősségmegosztás körül csoportosulnak: van-e a gondozónak joga önállóan dönteni és eljárni a gondozott ügyében? Mi a különbség a Társaság közös ellenőrző tevékenysége (esetmegbeszélések, szupervízió) és a munkahelyi alá-fölérendeltség között? A „Munkanélküliek Szolgáltató Irodája” viszont, azaz a második városban alapított iroda, épp ellenkező eredetű gondok miatt szűnt meg. Itt a munkatársak nem érezték rá, hogy a program sikere csak önállóságukra, kezdeményezőképességükre, felelősségvállalásukra épülhet.

Az egész program talán legnehezebb problémája, vagyis hogy a munkatársaink minden erőfeszítése ellenére is szinte lehetetlen lényeges javulást előidézni a munkanélküliek jelentős részének helyzetében, a „Munkanélküliek Információs és Érdekvédelmi Szolgáltató Irodája” működése kapcsán éleződött ki. Persze nagy szükség van az irodákra: hosszabb távon, mint volt már szó róla, igen nagy hasznot hoznak a munkával és a munkátlansággal kapcsolatos érdekek és jogok ismertetésében és érvényesítésében. Ehhez az eredményhez azonban reménytelen „ügyek” sorozatán át vezet az út.

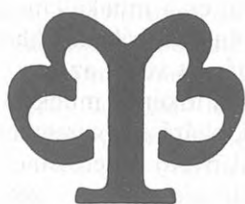
Ahogy már eleinte sejtettük, egy-egy iroda sikere főként a munkatársak kiválasztásán, megfelelő felkészítésén múlik. A jogi, eljárási ismereteken túl kulcsfontosságúnak bizonyult a szociális gondozás alapvető ismereteinek oktatása, a megfelelő készség, attitűd kialakítása. Társadalmi szervezetekre, részben önkéntes munkára épülő szolgáltatásoknál a „laikusok” felkészítése látszik talán a legfontosabb szakmai feladatnak. Végül is menet közben – némileg függetlenül a Munkaügyi Kutatóintézet és a LIGA szervezeti kereteitől – alakult ki az a szakmai háttér, amely immár a kísérleti irodáknál szélesebb körben is képes a hasonló törekvések támogatására, összefogására. E laza szakértői csoport tagjai között van munkajogász, szociális munkás, és segítségünkre volt a SZETA több munkatársa is, akik egyebek között a munka során gyűjtött tapasztalatainkat is felhasználva alakították ki saját – sajnos, igen rövidéletű, ám fennállása alatt rendkívül sikeres – budapesti álláskereső szolgáltatásukat.

Az alapítványi támogatás időszakának lejártával természetesen nem akar-

juk megszüntetni a kísérleti irodák működését, sőt, újabb területeken kívánunk szolgáltatásokat létrehozni. A LIGA egyik megyei szervezetével közösen, 1994 januárjában egy nyugat-magyarországi városban megnyitott irodánk máris jelentős eredményeket mutat fel. A városi munkaügyi kirendeltség – felismerve a szolgáltatás várható hasznát – néhány nap alatt engedélyezte az iroda munkatársnője számára, hogy közhasznú foglalkoztatottként dolgozhasson. A területi LIGA szervezet helyiséget adott, a MATÁV – az önkormányzat biztatására – telefonvonalat biztosított. A városi tévé és a megyei újság riportokban ismertette a szolgáltatást. Havonta ülésezik a városi „szociális kerekasztal”, amely már az iroda fennállásának első hónapjában meghívta szolgáltató-irodánk munkatársnőjét, aki azóta is rendszeres résztvevője a kerekasztal munkájának. Az iroda híre gyorsan terjed: igen sok ügyfél keresi fel, többnyire szociális, adminisztratív, munkajogi ügyekben. Az iroda munkatársnője számíthat a városi LIGA szervezet jogászánaik ingyenes segítségére is.

A program anyagi feltételeinek biztosításában a helyi szereplők (önkormányzat, szakszervezet, munkaügyi kirendeltség) többnyire részt vesznek, s különféle alapítványok révén igyekeznek külső támogatáshoz is jutni. A program további működését, illetve kiterjesztését részben biztosította a PHARE-DEMOCRACY program keretében a LIGA által elnyert újabb egyéves támogatás.

Hosszabb távra a program finanszírozása mégsem megnyugtató; a szűkös helyi erőforrások még a szereplők példás összefogása esetén sem elegendők, tehát folyamatosan további külső támogatókat, együttműködő partnereket kell megnyernünk a munkanélküliség helyi „kezelésében” hasznosnak bizonyult szolgáltató-irodák fennmaradása érdekében.

**A BABILON Nyelvstúdió
ANGOL és NÉMET
nyelvtanfolyamokat indít
heti 4x3 és 3x3 órában
Pesten és Budán**

**Szintfelmérés németből hétfőnként,
angolból szerdánként 14–17 között.**

**1067 Budapest, Teréz krt. 41.
(A Béke Szálló mellett.)
Telefon: 132-4974, 135-3825**

A kormányprogramból adódó szociálpolitikai feladatok

Munkaanyag

A szociálpolitika rövid és hosszú távú feladatairól az 1994-től 1998-ig tartó kormányzati ciklusban

A rendszerváltást követő társadalmi-gazdasági folyamatok a társadalmi szerkezet változásait, a jövedelemkülönbségek növekedését, a lakosság jelentős körében a szociális feszültségek kieleződését idézték elő. A gazdasági és szociális válság leküzdése szükségessé teszi, hogy az egyenlőtlenségeket méltányosan kezelő jóléti rendszer jöjjön létre, mely igazodik a gazdaság jövedelemtermelő képességéhez, de határozott elmozdulást jelent a népjóléti rendszerben. Mindez hosszú távú, többlépcsős átalakítási folyamat, melyhez hozzákezdünk egy stratégiájában is új szociálpolitika kialakításával. Ugyanakkor tudomásul kell venni azt, hogy a meglévő szociális nehézségek jelentős mérséklése csak a gazdasági növekedés esetén reális célkitűzés. Ennek hiányában nem teremthetők meg a lakosság életszínvonalának növekedéséhez szükséges források.

Egy megalapozott szociálpolitikai program a társadalom szociális helyzetére épít, feltárja azokat a szükségleteket, trendeket, amelyekhez intézkedéseit igazítja.

I. Helyzetértékelés

Az ország lakosságának szociális helyzetét, életszínvonalát alapvetően az határozza meg, hogy az elmúlt években a jövedelemtermelő gazdaságban milyen folyamatok zajlottak le, illetve a jóléti újraelosztás körébe tartozó társadalmi jövedelmek miként alakultak.

1. A lakosság szociális helyzetét befolyásoló demográfiai folyamatok

Az éves népmozgalmi adatok azt mutatják, hogy a magyar népesség folyamatosan csökken. Évről évre kevesebb gyermek születik, ugyanakkor a 60 éven felüliek létszáma jelentősen növekszik (1992-ben az össznépességhez

viszonyítva 19,2% volt), csökken a fiatalkorúak és a középgeneráció számaránya, növekszik az idő előtti halandóság.

Mind a születések alacsony száma, mind az időskorú népesség magas és növekvő részaránya fontos következményekkel jár a szociálpolitikára nézve. A társadalmi jövedelmekből élők száma és a jövedelmekre fordított kiadások növekednek, a szociális ellátások iránti igények differenciálódnak. Ugyanakkor a munkaképes korú népesség számának csökkenése miatt az aktív korúakra egyre növekvő eltartási teher hárul. Az 1970-es évek közepétől megindult a tradicionális családmódok felbomlása, jelentős mértékben változott a családszerkezet, az életmód, növekedtek a pszichés terhek. A szociálpolitika alakításában figyelemmel kell lenni a népesedéspolitikai célokra, az egyének és családok adottságaira, teherviselő képességére. A demográfiai folyamatok hatásainak mérséklése, kedvező esetben történő megfordítása összehangolt intézkedések sorozatát igényli.

2. Gazdasági folyamatok

A magyar gazdaság teljesítménye 1990 és 1993 között 20%-kal csökkent. A gazdaság jövedelemtermelő képességének visszaesése minden szektorban éreztette hatását, így a lakosság jövedelme is jelentősen csökkent (az 1993. évi egy főre jutó reáljövedelem 8–10%-kal marad el a négy évvel korábbi szinttől). A reáljövedelmek csökkenése egyrészt a foglalkoztatottak számának csökkenésére, másrészt a reálbérek és a társadalmi jövedelmek reálértékének visszaesésére vezethető vissza. Mindezt egy magas infláció követte (négy év alatt a fogyasztói árak 2,6-szeresükre emelkedtek), mely az alacsony jövedelműeket nagyobb mértékben érintette. A jövedelem szerkezetében is jelentős változások következtek be, a munkából származó jövedelmek aránya fokozatosan csökkent, a társadalmi juttatások és egyéb forrásból származó jövedelmeké pedig emelkedett. Makroszinten a pénzbeni társadalmi juttatások a lakosság jövedelmének egyre nagyobb hányadát teszik ki (arányuk közel egy harmad), mégis a társadalom 20–25%-a a létminimum alatt él.

Az elmúlt években hiába növekedtek az ország gazdasági teljesítményénél dinamikusabban a szociális ráfordítások, az ágazat pozíciója és eszközeinek hatékonysága romlott.

A magyar szociálpolitika sajátos problémája, hogy nem tudja követni és kezelni azokat a változásokat, amelyek egyéneket, családokat tömegesen sodornak nehéz helyzetbe. Ez a jelenség tetten érhető makroszinten, mikor egy-egy gazdasági intézkedés hatásának kivédésében erőltet, és mikroszinten is, amikor egy-egy családi-egyéni probléma komplexitásából adódóan képtelen a társadalmi alrendszerek közötti hatékony kommunikációra. Részben emiatt is sok esetben „tűzoltást” végez, munkájának eredményessége a gazdaság és társadalom által erősen determinált.

Az utóbbi évek társadalompolitikai hatásai elindítottak egy átalakítási folyamatot a szociális ellátások és a társadalombiztosítás terén. A szociális ellátások bővültek, elsősorban az önkormányzati feladatkörbe tartozó lokális ellátásokkal, a társadalombiztosítás rendszerébe tartozó nem biztosítási elvű

támogatások az állami költségvetésbe kerülnek, de szabályozásuk még nem összehangolt.

II. A szociálpolitika alapelvei és céljai

A Kormány stratégiai feladata, hogy egy hosszú távon is fenntartható, a gazdaság jövedelemtermelő képességéhez igazodó, de a piacgazdaság egyenlőtlenségeit méltányosan kezelő jóléti rendszer jöjjön létre.

A jóléti rendszer megvalósítása hosszú távon is csak illúzió marad, ha rendszerszemlélettől elvonatkoztatva folyik a szociális jogi szabályozás, s ha csak a szűken vett szociális szféra problémáira szorítkozunk. A szociális védőhálóknak rendszerként kell funkcionálnia, ahol minden mindennel összefügg, következésképpen megfelelő társadalombiztosítási rendszer nélkül nincs megfelelő szociálpolitikai rendszer, és ez fordítva is igaz. Ugyanilyen fontosak azok a strukturális reformok, melyek az új gazdasági feltételekhez igazítják a szociális támogatásokat. A helyzet különösen nehéz, hiszen a szociális kiadások növelésére a társadalmi nyomás fokozódik, éppen akkor, amikor a gazdaság recesszióban van, és magas a munkanélküliek száma. A szociálpolitika alakításában az államnak fontos szerepe van, de ez önmagában nem elégséges. A teljes rendszer organikus működéséhez szükség van az életképes mikrostruktúrák sokasodására, szociális tevékenységük kiszélesítésére.

A fentiekből következően a szociálpolitika csak több, egymással összehangolt törvény keretében szabályozható. A társadalombiztosításnak, a foglalkoztatáspolitikának, a megváltozott munkaképességűek rehabilitációs rendszerének az átalakítása hosszabb időszakot igényel, a változások pedig kihatnak a szociális ellátások szabályozására is. (Például a társadalombiztosítás „profilisztizása” folyamatos többletfeladatot jelent a célzott szociálpolitika számára.)

A gyorsan fejlődő piacgazdaság sokban megváltoztatta a társadalmi és gazdasági körülményeket. Ezen új körülmények a szociális programok hozzájuk való alkalmazkodását, alapvető reformokat és megfelelő válságkezelő mechanizmusok kialakítását követelik meg.

Ugyanakkor a jóléti elosztáson belül fenn kell tartani az egyensúlyt a különböző eltartotti rétegeken belül. Ennek érdekében el kell végezni a szociális juttatások rendszerének és a jóléti szolgáltatásoknak a teljes körű vizsgálatát. Tovább kell folytatni a szociális piacgazdasággal konform szociálpolitika kialakítását. Közép- és hosszabb távon a jóléti újraelosztás arányait hozzá kell igazítani az ország gazdasági fejlettségéhez.

A társadalmi, szociális jövedelmeket úgy kell átrendezni, hogy a szociális jövedelmek azokhoz jussanak el, akiket megcélozni kívánunk. A reform munkálatai során továbbra is érvényesülnie kell annak az alapelvnek, mely a rászorulóknak szociális biztonságára, önfenntartási képességének, életfeltételeinek megőrzésére és javítására, a preventív és visszasegítő megoldásokra helyezi a hangsúlyt. A családot mint a szociálpolitika központi elemét a szo-

ciális munka középpontjába kell állítani, valamint emellett az egyént és a közösséget is.

Az anyasági és a gyermektámogatási ellátások egységes családszemléletű megközelítésével célzottabbá kell tenni a családi támogatásokat, a kiadásoknak a szociálisan veszélyeztetett rétegek javára történő átcsoportosításával, illetve a juttatások szűkítésével a magasabb jövedelemmel rendelkezők körében.

Valós érdekeltséget kell teremteni, hogy az állampolgárok a munkajövedelmekre, s ne a szociális jövedelmek megszerzésére legyenek készítetve. A szociális pénzbeni jövedelmek prioritását fokozatosan át kell helyezni egy folyamatosan bővítendő, fejlesztendő szociális szolgáltatási körbe.

A fejlesztés egyik eszköze a nem állami szervek bevonása, ösztönzése és a hatékony együttműködés kialakítása. Különös figyelmet kell fordítani a szolgáltatások igazságosságára és egyenlőségére, minőségének kontrolljára, az állampolgár védelmére, a nem állami szektorban a közpénzek átlátható és ellenőrizhető felhasználására.

A szociális közigazgatás reformjánál erősíteni kell a megyei önkormányzatok szakmai, szolgáltató és koordináló szerepét. Létre kell hozni a szociális és gyámügyi hivatalokat, melyek figyelemmel kísérik és a rendelkezésre álló eszközökkel biztosítják a törvényben meghatározott szociális ellátások mennyiségi és szakmai színvonalát települési és intézményi szinten.

Fontos feladat a szociális biztonság jogi garanciáinak megteremtése. A szociális jogok alkotmányos újrászabályozásának mind tartalmában, mind megfogalmazásában közelíteni kell elsősorban a nyugat-európai követelményekhez, rögzíteni és biztosítani kell továbbá a nemzetközi kötelezettség-vállalásoknak és az elfogadott szociálpolitikai elveknek megfelelő szélesebb és szűkebb értelemben felfogott szociális jogokat.

A szociális jogalkotás előtt álló feladatok áttekintésekor szem előtt kell tartani, hogy Magyarország nemzetközi jogharmonizációs vállalást tett. Az Európa Tanácsban való tagság a tagországok – így hazánk – részére is kötelezettségeket jelent. A Tanács elvárja tagjától, hogy csatlakozzon az Európai Szociális Kartához, mely a foglalkoztatási és szociális jogok konvenciója. A csatlakozás segíti a társadalmi biztonsági rendszer kialakítását a szociális, társadalombiztosítási, foglalkoztatási stb. jogágban.

A jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőtlenség kiküszöbölését célzó intézkedésekkel kell segíteni, mely különösen a fogyatékosok esetében a speciális jogérvényesülési feltételek biztosítását jelenti.

Olyan kiegyenlítő funkciót ellátó szociálpolitikát kell kialakítani, mely preventív intézkedéseivel a leszakadással fenyegetett társadalmi csoportokat önvédelemre és önszereplésre teszi képessé, illetve ettől nem szétválasztva, korrektív módon azokat a társadalmi csoportokat célozza meg, amelyek a deprivációs lejtő alján helyezkednek el, közvetlen állami és társadalmi beavatkozás nélkül létfeltételeiket biztosítani nem tudják.

Mindezek alapján a szociálpolitika stratégiai célkitűzése: a szociálpolitika rendszerének adaptálása a piaci rendszerhez és társadalmi következményeihez, a felelőségek és források összeegyeztetése, a szociálpolitika megváltozott szereplőinek feladatmegosztása, munkájuk összehangolása.

III. A szociális ellátórendszer fejlesztésének irányai

A társadalomban végbemenő folyamatok a szociális szükségletek differenciálódását és robbanásszerű növekedését eredményezték, amely elkerülhetlenné teszi a néhány éve már megindított szociálpolitikai reform továbbvitelét. A szociálpolitika átalakításában a társadalompolitikai szempontok mellett az államháztartás egyensúlya sem elhanyagolható kérdés. Éppen ezért előre kell bocsátani, hogy a Kormányprogramban megfogalmazott célkitűzések végrehajtására szűk mozgástér áll rendelkezésre, és a lehetőségek kihasználása is csak fokozatosan, az intézkedések összehangolt és következetes véghezvitelével érhető el. A problémák további halmozódásának elkerülése érdekében azonban nem halasztható az ellátási rendszer átalakításának megkezdése.

1. A pénzbeni társadalmi jövedelmek

A jóléti újraelosztás körébe tartozó pénzbeni társadalmi jövedelmek az elmúlt négy évben több mint kétszeresükre növekedtek, 1994-ben a kiadások várhatóan meghaladják a 750 milliárd forintot.

A finanszírozás szempontjából a társadalmi jövedelmekre fordított kiadások négy nagy csoportra oszthatók:

– a társadalombiztosítási alapok terhére folyósított kiadások (nyugdíj, táppénz stb.),

– a Szolidaritási Alaphól finanszírozott, biztosítási elven működő, munkanélkülieket megillető ellátások (munkanélküli járadék, előnyugdíj stb.),

– a központi költségvetésben szereplő ellátások, melyek elsősorban a családi támogatásokat jelentik (családi pótlék, GYES, GYED stb.), de e körbe tartoznak a fogyatékosokat, megváltozott munkaképességűeket megillető támogatások, valamint az egyéb (pl. politikai) megfontolások alapján járó juttatások,

– a települési önkormányzatok hatáskörébe tartozó ellátások, melyek többsége rászorultsági alapon vehető igénybe.

A szociálpolitikai program megfogalmazásánál nem hagyható figyelmen kívül a biztosítási alapon működő rendszerek (nyugdíj és a munkanélküli ellátások) jelenlegi működése és az átalakításukkal kapcsolatos elképzelések, hiszen a pénzbeni társadalmi jövedelmek egymásra épülő, egymást kiegészítő rendszert kell hogy alkossanak, úgy, hogy a kiadások felhasználása a lehető leghatékonyabb legyen. (A nyugdíjrendszer változtatását a társadalombiztosításról szóló program tartalmazza.)

A szociális kiadások felülvizsgálatát egyes ellátások jogi szabályozásával együtt kell végezni. A központi költségvetés helyzete nem engedi meg a kiadások jelentős növelését, a szociálpolitika átalakításához a kiadások átrendezéséből felszabaduló forrásokat lehet figyelembe venni.

A központi költségvetés szociális kiadásainak átrendezése alapvetően két módon lehetséges:

– az egyik lehetőség a jogosultsági feltételek módosítása, néhány esetben

szigorítása, figyelembe véve a társadalmilag is elfogadható olyan megoldásokat, melyek a diszfunkciókat felszámolják, de az ellátottak körében a megélhetést nem veszélyeztetik (családi támogatások, fogyatékosághoz kapcsolódó ellátások, a házastársi és a jövedelempótló támogatások).

– a másik, ha bizonyos ellátások finanszírozása az államháztartás más alrendszerébe kerül át, valamint ha a központi költségvetésen belül, a kellő érdekeltséget megteremtve az a szerv diszponál a támogatás keretösszege felett, amely rendelkezik az ellátás alakulását befolyásoló eszközökkel is. (Indokoltnak látszik pl. a katonai szolgálattal összefüggő – a honvédelmi törvényben szabályozott – ellátásoknál a költségfedezetet a Honvédelmi Minisztérium fejezetében, a bányászokat megillető kedvezményeket pedig az Ipari és Kereskedelmi Minisztériumnál biztosítani.)

Egyes ellátásoknál – pl. rendszeres szociális járadék – a fenti két megoldási módokat összekapcsolható. A jelentősebb szigorú intézkedéseket minden esetben össze kell kapcsolni az ellátási rendszert korszerűsítő lépéssel, amely pozitív elemet is tartalmaz, így a jóléti kiadásoknak a rászorultabb rétegek javára történő átrendezése a lakosság számára is érzékelhetővé válik.

A központi költségvetés feladata továbbá, hogy a települési önkormányzatok szociális alapellátási kötelezettségeinek teljesítéséhez szükséges forrásokat szociális normatíva formájában biztosítsa. A szociális normatíva a település fő szociális mutatói alapján differenciált. A differenciált szociális normatíva további fenntartásán túl meg kell valósítani, hogy a központi költségvetés által szociális célra biztosított források felhasználása célzottan, feladatorientált módon történjen.

SZOCIÁLIS MINIMUM BEVEZETÉSE

Már 1995-től indokolt a szociális ellátásoknál alapul vett jövedelemszint egyseges meghatározása, amely a jövedelemmel nem rendelkező rétegek megélhetését biztosító szociális ellátásoknak a viszonyítási alapja. A költségvetésből finanszírozott ellátások körének bővülésével e problémakör egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. A szociális ellátások mértéke elméletileg és gyakorlatilag összekapcsolható a munkajövedelmekkel, a létminimum értékével, a nyugdíjminimummal, ill. mindezekről függetlenül fix összegben is meghatározható. Bármelyik viszonyítási alap elfogadása számos problémát vet fel. Olyan szabályozást javasolunk, mely kivédi az eddigi nyugdíjminimum, illetve bérminimum évközi változásából adódó problémákat.

A szociális ellátások színvonalát az öregségi nyugdíjminimum körüli nagyságrendben indokolt meghatározni, önálló ún. szociális minimum 1995. évi bevezetésével. A nyugdíjminimum körüli összeggel zökkenőmentessé válna az átmenet, és többletforrást sem igényelne. Összegének megállapítása évente, értékkövetően, az érdekegyeztetési mechanizmuson keresztül, rögzítése a költségvetési törvényben történne.

A CSALÁDTÁMOGATÁSOK RENDSZERE

A Kormány szociálpolitikai programja a gyermekneveléshez kapcsolódó pénzügyi ellátások rendszerében kívánja a legnagyobb változásokat végre-

hajtani. A családtámogatások rendszerében az ellátásokat, mind a szülő megélhetését biztosító, mind a szülői jövedelmet kiegészítő ellátásokat korszerűsíteni szükséges.

A gyermeket gondozó szülő megélhetését biztosító ellátások körében tervezett főbb változások:

- a gyermekgondozási segély állampolgári jogon történő kiterjesztése, 1995-től kezdődően a gyermek három éves koráig, az előzetes 180 nap biztosítási jogviszony – mint jogosultsági feltétel – eltörlése;

- a gyermekgondozási segély és a gyermekgondozási díj egységesítése, amely a gyermekgondozási díj keresetarányos jellegének mérséklését, fokozatos megszüntetését jelenti;

- a gyermeknevelési támogatás feltételrendszerének módosítása, a jövedelemkorlát csökkentése, a kormányprogramban vállaltaknak megfelelően a jogosultsághoz szükséges előzetes munkavégzési kötelezettség megszüntetése, ütemeztetten.

A gyermekneveléshez kapcsolódó, a szülői jövedelmet kiegészítő ellátásokat érintő tervezett változások:

- a családi pótlék rendszerében a rászorultsági elv fokozatosabb érvényesítése családtípusonkénti differenciálás alkalmazásával, 1996-tól a személyi jövedelemadó alá vonásával;

- a családi pótlékban részesülő gyermekek után igénybe vehető, személyi jövedelemadóból levonható kedvezmények megszüntetése.

A családtámogatás rendszerében a gyermekek családi keretek között történő nevelését segítő támogatások egyes elemeit önmagukban nem célszerű módosítani, csak olyan lépések megtétele lehet problémamentes, melyek a hosszabb távra meghatározott harmonizálás irányába hatnak, és amelyek az ellátások feltételrendszerét közelítik egymáshoz. A harmonizálás egyes ellátásoknál a célcsoport számára további jelentős kedvezményeket biztosít, míg más ellátásoknál a támogatottsági szint csökkenését jelentheti. Éppen ezért a pénzügyi kihatásokon túl a társadalompolitikai következmények sem hagyhatók figyelmen kívül.

A kormányprogramban megfogalmazott módosítások elvégzése, valamint a harmonizáláshoz szükséges lépések megtétele törvényi szabályozást igényel, mely egy egységes törvény: a családtámogatásokról szóló törvény: megalkotásával valósítható meg. E törvény tartalmazná a gyermekgondozási segélyre, díjra, gyermeknevelési támogatásra, valamint a családi pótlékre vonatkozó szabályokat, mely a feltételrendszer tervezett változásai, illetve az átalakítás költségkihatása miatt a rendszer egy 2–3 évre elhúzódó, fokozatos átalakítása után lenne teljes. Rövid távon, 1995-től a legsürgetőbb feladat – a társadalombiztosítási alapok profilisztításával összefüggésben – a gyermekgondozási díj kiemelése az 1975. évi II. törvény hatálya alól, és ehhez kapcsolódóan a GYES újraszabályozása.

A családi pótlékot mint állampolgári jogon járó juttatást kell megerősíteni, rendszerének átalakításánál elsődleges cél a gyermekes családok leszakadásának megakadályozása a rászorultsági elv fokozottabb érvényesítésével. Forrástöbbletet a gyermekek után járó adókedvezmény megszüntetéséből

származó adóbevételek növekedés jelent, melyet a családi pótlék családtípusonkénti differenciált emelésére kell fordítani.

Elképzelhetőnek tartjuk egy „Családi Alap” létrehozását, a folyósított családi pótlék összegéből történő önkéntes befizetésekből, részben költségvetési támogatásból, amely a legrászorultabb gyermekek számára biztosítana speciális támogatást.

IDŐSKORÚAK JÖVEDELEMPÓTLÓ TÁMOGATÁSA

Az időskorú lakosság szociális biztonságának hosszú távon is a kötelező biztosításon alapuló nyugdíjrendszer a meghatározó eleme. A szociális ellátó rendszeren belül a nyugdíj jogosultságot nem szerzett vagy alacsony összegű nyugellátással rendelkező személyek megélhetéséről kell gondoskodni.

A fejlett európai országok többségében a korhatárhoz kötött alapnyugdíj bevezetésével teremtették meg az időskorú lakosság teljes körű biztonságát. A nemzeti alapnyugdíj bevezetése csak hosszú távon képzelhető el. Rövid távon, 1996-ra az időskorúaknak alanyi jogon járó, minimális jövedelmi garanciát nyújtó szociális támogatást lehet bevezetni. Nyugdíjpótló támogatásra azok a nyugdíjkorhatárt betöltött időskorúak lennének jogosultak, akik nyugdíj jogosultsággal nem rendelkeznek, vagy nyugdíjuk összege egy meghatározott értékhatár alatt van. Forráslehetőségek függvényében 1995-ben az érintettek szűkebb körében, a legidősebb korosztályoknál az első lépést indokolt megtenni.

A nyugdíjrendszer korszerűsítésének eddigi munkálatai alapján körvonalozódik, hogy egy egységes alapösszegű nyugellátási elemnek a járulékfizetéshez igazodó nyugdíjrendszerbe való beépítése nem célszerű, mert ez rontaná az érdekeltséget a minél hosszabb járulékfizetési idő megszerzésében. Ezért – a kormányprogramban felvetett alternatívák közül – a nyugdíjra jogosultak számára is az alanyi jogon járó, meghatározott jövedelemszintig történő jövedelemkiegészítési konstrukció alkalmazása célszerű. A kiegészítést azonban a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat javaslata szerint – a jelenlegi nyugdíjminimum rendszerétől eltérően – a központi költségvetés finanszírozza. Ezzel az időskorúak számára egy meghatározott szintű jövedelmi garancia egységes rendszere működtethető, a nyugdíjra jogosultak és arra jogot nem szerettek számára.

A nyugdíjpótló támogatás bevezetése négy, közel azonos funkciót betöltő ellátás átalakítását vonja maga után: a rendszeres szociális segély, a rendszeres szociális járadék, mezőgazdasági, termelőszövetkezeti járadék, valamint a házastársi pótlék és a házastárs utáni jövedelempótlék. A rendszeres szociális segélyt és a rendszeres szociális járadékot megváltozott munkaképességű személyek is igénybe vehetik, így ezt az ellátást a fogyatékkal élővel összefüggő szociális ellátások között kell a rendszerbe illeszteni.

A nyugdíjpótló támogatás bevezetésénél figyelembe kell venni, hogy míg a rendszeres szociális segély és járadék könnyen felváltható lesz, addig a házastársi pótlék és a házastárs utáni jövedelempótlék rendszerbe történő illesztése hosszabb átmeneti időszakot igényel. A házastársi és jövede-

lempótlékot 1995-ben önálló kormányrendeletben célszerű szabályozni, mely a szükséges változásokat is magában foglalja.

A két rendszer, azaz a nyugdíjpótló támogatás és a házastársi, ill. jövedelempótlék fokozatmentes átalakulása csak abban az esetben lehetséges, ha a pótlék összege a jövőben nem egységesen, hanem differenciáltan emelkedik.

SÚLYOS FOGYATÉKOSSÁGHOZ KAPCSOLÓDÓ PÉNZBENI JUTTATÁSOK

A fogyatékosokat érintő pénzügyi támogatások rendszere rendkívül sokrétű, szerteágazó és nem egymásra épülő. A támogatások az elmúlt évtizedek folyamán különböző időpontban, különböző szemléletű, eltérő társadalmi-gazdasági környezetben született elgondolások és jogszabályok alapján jöttek létre, eltérő jogosultságot, ellátási mértéket határoznak meg a fogyatékoság típusától függően még akkor is, ha azonos súlyosságú egészségkárosodásról van szó. Szinte minden támogatásban részesülő fogyatékos csoportnak különálló jogszabály határozza meg az ellátási jogosultságát.

A kialakult rendszer elemei nincsenek összhangban, emiatt egyes csoportok egyidejűleg többféle ellátásban is részesülhetnek, míg a fogyatékosok más csoportjai kiszorulnak a rendszerből.

Az ellátások közül néhány (rokkantsági járadék, vakok rendszeres szociális segélye) a jövedelem hiányát pótló, a megélhetést szolgáló havi, rendszeres pénzellátás. Az ellátások döntő része azonban kiegészítő jellegű (vakok személyi járadéka, mozgáskorlátozottak közlekedési támogatása, cukorbeteg anyagi támogatása, magasabb összegű családi pótlék), a fogyatékosok vagy családjuk jövedelmét egészíti ki az állapotukból adódó többletköltségekre való tekintettel.

Az ellátó rendszer teljes átalakításra szorul, mely azonban csak fokozatosan történhet.

A súlyos fogyatékosághoz kapcsolódó pénzügyi szociális ellátások átalakításának célja, hogy egy egységes elveken működő, az érintett rétegek teljes körét átfogó, a fogyatékoság súlyossága szerint differenciált konzisztens ellátó rendszer jöjjön létre.

A kialakítandó rendszer két legfontosabb eleme:

– a jövedelem hiányát pótló, illetve az alacsony jövedelmet kiegészítő, a szociális minimum összegével azonos mértékű ellátás a legalább 67%-ban megváltozott munkaképességű, valamint fogyatékos személyeknek,

– a súlyos fogyatékoságra tekintettel járó, a fogyatékoságból eredő többletköltségeket kompenzáló, a jövedelem nagyságától független, kiegészítő ellátás.

A jelenlegi támogatási rendszerben a rokkantsági járadék és a rendszeres szociális segély az a két ellátás, amelyet megélhetést biztosító jövedelempótló támogatássá célszerű átalakítani.

Az egységes jövedelempótló támogatás bevezetése csak a feltételek közelítésével, fokozatosan valósítható meg, ezt a folyamatot azonban már 1995-ben el lehet indítani.

A súlyos fogyatékosághoz kapcsolódó – többletkiadások ellensúlyozását

szolgáló – kiegészítő jellegű ellátások között az összhang még nehezebben és csak az elvek következetes betartása esetén teremthető meg. Első lépésként az egyes ellátási formák diszfunkcióit és az egyidejű párhuzamos ellátásokat kell megszüntetni, és csak ezt követően kezdődhet meg az egységesítés folyamata. Indokolt célul tűzni, hogy a kiegészítő ellátásokat – jövedelemtől függetlenül – a legsúlyosabb állapotú fogyatékos személyek abban az esetben kapják, ha az egészségkárosodás a nyugdíjkorhatárt megelőzően következett be.

A felnőtt korúak után járó magasabb összegű családi pótlékot célszerű leválasztani a családi pótlék rendszeréről, és a jogosult személy részére egy kiegészítő ellátássá átalakítani.

Ehhez a körhöz közelíthető leginkább a mozgáskorlátozott személyek közlekedésének elősegítését szolgáló – ma igen ellentmondásosan működő – rendszer, mely szintén harmonizálásra szorul.

Rendszerében eltérő, de az időskorúakat és súlyos fogyatékosokat is érintő juttatás a közgyógyellátás. A gyógyszerköltségek emelkedése miatt szükségesnek látszik a közgyógyellátás alanyi jogosultsága mellett a méltányossági jogkörbe tartozó kedvezményezettek körét bővíteni, a szolgáltatások körének felülvizsgálatával egyidejűleg.

MUNKANÉLKÜLISÉGGEL ÖSSZEFÜGGŐ SZOCIÁLIS ELLÁTÁSOK

A biztosítási elven működő munkanélküli ellátások a foglalkoztatáspolitikai eszköztárába tartoznak. A jogosultsági feltételek szigorítása miatt az elmúlt két évben a munkanélküliség problémája egyre inkább áttolódott a szociális szférába. E folyamat mind a társadalom, mind az egyén szempontjából kedvezőtlen, hiszen az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök nem érik el ezt a réteget, és a tartós munkanélküliek státusza konzerválódik.

A Szolidaritási Alapnál keletkező többletforrás lehetőséget teremt e tendencia megállítására, arra, hogy a foglalkoztatáspolitikai nagyobb szerepet vállaljon a tartós munkanélküliség eredményes kezelésében.

A munkanélküliséggel összefüggő szociális ellátások körébe a munkanélküliek jövedelempótló támogatása, az átmeneti járadék és a rendszeres szociális járadék sorolható. A jövedelempótló támogatás finanszírozása terén várható módosítás szerint a központi költségvetést terhelő hányadot a Szolidaritási Alap biztosítja, a munkaügyi szervek érdekeltségét növelné a tartós munkanélküliekkel kapcsolatos problémák kezelésében.

Az átmeneti járadék funkcióját tekintve egy olyan előnyügdíj, mely a megváltozott munkaképességűek számára biztosít egy, az előnyügdíjnál hosszabb időintervallumú ellátást. Így alkalmas arra, hogy beleolvadjon az előnyügdíj rendszerébe.

Problematikusabb a rendszeres szociális járadék korszerűsítése, mely azonban nem kerülhető meg, mert az ellátotti létszám növekedésének tendenciája a rendszer finanszírozhatatlanságát vetíti előre. Átalakítása csak a jogosultsági feltételek módosításával és a szükséges intézményi feltételek megteremtésével érhető el. Ennek előfeltétele az ellátottak csoportosítása nyugdíjkorhatáron felüliekre és aktív korúakra. A nyugdíjkorhatárt betöltött

igényjogosultak esetében az 1996-tól belépő, nyugdíjpotló támogatással történő átalakítás a járható út. A nyugdíjkorhatár alatti személyek esetében pedig a rehabilitáció szorgalmazása, a feltételek szigorítása lehet a megoldás.

2. A személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények fejlesztése

A lakosság szociális biztonsága kizárólag jövedelemkiegészítő pénzbeli ellátások révén nem teremthető meg. A hátrányos élethelyzet nemcsak az alacsony jövedelemmel és a rossz fizikai életkörülményekkel mérhető, megítélésében szerepet kap az életkor és az egészségi állapot is. A korrektív szociálpolitika rendszerében ezért a pénz formájában nyújtott támogatások mellett hasonló figyelmet kell fordítani a személyes kapcsolat keretében történő segítségnyújtásra, vagyis a szociális szolgáltatásokra is.

A szolgáltatásokat azok az egyének, családok veszik igénybe, akik/ameklyek a társadalmi-gazdasági körülmények, illetve koruk és egészségi állapotuk miatt nem képesek saját erőből önmaguk létfenntartásáról, mindennapi életvitelükről gondoskodni. A szociális szolgáltatások létrehozásának, működtetésének elsődleges célja, hogy segítségükkel a rászoruló – saját erőforrásainak mobilizálásával – képes legyen életfeltételeit megteremteni, korábbi életvitelét fenntartani. Jelentőségét az adja, hogy a személyes gondoskodás révén a lehető legtovább élhet megszokott környezetében, illetve oda visszakérülhet, így társadalmi integrációja megőrizhető. Amikor pedig már otthoni körülmények között ellátása nem biztosítható, szükségleteinek, igényeinek, a társadalom teherbíró képességének és elvárásainak is megfelelő színvonalú, e célra létrehozott intézményben kapja meg a szükséges segítséget.

Ahhoz, hogy e célokat elérhessük, és a fentieknek megfelelő személyes gondoskodást nyújtó szociális szolgáltatási rendszert hozzunk létre, szükséges:

- a) a meglévő, az elmúlt időszakban már kiépült intézményi hálózat fenntartása,
- b) az állami és a nem állami szférában működő intézmények tevékenységének és működési feltételeinek összehangolása,
- c) valamennyi ellátási forma mennyiségi és minőségi fejlesztése.

A SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK FENNTARTÁSA

A személyes gondoskodást nyújtó szociális ellátások működtetése, fenntartása elsődlegesen az önkormányzatok feladata. A feladatellátás felelősségéből azonban az államnak is részt kell vállalnia, melynek egyik módja a szolgáltatások működési költségeihez való hozzájárulás. Az állami támogatás mértékének meghatározásakor figyelembe kell venni az időközben bekövetkezett inflációt és egyéb, a gazdaságban zajló és a szociális szolgáltatások működtetésébe is begyűrűző hatásokat (pl. ÁFA-változás, központi bérintézkedés).

Figyelemmel kell lenni az önkormányzatok anyagi lehetőségeire és más irányú kötelezettségeire is.

Az állami támogatás működési költségen belüli arányának valamennyi

ellátási forma esetében el kell érnie a minimum 60%-ot. Ellenkező esetben nem tudjuk elősegíteni – a törvényi előírások ellenére sem –, hogy az önkormányzatok a szociális intézményeket fenntartsák. Folytatni kell a finanszírozás rendjének összehangolását a szociális törvény szabályaival.

AZ ÁLLAMI ÉS NEM ÁLLAMI INTÉZMÉNYEK MŰKÖDTETÉSÉNEK ÖSSZEHANGOLÁSA

A közelmúltig szinte kizárólag államilag létesített intézmények biztosították a szociális gondoskodásra szorulókat ellátását.

A társadalmi-gazdasági változások hatására a szociálpolitikában jelentős „társadalmasodás” indult meg, az egyházi, társadalmi szervezetek és civil kezdeményezések nyomán egyre több nem állami intézmény alakul. A nem állami intézmények működtetésükhöz központi költségvetési támogatásban részesülnek, ezek jogcíme, mértéke és bonyolítási módja azonban nincs teljesen összehangban az állami intézményekével.

Az összhang megteremtése és a feladat állami elismerése érdekében:

- meg kell szüntetni a finanszírozási különbségeket,
- rendezni szükséges az állami támogatás igénybevételi módját, szabályait,
- a működés szakmai és pénzügyi felügyeletét.

Mindez a nonprofit törvénnyel összehangoltan, átfogó jogi szabályozással, jogszabályi előírások összehangolásával érhető el.

A SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK FEJLESZTÉSE

A személyes gondoskodást nyújtó szociális ellátások iránti igényt a ma működő intézményrendszer nem képes kielégíteni. Ennek oka egyrészt az, hogy országos szinten a szolgáltatások infrastruktúrája jelentős mennyiségi hiányokkal küzd, másrészt ennek elosztása nem egyenletes, nagy területi aránytalanságok figyelhetők meg. Különösen súlyos a helyzet azokon a kis településeken, ahol az alapvető közszolgáltatások hiányoznak, és a demográfiai mutatók az országos átlagnál is kedvezőtlenebbek.

A fejlesztés legfontosabb lépése az egységes, széles körű szociális alapellátás megteremtése, amely minden rászorulóknak biztosítja a biológiai és társadalmi lét alapvető feltételeit, és lehetővé teszi a lakókörnyezetben történő segítségnyújtást.

Az alapellátás kiépítettsége, fejlettségi szintje igen eltérő: a szociális étkeztetés és a házi segítségnyújtás nagyobb múltú, országos hálózattal rendelkező ellátási formák, de a családgondozás rövidebb idő óta és elsősorban a nagyobb településeken, főleg városokban folyik. A területi szociális munka bázisintézményeit meg kell erősíteni (a családsegítő központok számának bővítésével, kisebb településeken a házi segítségnyújtás és a családsegítés együttes megvalósításával, a falugondnoki hálózat bővítésével).

A fejlesztési folyamat hasonlóan fontos lépése az intézményi struktúrából hiányzó ellátási formák létrehozása, illetve bővítése.

A legnagyobb hiányok az átmeneti elhelyezést nyújtó gondoskodási formákban mutatkoznak (anya-gyermek otthonok, gyermek-panziók, „félutas”

intézmények, hiányoznak az életvezetést segítő, pszichés problémák megoldásában közreműködő klubok, tanácsadók, terápiás közösségek).

A hajléktalanok ellátásában konfliktust jelent a szálláshelyek elégtelensége, a szolgáltatások és a különféle „életmentő” szolgálatok (utcai gondozás, nappali melegedő, népkonyha) szűkössége, a társadalomba való visszahelyezés esélytelensége. A gazdasági-társadalmi hatások következtében számuk növekvő (1994-ben 21–26 ezer főre tehető). Szociális ellátásuk differenciáltan, az élethelyzetükből adódó konkrét segítségre, a saját erőforrásaik mobilizálásával a társadalmi integráció elérésére koncentráljon. Ehhez viszont a gondozás feltételeit (intézmények, szolgálatok bővítését és azok gondozási módszereit) javítani szükséges.

Az egészségügy tehermentesítése is indokolja az idősek és krónikus betegek ellátását végző ápoló otthonok számának bővítését. A fogyatékosok és megváltozott munkaképességűek részére létre kell hozni olyan rehabilitációs központokat, amelyek segítik társadalmi beilleszkedésüket, munkába helyezésüket.

A mennyiségi hiányok felszámolása mellett nem hanyagolható el a minőségi követelményeknek való megfelelés sem. A szociális intézmények működési feltételeiről szóló szakmai szabály mind a tárgyi, mind pedig a személyi feltételek vonatkozásában meghatározza a minimumszinteket.

A fejlesztési feladatok megvalósítása központi állami források nélkül elképzelhetetlen. A forrásokra a korábban már bevezetett két módszer meghagyása szakmailag indokolt:

– önkormányzati intézmények esetében a célzott támogatást a bentlakásos ápoló, gondozó otthoni férőhely-fejlesztés mellett szükséges kiterjeszteni az átmeneti elhelyezést nyújtó intézményekre is, valamint a férőhely-fejlesztést nem eredményező rekonstrukciós, korszerűsítő beruházások támogatására is.

– a minisztérium fejezet-költségvetésében a szakmai programok támogatására elkülönített pénzkeret biztosítása a továbbiakban is indokolt az önkormányzatok ellátási kötelezettségének teljesítéséhez szükséges feltételek elősegítéséhez.

A támogatás megszerzéséhez továbbra is lehetőséget kell adni a nem állami szervezeteknek, amelyeknek a közreműködése amellet, hogy a kormányzati szándék megvalósítását segíti, színesíti az ellátások körét, sok esetben pedig a költségek szempontjából kedvezőbb alternatívát kínál.

3. Gyermek- és ifjúságvédelem

Évek óta várat magára a gyermekvédelem törvényi szabályozása. A család-szerkezet megváltozása, a családok stabilitásának megrendülése, a veszélyeztetett gyermekek számának folyamatos növekedése, a meglévő, a kor követelményeihez nem igazodó elavult intézményi és szabályozási rendszer még sürgetőbbé teszi, hogy átfogó, korszerű, de a lehetőségekhez és sajátosságokhoz igazodó törvény készüljön a gyermekvédelemről, a gyermekek jogairól, az Alkotmányban, valamint a Gyermekek Jogairól szóló Egyezményekben foglaltakkal összhangban.

A GYERMEKJÓLÉTI ÉS GYERMEKVÉDELMI RENDSZER ÁTALAKÍTÁSA

A törvény abból az alapelvből indul ki, hogy a gyermek számára az a legjobb, ha saját családjában él és nevelkedik. Ezért a legfontosabbnak azokat a támogatási formákat tekinti, amelyek a gyermek vérszerinti családját teszik alkalmassá és képessé az ellátásra és nevelésre.

Ennek érdekében:

a) A törvény koncepciója szerint az ellátó rendszeren belül a szolgáltató jellegű gyermekjóléti ellátásokat, illetve a gyermekvédelmi hatósági intézkedéseket egymástól szervezetileg is el kell különíteni, de egymásra épülő szervezeti rendszerben. A különböző rendeltetésű gyermekjóléti ellátásokat pénzben, továbbá természetben, illetve személyes gondoskodás formájában kell biztosítani.

b) A rászoruló családok által jelenleg igénybe vehető központi költségvetési, önkormányzati, ill. társadalombiztosítási ellátásokon túl további pénzbeni támogatásokat szükséges a gyermekes családok számára bevezetni. Ezek: a gyermekjóléti támogatás, a fogyatékos gyermekek támogatása, családi rehabilitációs támogatás. Ezeket az ellátásokat a települési önkormányzatok nyújtják, melyhez a központi költségvetés – a szociális normatíván belül elkülönítetten – normatív állami hozzájárulást biztosít.

c) A szociális törvényben meghatározott, a szociális alapellátás keretébe tartozó személyes gondoskodást nyújtó ellátásokon túl a családoknak további célzott segítséget kell biztosítani a gyermekek veszélyeztetettsége kialakulásának megelőzése, ill. a kialakult veszélyeztetettség megszüntetése érdekében. A törvény koncepciója szerint minden településen az önkormányzat feladata lesz a gyermekvédő és családsegítő szociális munka feltételeinek megteremtése. A települési önkormányzatok a területükön élő gyermekek jóléti ellátását jóléti szolgálat útján vagy a családsegítés keretén belül szervezhetik meg.

d) A gyermekvédelem hatósági jellegű részét (gyámügy), amely jelenleg az önkormányzatok feladata, célszerű önálló szervezetrendszerben működtetni. Egyrészt a függetlenség, másrészt a megfelelő szakmai színvonal biztosítása érdekében térségi – több kisebb települést ellátó – gyámhivatalokat kell létrehozni, regionálisan szervezett másodfokú gyámhatóságokkal együtt.

A JELENLEGI ELLÁTÓ RENDSZEREK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

a) Jelentős társadalmi igény mutatkozik a bölcsődei ellátás iránt. A bölcsődék fenntartása jelenleg az önkormányzatok önként vállalt feladata. Feltétlenül szükséges ezért önálló bölcsődei normatív bevezetése.

b) Amennyiben elkerülhetetlen a gyermek kiemelése a vérszerinti családjából, akkor ellátásáról a gyermekvédelmi szakellátás keretében kell gondoskodni, melynek két alapvető formája a bentlakásos intézmény (nevelőotthon), illetve a nevelőszülői hálózat.

A korszerűtlen, nagylétszámú, több helyen még életkorok szerint elkülönítetten működő nevelőotthonok helyett kis közösségekre épülő, az önálló

életvitelre hatékonyabban felkészítő, a lakókörnyezetbe szervesen beilleszkedő kislétszámú nevelőotthoni hálózat kialakítását támogatjuk. Növelni kell a nevelőotthonokban az erre a feladatra speciálisan kiképzett szakemberek arányát. A nevelőszülői hálózatot bővítjük, gondoskodni kell a nevelőszülők megfelelő kiválasztásáról, felkészítéséről és folyamatos szakmai támogatásáról.

c) A nagykorúvá váló, az állami gondoskodásból kikerülő fiatalok számára alanyi jogon biztosítani kell az önálló életkezdés minimális pénzügyi feltételeit.

d) Az állami gondoskodás alatt álló gyermekek ellátására szolgáló intézményi normatív támogatási rendszert oly módon alakítjuk át, hogy az intézmények érdekeltek legyenek a vérszerinti családjába vissza nem helyezhető kiskorú mielőbbi örökbefogadásában.

e) Meg kell vizsgálni a gyermek-, ifjúság- és családvédelem tudományos és módszertani támogatására, a döntéselőkészítő tevékenységekhez szükséges elemzések elvégzésére, az országos informatikai rendszer összefogására szolgáló speciális intézmény létrehozásának a lehetőségét.

4. A foglalkozási rehabilitáció rendszerének továbbfejlesztése

A foglalkozási rehabilitáció jelenlegi rendszere 1983-ban alakult ki. Az elmúlt 10 év során a rehabilitáció teljes körű felülvizsgálata nem történt meg. A rehabilitációs eszközök korrigálására csak oly módon került sor, hogy az mindig egy adott akut probléma megoldását jelentette. Az elmúlt évtizedben a foglalkoztatáspolitikai terén olyan változások történtek, amelyek a foglalkoztatási rehabilitáció szinte valamennyi elemének funkcióvesztését eredményezték. Ez a folyamat vezetett ahhoz a már tarthatatlannak nevezhető helyzethez, hogy a rehabilitáció rendszere gyakorlatilag működésképtelen.

Tovább nem halasztható a foglalkozási rehabilitáció átfogó, tartalmi megújítása. Figyelembe véve a jelenlegi gazdasági-jogi környezetet, a rendszer átfogó rendezése hosszabb időszakot igényel, az ezzel kapcsolatos előkészítő munka a Munkaügyi Minisztérium koordinálásával megindult.

A foglalkozási rehabilitáció átfogó fejlesztése során rövid távon az alábbi célokat kell érvényesíteni:

– a munkáltatók érdekeltségi rendszerét korszerűsíteni szükséges oly módon, hogy a dotáció rendszere az egyéb rehabilitációs eszközökkel összhangba kerüljön,

– a védett foglalkoztatási formák működési feltételeit egyértelműen meg kell határozni.

A rehabilitációt olyan irányba kell módosítani, hogy a nem véglegesen rokkant, munkaképes személyek rokkantsági nyugdíjazás helyett a rehabilitációs foglalkoztatásban legyenek érdekeltek. Ezért a munkaképesség változás elbírálásánál a foglalkoztathatóság megítélésére és konkrét feltételeinek meghatározására kell koncentrálni, ezzel összefüggésben az elbírálásba munkaügyi (rehabilitációs) szakembert is be kell vonni.

A megváltozott munkaképességű dolgozók egyéni érdekeltségét a reha-

bilitációban új keresetkiegészítési rendszerrel kell biztosítani. A keresetkiegészítés rehabilitációs munka végzéséhez kapcsolódjon. Meg kell őrizni a megváltozott munkaképességű dolgozók számára történő munkahelyteremtés állami támogatását.

5. A lakástámogatásokkal kapcsolatos fejlesztési feladatok

A lakáspolitikai társadalmi-gazdasági funkciójának eddigieknél hatékonyabb érvényesülése miatt nem halasztható a lakásszektorral kapcsolatos feladatok államigazgatási szinten történő rendezése. A lakásellátás kormányzati szintű feladatainak és a funkciók tárcák közötti szétosztásának újragondolása, meghatározása különösen fontos.

Az eddigi tapasztalatok alapján a lakásügy fő felelőseként azon gazdasági tárcát célszerű kijelölni, amelynél adottak az eszközök a lakáshelyzet javítását szolgáló intézkedések megtételéhez.

Ez nem változtat azon a szükségszerűségeken, hogy a lakáspolitikai összetettsége miatt a többi tárcának, így a Népjóléti Minisztériumnak is vannak és a jövőben is kell hogy legyenek feladatai. A lakásügyi témákkal foglalkozó minisztériumok továbbra is kezelnék a szakterületük speciális kérdéseit.

A Népjóléti Minisztériumhoz, feladatköréből adódóan a lakáspolitikai szociális kérdéskörei tartoznak.

A fő fejlesztési irányok:

- a lakásépítéshez, felújításhoz kapcsolódó szociális támogatások, kedvezmények (szociálpolitikai kedvezmény, SZJA-nál biztosított adókedvezmények, lakásfelújításhoz nyújtott állami garanciák stb.) áttekintését követően új, hatékonyabb támogatási rendszer kidolgozása az alacsonyabb jövedelműeknek és az első lakáshoz jutóknak biztosított előnyökkel;

- a hátrányos helyzetű rétegek részére szociális lakásállomány létrehozása (speciális lakásprogramok kidolgozása idősek, állami gondozottak, rokkantak, hajléktalanok számára, támogató szociális szolgáltatásokkal együtt), a lakhatás feltételeinek biztosítása azon családok számára is, amelyek magántulajdonú lakásra hosszabb távon sem tudnak szert tenni, ugyanakkor jövedelmük lehetővé teszi lakásbérleti díj fizetését;

- lakásfenntartáshoz nyújtott támogatások (elsősorban lakásfenntartási támogatás) megőrzése.

Mindezek mellett szerepet kell vállalni a lakáskérdések elosztási hatékonyságának javításában.

6. A szociális feszültségek kezelésére irányuló programok, intézkedések

Megítélésünk szerint ahhoz, hogy megóvjuk a legelesettebbeket helyzetük további romlásától, valamint fékezzük a középrétegek lecsúszását és elszegényedését, a gazdaságpolitikai intézkedések mellett átmenetileg működtetett célzott szociális intézkedésekre is szükség van.

Ezek az intézkedések érinthetnek

- társadalmi rétegeket, csoportokat,
- elmaradott, strukturálisan átalakuló térségeket és településeket, célzott programokkal a lakosság helyzetének javítása érdekében.

Természetesen az adott probléma kezelésétől vagy a kiegészítő támogatás céljától függően ezek az intézkedések egymáshoz kapcsolódóak is lehetnek.

KOMPENZÁCIÓS INTÉZKEDÉSEK

A szociális-jövedelmi helyzetük miatt hátrányos társadalmi rétegeket, csoportokat súlyosan érintő gazdasági intézkedésekkel egyidőben szükségesek kompenzációs lépések, melyek az életszínvonalban, jövedelmi és fogyasztási viszonyokban jelentkező polarizálódási tendenciákat csökkentik, célzottan kezelik a keletkező feszültségeket (a fogyasztási adókhöz, ÁFA emeléshez, vezetékes energiaár-emeléshez kapcsolódóan stb.).

A kompenzációs technikák és módszerek mindig az adott intézkedéshez kapcsoltan alakíthatók ki. A szociális kompenzációk alkalmazásával számolni szükséges, ugyanakkor hangsúlyozni kell azok időlegességét, átmeneti feszültségkezelő szerepét.

ELMARADOTT TELEPÜLÉSEK, VÁLSÁGTÉRSÉGEK FELZÁRKÓZTATÁSÁNAK SZOCIÁLIS PROGRAMJAI

A gazdaság átalakulása eltérő mértékben érintette az ország különböző településeit, így különösen az elmaradott és a gyökeres szerkezeti átalakítást igénylő térségeket tartós válsághelyzet jellemzi. A válságkörzetek fejlesztése és felzárkóztatása nemcsak a települési infrastrukturális beruházásokat igényli, hanem a humán szféra, ezen belül a szociális ellátás eszközeinek kiemelt fejlesztését, az ott élő lakosság szociális helyzetének javítását is.

A népjóléti ágazat abban érdekelt, hogy a szociális ellátásban tapasztalható területi egyenlőtlenségek megszűnjenek, a válságtérségekben a szociális feszültségek csökkenjenek. Ehhez viszont a forráshiányos, saját erőt a fejlesztéshez bevonni nem képes, súlyos szociális problémákkal küzdő települések kedvezőbb támogatása és célzott programok működtetése indokolt.

Szakmailag és pénzügyileg segíteni szükséges a hátrányos helyzetű településeket a szociális alap- és szakellátás feltételeinek megteremtésében, szociális célú munkahelyek létesítésében, szociális tartalmú önkormányzati vállalkozások beindításában, a helyi igényekre épülő, a lakosságot segítő programok működtetésében települési vagy térségi szinten.

Megítélésünk szerint a válságtérségekben kedvezőbb támogatási lehetőségekre és legalább 2–3 évi folyamatos munkára van szükség ahhoz, hogy ne csak az alapvető hiányosságokat pótoljuk, hanem komplex ellátással fejlődjön a szociális hálózat, és új programok kerüljenek bevezetésre.

Ennek érdekében indokolt e térségek ellátási térképének megrajzolása, a területi egyenlőtlenségek megállapítása, a feladatellátási kötelezettségek megvalósulásának felmérése, kistérségi szinten az ellátások racionalizálási modelljeinek kidolgozása, új, modell értékű szociális programok beindítása (szociális földprogram, szociális diszkont-hálózat stb.).

7. A szociális igazgatás szervezetrendszer

A szociális ellátórendszer fejlesztésével, átalakításával párhuzamosan gondoskodni kell a szociális igazgatás szervezetrendszerének korszerűsítéséről, az ellátó rendszerrel összehangolt kiépítéséről. Ma főleg az önkormányzatok hivatalai és a társadalombiztosítási szervek, valamint a köztársasági megbízottak hivatalai látják el az igazgatási feladatokat. A feladatmegosztás aránytalanságai, továbbá a szükséges eszközök, technikai és helyenként a szakmai ismeretek hiányai miatt a végrehajtásban számos diszfunkcionális elem van.

A működésbeli problémák, valamint az ellátórendszer tervezett változásai ismét felvetik az önálló szociális és gyámügyi hivatal létrehozásának szükségességét.

A létrehozandó hivatal betölthetné egyrésze az ún. középírányító szerv szerepét, hiszen a megyei önkormányzat szerepének megváltozásával megszűnt a középírányító szerv, így az önkormányzati szociálpolitika mindinkább koordinálatlanná válik. Időközben azonban új igények is, szükségletek is keletkeznek, ezeket a szociális igazgatás mai szervezetrendszere nem tudja el látni.

A szociálpolitikai program célul tűzi ki a társadalombiztosítási alapok profiltisztítása következtében költségvetési finanszírozásba átkerült ellátások fokozatos átalakítását, új ellátások bevezetését. Ezek a végrehajtás számára olyan volumenű, olyan technikai szükségletű többletfeladatot jelentenek, melyet már nem lehet jegyzői hatáskörbe telepíteni, és a folyósítás sem bonyolítható le az önkormányzati költségvetésen keresztül. Az ellátások elszakadása a biztosítási alapon nyújtott ellátásoktól pedig elkerülhetetlenné teszi, hogy az igazgatási feladatok is elkerüljenek a társadalombiztosítási szervektől.

E jelentős összegű és számos ellátásból álló rendszer működtetése magas szakértelmű, biztonságos pénzügyi és információs háttérrel rendelkező szapparátust igényel, amelynek a feltételei a szociális és gyámügyi hivatalok létrehozásával teremthetők meg.

A hálózat kiépítésénél számolni lehet a helyben már meglévő igazgatási infrastruktúrával, mely bázisul szolgálhat, valamint a társadalombiztosítási szerveknek jelenleg az ellátások folyósításáért biztosított központi költségterítésével.

A szociális és gyámügyi hivatal szervezetrendszerében a kiépítés szintjét tekintve alapvetően két megoldás képzelhető el. Az első változat szerint a hivatal csak megyei (fővárosi) szinten épülne ki, míg a másik megoldás a városi szintű hivatalok létrehozását is jelentené.

A két változat az ellátandó feladatok tekintetében is alternatív megoldást jelent. A megyei szintű kiépítés esetén az irányító, ellenőrző feladatok dominálnak, és csak néhány, jelenleg a köztársasági megbízott hatáskörébe tartozó feladat kerülhet áttelepítésre.

A körzeti szinten is működő hivatalok esetén lenne megvalósítható a jelenleg jegyzői hatáskörbe tartozó szociális feladatok egy részének csoportosításán túl a szociálpolitikai programban megfogalmazott, jelenleg a társadalombiztosítási szervek hatáskörébe tartozó ellátások korszerűbb ügyintézése.

IV. A szociálpolitikai program végrehajtásának ütemezése

1. Koncepcionális, előkészítési feladatok:

1994

– A társadalombiztosítási alapok profiltisztítása során kikerült ellátások finanszírozásának áttekintése az 1995. évi központi költségvetés előkészítése során.

– Szociális minimum kidolgozása és az ehhez kapcsolódó módosítások előterjesztése.

– A személyes gondoskodást nyújtó intézmények normatíváinak összehangolása, összehangolása.

– A védett foglalkoztatás összehangolt feltételrendszerének kidolgozása.

– A megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásával összefüggő ösztönzőrendszer korszerűsítése.

– Az energia áremelkedésekhez kapcsolódó kompenzációs intézkedések kidolgozása.

– A gyermekjóléti törvénytervezet benyújtása a Kormányhoz.

– Családtámogatási rendszer munkatervi feladatainak meghatározása.

1995

– A gyermekgondozási díj rendszerének áttekintése, javaslat az ellátás keresetarányos jellegének mérséklésére, az átmeneti jogi szabályozás kidolgozása.

– A gyermekgondozási segély áttekintése és az alanyi jogon történő kiterjesztés feltételrendszerének kidolgozása.

– A családi pótlék mértékének családtípusonkénti differenciált meghatározása a rászorultsági elv fokozottabb érvényesítésével.

– A nyugdíjpótló támogatás feltételrendszerének kidolgozása, a bevezetés ütemezése.

– A rokkantsági járadék és a vakok rendszeres szociális segélye jogosultsági feltételeinek módosítása, a fogyatékosok jövedelempótló támogatási rendszere bevezetésének kidolgozása.

– A felnőtt korúak után járó magasabb összegű családi pótlék rendszerének átalakítása.

– Az átmeneti járadék előnyugdíjként történő megállapításának, folyósításának előkészítése.

– A szociális és gyámügyi hivatalok létrehozásával kapcsolatos elképzelések kidolgozása.

1996

– A fogyatékos személyek esélyegyenlőségét biztosító törvényjavaslat kidolgozása.

– Az egészségkárosodási járadék feltételrendszerének kidolgozása, az egészségkárosodással összefüggő ellátások áttekintése.

– A személyes gondoskodás intézményrendszerének felmérése, ellátási helyzete.

1997

– A megváltozott munkaképességű és fogyatékos személyek jövedelempótló támogatási rendszerének kidolgozása.

Intézkedési ütemterv

1994

– A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló törvény módosítása.

– A munkanélküliek jövedelempótló támogatása finanszírozásának módosítása.

1995

– A szociális szolgáltatások új normatíva rendszere, bölcsődei normatíva bevezetése.

– A gyermekjóléti törvény hatályba lépése és a végrehajtási szabályok kidolgozása.

– A gyermekgondozási segély alanyi jogon történő bevezetése.

– A gyermekek után járó adókedvezmény megszüntetése.

– Házastársi pótlék és házastárs után járó jövedelempótlék jogi szabályozása.

– A személyes gondoskodást nyújtó nem állami intézmények működési feltételeinek egységes jogi szabályozása.

– Nyugdíjpótló támogatás bevezetésének megkezdése.

– A védett foglalkoztatás és a dotáció rendszerének átfogó jogi szabályozása.

1996

– A cukorbetegség anyagi támogatásának megszüntetése.

– A rendszeres szociális járadék átalakítása.

– A családi pótlék differenciált növelése a személyi jövedelemadó mentességének megszüntetésével.

– Családtámogatások egységbe foglalása.

– Nyugdíjpótló támogatás további kiterjesztése.

1997

– Esélyegyenlőségi törvény hatálybalépése.

– A családtámogatásokról szóló törvény megalkotása.

V. Határozati javaslat

A Kormány megtárgyalta és elfogadta a kormányprogramból adódó szociálpolitikai feladatokról szóló előterjesztést, és elrendeli az előterjesztés mellékletét képező kormányhatározat tervezetének – a Kormány határozataként – a Magyar Közlönyben történő közzétételét.

Előszó

Az 1993/94-es tanév második felében az ELTE Szociológiai Intézete „Az AIDS társadalmi hatásai” címmel féléves tárgyat hirdetett meg a szociálpolitika, illetve szociális munkás szakos hallgatók számára. Talán nem teljesen érdektelen számot adnunk ehelyütt arról, miből is állt a kurzus tematikája, s hogy kik voltak azok a kiváló tudósok, szakemberek, akik – átérezve a téma fontosságát – megtisztelték az őket felkérőket azzal, hogy elvállalják, hogy hallgatóink számára előadást tartsanak.

A félévet – medicináról és szociológiáról egyszerre lévén szó – *Losonczy Ágnes* előadása nyitotta meg a betegségről mint „szociális konstrukcióról”, a betegséghez és a beteghez való viszony alapvetően társadalmi természetéről. Két további alkalommal *dr. Balázs Péter* tartott előadást a járványok társadalomtörténetéről, valamint a HIV-fertőzés és az AIDS szűkebb medicinális vonatkozásairól. *Buda Béla* professzor a szexualitás kérdéskörét átfogó történeti-szociológiai nézőpontból világította meg, a pszichológus *Komáromi Éva* pedig a drogfogyasztásnak mint „rizikófaktornak” a HIV-fertőzéssel kimutatható összefüggéseit vázolta fel. Ezt követően *Losonczy Ágnes* azzal foglalkozott, mi jellemzi a halálhoz való viszonyt a modern társadalmakban. *Fehér Márta* tudományfilozófus azokat a folyamatokat elemezte, amelyek a tudományos fejlődésbe vetett laikus hit alakulását napjainkban meghatározzák. Újra szociológusok jöttek: a stigmatizálás általában vett kiváltó okairól és társadalomlélektani mechanizmusairól *Kovács András* tartott előadást, majd – a stigmatizáltaknál maradva – a homoszexualitásról mint társadalmilag értelmezendő jelenségről *Tóth László*. Szót kapott a politológus is, *Gyurgyák János* a konzervativizmus eszmerendszerét, valamint az „új konzervativizmus” társadalmi-politikai alapjait mutatta be. Az egyéni szabadságjogok és közérdekek közötti ütközések kérdésköréről pedig a filozófus *Kis János* beszélt hallgatóinknak. A kurzust – a nyitó előadásra rímelve – *Makara Péter* előadása zárta az egészségügyi és társadalmi prevenció nehézségeiről.

A hallgatóknak a félév végén írásban kellett kollokválniuk. A szerkesztőség most örömmel biztosít – a kívántnál sajnos kényszerűen kevesebb – helyet az *Esély* hasábjain a legjobb vizsgadolgozatoknak. Mint az Olvasó látni fogja, nem „udvariassági gesztus” ez, a dolgozatok saját színvonaluk jogán szerepelnek itt.

Léderer Pál

Ulicska László

A halál utolsó „nagy korszaka”

A halál azon jelenségek közé tartozik, amelyekkel az embernek minden korban és kultúrában számot kellett vetnie. A halál talánya mindig is a nagy rendezendő kérdések közé tartozott. Mindenkor és mindenhol születtek az adott kultúrára jellemző válaszok. A halál ilyenformán az emberi gondolkodás egyik sarkpontja, amelyben végső soron az adott társadalom valósághoz való viszonya, világgépe tükröződik. A térben és időben egymástól valamegyes távolságra lévő kultúrák halálképe igen különböző lehet. A történelem folyamán az európai társadalmakban is jelentősen változott az emberek viszonya múlandóságukhoz.

A modernitást megelőző, középkori világgépben központi szerepe volt a földi élet múlandóságának. „Nincs még egy korszak, amely annyit foglalkozott volna a halál gondolatával, mint a késői középkor. Az egész élet fölött ott visszhangzott a *memento mori* komor hangja” – írja Huizinga¹. A középkori keresztény világgépben – Krisztus révén – óriási kulturális hagyományai voltak a szenvedésnek és a halálnak. A szentek népszerű legendái, a lovagok hős-keresztényi cselekedetei a szenvedés és a dicső halál mítoszai. A vértanúk és mártírok boldog halottak. A hétköznapi ember számára a kultúra üzenete, hogy a kínt, a szenvedést el kell viselni – méghozzá türelemmel. Ahogyan Elizabeth Kübler-Ross fogalmaz: „A halál vallásos tagadása, nevezetesen a hit az értelmes szenvedésben itt a földön és a jutalom a mennyekben a halál után, reményt és célt adott.”² A siralomvölgy után következő stáció a betelt igazság ígérete. A halál kapu, melyen túl az örök bölcsesség ítélt jók és rosszak felett. A halállal az ember megtér az Isten országába, amely az örök rendet jelenti a földi élet múló zűrzavarai után. A túlvilág a rendi társadalom demokratikus intézménye. Transzcendens társadalmi ígéret, mely szerint végül mindenki egyenlő, csupán az inkább vagy a kevésbé bűnösökre oszlik a világ. A végső egyenlőségbe vetett hitet hirdetik a késő középkori *danse macabre* látomásai, a haláltánc-ábrázolások.

A középkori embert mindennapi tapasztalatai sem hagyták megfélemedezni saját életének végességéről. A nagy járványok nyomán járó pusztulás, a tömeges halál, ha nem is megszokott, de a kor világregdjének elfogadott, hétköznapi jelensége volt. Akadt falu, ahol húsz évente, és volt, ahol három-négy évente szedte tucatjával áldozatait valamely betegség. (De egy-egy, a környéken zajló háború is okozhatott a járványokhoz fogható dülást. Sőt, e két csapás sokszor együtt járt, ha a katonák hordozták a fertőzést is.) Élete

során minden generáció lakóhelytől függő intenzitással, de néhányszor biztosan megélt ilyen súlyos, természeti erejű csapásokat. Az életstratégiáknak, a hétköznapi élet kilátásainak természetes, megtapasztalt része lehetett a halál.

A halállal való ilyen összeszokottság a modern értelemben vett individualizmus hiányának is tulajdonítható. A természettel és a többi emberrel még szorosabb közelségben élők számára a halál a természet megszokott rendjéhez tartozó dolog volt. Ha letelt a kiszabott idő, távozni kell. A középkori ember halála közösségi esemény volt. Olyannyira, hogy, mint Philippe Ariès a franciaországi középkori városi szokásokról írja: „Ha az emberek megláttak egy papot az utcán, kezében a viaticummal, a szokás és az áhitat is úgy kívánta, hogy kövessék őt a haldokló ágyához, még ha az illető idegen volt is.”³ Ariès „megszelidített halálnak” nevezi a halálnak ezt a formáját, ahogyan a középkori ember búcsúzott az élettől. Ennek illusztrálására idézi Szolzenyicin Rákostály című regényének egyik részletét: „A régiek egész életükben nem mentek be még a városba sem, nem is mertek volna, Jefrem meg már 13 éves korában tudott lovagolni és pisztollyal löni... most meg... eszébe jutott, hogyan haltak meg ezek az öregek, az isten háta mögött, oroszok, udmurtok, tatárok, mind. Nem szólt harsona, nem csináltak nagy ügyet a dologból, nem dicsekedtek, hogy sose halunk meg – *békével* várták a halált (a szerző kiemelése). Nem halogatták a számadás pillanatát, sőt, jó előre csöndesen fölkészültek rá, megmondták, kié legyen a kanca, kié a csikó... És megkönnyebbülve kihunytak, mintha egy másik kunyhóba költöztek volna.”⁴

„Ennél jobban nem lehet elmondani” – rajong a szerző, majd így folytatja: „Évszázadokig vagy évezredekig így halt meg az ember. A halállal szembeni hagyományos attitűd az állandóság és az inercia képviselője a változó világban. A régi attitűd, amelyben a halál egyszerre volt meghitt, közeli és jelentéktelen, közömbös, túlságosan ellentétes a miénkkel, amelyben a halál annyira félelmetes, hogy már a nevét sem merjük kimondani. Ezért nevezem ezt a meghitt halált *megszelidített halálnak*.”⁵

A haldokló szobájában jelen voltak a családtagok, a szomszédok, az ismerősök, sőt – ahogy néhol szokás volt –, idegenek is, akik az eseményre érkeztek. És történt mindez annak ellenére, hogy az egyház és a korabeli orvosok is ellenezték, hogy a haldokló körül sokan gyülekezzenek. Az egyház azt hirdette, hogy a haldoklónak egyedül Istennel kell lennie, az orvosok pedig a tömeg, a zsúfolt, levegőtlen helyiség egészségtelenségére hívták fel a figyelmet. Az intések ellenére az emberek fontosnak tartották, hogy a távozó mellett legyenek.

Az ilyen összejövetelek középpontja a haldokló volt, akivel valami fontos dolog történik. Sorra járultak hozzá a családtagok, rokonok, akikkel búcsúszót váltott, megáldotta őket, és persze rendelkezett esetleges hagyatékáról. Az ember ura volt a saját halálának. A sok gyógyíthatatlan betegség, a járványok miatt a halál rendszerint nem hirtelen köszöntött be. Biztos tudatában volt idő felkészülni rá.

Bár a középkori ember névtelenül temetkezett, a halálnak, a temetőknél nagyobb jelentőségük lehetett a hétköznapi életben. Az ókori temetők a vá-

rosokon kívül helyezkedtek el. A középkor folyamán helyük a városok, települések közepe, a templomkert lett. A párizsi Aprószentek temetőjét különös becsben tartották a város lakosai. Úgy hitték, akit oda temetnek, annak teste kilenc nap alatt csontig porlad. Szükség is volt e gyors enyészetre, mert hús egyházközségnek volt joga használni a kedvelt temetőhelyet. „A koponyákat és a csontokat csontkamrákban halmozták fel, amelyek három oldalról övezték a temetőt. Ezerszámra heverték itt a csontok, közszemlére téve, egyenlőséget prédikálva mindenkinek. [...] Az árkádok alatt a haláltánc képei és stanzái ékeskedtek. Jobb helyet nem is lehetett volna találni a vigyorgó halál majomszerű alakjának, aki pápát, császárt, szerzetest és bolondot egyaránt elhurcol. [...] Ilyen volt az a hely, ahol a 15. századi párizsiak olyan vígan sétáltak, mint utódaik 1789-ben a Palais Royalban. Nap mint nap sokan járkáltak fel és alá az árkádok alatt, néztek képeket, olvastatták az egyszerű verseket, amelyek a közeledő végre figyelmeztették őket. A szünet nélkül folyó temetések és exhumálások dacára a temető nyilvános sétatér, sőt találkahely. A csontkamrák előtt boltokat nyitottak, az árkádok alatt prostituáltak kellették magukat. [...] A barátok ide jöttek prédikálni, és innen indultak el a körmenetek. [...] Még ünnepi lakomákat is rendeztek itt, annyira hozzászoktak az iszonyathoz” – írja a 20. századi történész, Huizinga.⁶ Hogy a temetőben micsoda élet zajlott, arról egyházi intézkedések is tanúskodnak: „1231-ben a roueni zsinat kiközösítés terhe alatt megtiltotta, hogy a temetőben vagy a templomban táncoljanak. 1405-ben egy másik zsinat megtiltotta, hogy a temetőben táncoljanak, bármiféle játékot játsszanak, és hogy mimesek, jókulátorok, maskarák, zenészek, szemfényvesztők ott űzzék gyanús mesterségüket.”⁷

A temetőkkultúra változásán nagyon szemléletesen nyomonkövethető az európai társadalmak halálhoz való viszonyának változása. Ahogyan a temetők a 17. századtól kezdve folyamatosan a városok szélére száműzetnek, úgy kerül ki a hétköznapokból a halállal való foglalkozás. 1657-ben egy párizsi utazó már megbotránkozva írja, hogy „ugyanott, ahol temetnek, a galériák alatt ezerféle tréfa látható. Íródeákok, fehérnemű-, pipere- és könyvárusok tolongása közepette kellett temetni, sírokat felnyitni, kiemelni még el nem enyészett tetemeiket, miközben a temető földje még nagy hidegben is pokoli bűzöket lehelt ki.”⁸ A lakott települések közepén mind kellemetlenebbeké váltak az ilyen temetők. Az egészségügyi indokok és az egyházi tiltakozás mellett a holtak nyugalma, a temetők szentségét látták fenyegetve – az is siettetette a temetők perifériára kerülését, hogy az egyre szaporodó református gyülekezetek szerettek volna önállóan temetkezni. E folyamatban az objektív indokok mellett már minden bizonnyal jelen volt az éledő új világképnek a mulatsághoz fűződő konfliktusos viszonya. Az új temetők inkább magányos elmélkedésre alkalmas parkok, egyre kevésbé közösségi események színterei.

Ebben a korszakban inog meg végzetesen a középkor világképe, amelynek elvesztésében A. E. Imhof, történész-szociológus az emberi örökkévalóság tovatűntét fájlatja: „Talán legsúlyosabb következményként [...] következett be az Evilágról és a Másvilágról alkotott elképzeléseink elkeresztényietlenedése, azaz sokan nem hiszünk már az örökkévalóságban és az örök életben. Amikor időnként meglehetősen lekicsinylő módon őseink várható rövid élettart-

amat vizsgáljuk – ami születésükkor 20, 30, 35 év –, és büszkeségtől dagadó kebelrel, összehasonlításukkal, melléállítjuk annak megkettőződését vagy megháromszorozódását néhány nemzedék alatt, legtöbbször teljesen eltekin-tünk attól, oly szűklátókörűen, ami csak a sajátunk, hogy ugyanebben az időszakban igencsak lerövidítettük az életet. Mit számít a földi élet megkét-szereződése vagy akár megháromszorozódása az elveszített örökkévalóság-hoz képest? Semmit sem!”⁹

Úgy tűnik, hogy az európai kultúrában a középkor volt az utolsó korszak, amikor az ember életvilágában még volt helye a halálnak. A halállal való foglalkozás, az arról való tudás azóta kiszorult hétköznapjaiból. A modernitással, a nagy járványos betegségek eltűnésével az élet végessége kikerült a hétköznap tapaszlatok köréből.

Különösen kellemetlenné teszi az AIDS társadalmi tapasztalását, hogy ez a gyógyíthatatlan fertőző betegség életerős fiatalembereket fenyeget, és csak hosszú lappangási idő után következik be a halál. Ezért (is) az AIDS társadalmilag igen közvetlenül érzékelhető betegség. Annak következtében, hogy az AIDS-ben meghaltak többsége fiatal ember, valamelyest torzulhat az életkor szerinti halálozási görbe. (Ennek egyelőre inkább csupán elméleti, mint statisztikai jelentősége lehet.) Amint a már idézett A. E. Imhof írja: „A halálozás régente erősen szóródott valamennyi életkorban, s ezt a mostani, messzemenően standardizált halálozás váltotta fel az előrehaladott életkorban.”¹⁰ Nos, ezt a „messzemenően standardizált halálozást” fenyegeti most az AIDS. Noha statisztikailag ez még nem érzékelhető, a mindennapi gondolkodásban azonban feltétlenül hangsúlyosabban jelenhet meg az idő előtti, vagyis a statisztikai halálozási mutatókhoz képest korai halál fenyegetése.

A halál kiszorítása a kultúrából a közelében élők közösségből való kitagadását is eredményezheti. „A szeropozitív személyek olyan csoportot alkotnak, melynek tagjai a halállal való személyes kapcsolatuk folytán ráébrednek ember-voltuk hányatottságára, s így ellentétbe kerülnek a modern világgal, mely az élet vonzó oldalait helyezi előtérbe. [...] Úgy lehet hát rájuk tekinteni, mint olyasvalakikre, akik annak a metafizikai nyugtalanságnak az élvonalában tartózkodnak, amely [...] hatalmába kerítette kortársainkat. Sorsuk nem lehet tehát senki számára sem közömbös.”¹¹

Jegyzetek

1. Johan Huizinga: A középkor alkonya. Európa Könyvkiadó, 1979. 138. o.
2. Elizabeth Kübler-Ross: A halál és a hozzá vezető út. Gondolat, 1988. 47. o.
3. Philippe Ariès: Death Inside Out. In Understanding Death and Dying, ed. by Sandra Galdieri Wilcox and Marilyn Sutton, California State University, Dominguez Hills, 1981. 45. o.
4. Philippe Ariès: A halállal szembeni attitűdök. P. Ariès: Gyermek, család, halál. Gondolat, 1987. 361. o.
5. Uo.
6. J. Huizinga id. mű., 148. o.
7. P. Ariès: A halállal szembeni attitűdök, 367. o.
8. Berthold, La Ville de Paris, en vers burlesques. Journal d'un voyage á Paris, en 1657

(Párizs városa tréfás versekben. Egy párizsi utazás naplója 1657-ben), idézi P. Ariès: Gyermekek, család, halál. 367. o.

9. Arthur E. Imhof: Elveszített világok. Akadémiai, 1992. 222. old.

10. Uo.

11. Pascal Hintermeyer: Az előre bejelentett halál kísérőjelenségei. In Az AIDS-gondolkodás, szerk.: Léderer Pál, T-TWINS Kiadó, 1994. 118–119. o.

Végh Katalin

A modern ember viszonya a halálhoz

I. Az ember halálhoz való viszonyának változása a történelem során (Kultúrtörténeti áttekintés)

A halál eredetére adott válaszok

Az ember ősidők óta keresi a választ a halál okára. A hagyományos kultúrák többségében a halál nem öröktől fogva létező jelenség, hanem egy, az idők kezdetén lezajlott esemény következménye. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a halál eredetére alapvetően a következő típusú magyarázatok születtek:

Az egyik – elsősorban a zsidó-keresztény tanításból ismert – hit szerint a halált a Teremtő azért bocsátotta a földre, mert az ember megszegte a parancsát. Sokkal több azonban az olyan mítosz, amely egy démoni lény – éppen a Teremtő ellenfele – kegyetlen tettének tulajdonítja a halál megjelenését. Több közép-ázsiai, észak-amerikai és ausztrál törzsi mítoszban található erről szóló részletek. Az archaikus társadalmak mítoszainak legtöbbjében pedig a halál abszurd véletlenként vagy az ősök ostoba választásának eredményeként jelenik meg a világban. Az előbbire példa az a különösen Afrikában elterjedt mítosz, amelyben az Isten egy kaméleont és egy gyíkot küld az emberekhez. A kaméleont azzal a hírral, hogy halhatatlanok lesznek, a gyíkot azzal, hogy halandók. Mivel a kaméleon útközben megállt, a gyík érkezett meg elsőként. S miután átadta az üzenetet, a halál a szó teremtő erejének következtében megjelent a világban. Az utóbb említett változatra példa az az indonéz monda is, amely szerint az idők kezdetén, amikor az Ég még közel volt a Földhöz, a Teremtő kötélben engedte le az embereknek szánt ajándékait. Egy napon követ engedett le, de az emberek nem tudták, mihez kezdjenek vele, ezért hát valami mást kértek helyette. Ekkor a Teremtő egy banánt engedett le a kötélben, aminek az emberek nagyon örültek. A Teremtő erre azt mondta, hogy mivel az emberek a banánt választották, életük is ahhoz lesz hasonló. Amikor ugyanis a banánfa sarjat hoz, ő maga elhal, így az ember is meg fog halni, s utódai lépnek majd a helyére. Ha a követ választották volna, a halhatatlanságot választották volna.

Megállapítható, hogy a legtöbb archaikus kultúrában, akár csak a hagyományos társadalmakban, a halált az élet szükségszerű velejárójának, az életet és a halált egyetlen egységnek tekintették. A halál tulajdonképpen második születést, egy új, szellemi életbe való átlépést jelentett. Bármely nagy

archaikus kultúra hagyományaihoz, könyveihez nyúlunk is vissza, mindenütt az élet és halál átjárhatóságáról, egységéről olvashatunk. A látható és a láthatatlan világ, az emberek és az istenek, az élő és a megholt lelkek, az anyagi és a szellemi világ között kapcsolat volt. A földi világ természetes módon kiegészült a túlvilággal.

Az életnek és a halálnak ez a nyilvánvaló egysége később elhomályosult. A halállal való „bensőséges” kapcsolat még sokáig fennmaradt, a halottakkal szemben viszont mindig félelemmel viseltettek az emberek, távol tartották magukat tőlük. A halál tehát továbbra is az élet természetes része maradt. A hagyományok, a szokások nagyon pontosan megszabták a halálesettel kapcsolatos teendőket. A halál mindenki számára látható, közeli jelenség volt, a közösségben, a családban zajlott (gondoljunk csak a nagyarányú csecsemőhalandóságra, a járványok, a háborúk vagy a természeti csapások áldozataira).

*A haldoklással, a halállal, a gyásszal
kapcsolatos rítusok alakulása a 19. század végéig*

Az emberek régebben betegségtől és a mai átlagéletkorhoz képest korábbi előregedéstől szenvedtek. Az öregedés, a fizikai és szellemi képességek fokozatos romlása mintegy előhírnökei voltak a halálnak, felkészítették rá az embert. A betegek, öregek előre megérezték közeledő halálukat, s készültek rá. A halál egyszerű, magától értetődő esemény volt.

Ezt az állapotot megannyi – mindenki által jól ismert – rítus övezte, amelyek pontos menetet, s ezáltal egyfajta biztonság- és ismerőség érzetet adtak a haldoklónak és hozzátartozónak egyaránt. Melyek is voltak ezek a rítusok?

A haldokló betegágyán fekvé várta a halált. Halálát megelőzően – és azt követően is – rituális szertartások sorozata zajlott a betegágy körül, a haldokló aktív részvételével. Ennek része volt a haldokló életének „diszkrét” felidézése, kiengesztelődése hozzátartozóival, búcsúzó gondolatainak, végakarátának kinyilvánítása, valamint az imádság, amely bűnbánatból, feloldozásból és az utolsó kenet felvételéből állt. Mindezek elvégzése után a haldokló békében várhatta a halált. Halála nem volt értelmetlen és negatív történés, hanem az Isten országába, az örök életbe való belépés küszöbe.

A szertartás tehát szervezett volt és nyilvános. Az orvoson és a papon kívül ott voltak a családtagok, a rokonok – a gyerekek is! – sőt, a barátok és a szomszédok is. Ez egyben azt is jelenti – ami szerintem meghatározó jelentőségű –, hogy az embereknek már gyermekkoruktól kezdve volt személyes tapasztalatuk a halálról. Mindenki ismerte a szertartás menetét, és ahhoz tartotta magát. A rítusok méltóságteljesek voltak, mégis egyszerűek, és mentesek a túlzott drámaiságtól.

Hosszú időn keresztül így – vagy ehhez lényegében hasonló módon – halt meg az ember. Ariès ezt az egyszerre szomorú és meghitt, felfoghatatlan és mégis ismerős halált megszeliített halálnak nevezi.

A halál bekövetkezte után a családra várt a további rítusok, szertartások elvégzése. Legelőször a halott mosdatása, felöltöztetése, felravatalozása és a

virrasztás. Ezek a rítusok megkönnyítik az elszakadást, a halottól való elbúcsúzást. Felmérések tanúsága szerint a ravatalozás – vagyis a halott megtekintése – nagyban segíti a gyázmunkát. Ugyanígy a kötelező siratás is, amely társadalmilag elfogadott (sőt, elvárt!) módja volt a feszültség levezetésének, a fájdalom kifejezésének. A virrasztás megszervezése és végrehajtása egyrészt lefoglalta a hátramaradottakat, másrészt pedig szintén teret adott az elhunytól való búcsúzásnak, valamint az imádságnak, az Isten akaratában való megnyugvásnak.

A következő esemény a szertartások során a temetés volt. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy egészen az 5–6. századig a halállal való meghitt viszonyuk ellenére az élők távol tartották magukat a halottaktól. A temetkezési kultuszok egyik célja éppen az volt, hogy megakadályozzák a halottakat a visszatérésben, az élők életének megzavarásában. A legtöbb helyen (pl. Rómában is) ezért tiltották is a városon belüli temetkezést. A temetők tehát a városokon kívülre, az utak mellett épültek. A tilalom azonban nem bizonyult elég hathatósnak, mert a sírok végül mégis bekerültek a városokba. Ez a folyamat a mártírok kultuszával kezdődött, akiket kezdetben szintén a városokon kívül temettek el. Sírjuk azonban egyre több embert vonzott, akik melléjük kívánták eltemetni halottaikat, hogy azok így megszentelődjenek. A szentek sírja fölé később templomokat emeltek, a keresztények pedig a templomok körül kezdtek temetkezni. Hamarosan amolyan külváros-féle épült a templom köré. A városokban ekkor még mindig tilos volt temetkezni. De már nem sokáig. Hamarosan megszűnt ez a különbség város és külváros, s ezzel egyidejűleg a templom és a temető között is. A templomudvar egyszerre lett a temetkezés, valamint a körmenetek és prédikációk megtartásának helye. Ugyanakkor menedékhelyül (azilum) is szolgált. Egyre többen telepedtek ott le, és házakat emeltek. Az azilum végül találkozó- és gyülekezőhellyé is vált, üzleteléssel, táncsal és játékkal egybekötve. Az élők és a holtak ilyenén „együttélése” csak a 19. század vége felé vált zavaróvá. Vagyis az emberek több mint egy évezredig közvetlen közelségben éltek halottaikkal.

A temetkezés már a 12. századtól kezdődően az egyre teljesebb perszonalizáció felé haladt. A síremlék, a sírfelirat megjelenése az elhunyt emlékének megőrzését segítette. Az elhunyt sajnálata és a rá való emlékezés a sírkő- és temető-kultusz virágzásához vezetett a 19–20. században. A halál egyúttal túldramatizáltta, szenvedélyessé vált.

A halállal összefüggő rítusok közül még az utolsó, a gyászról kell szólni. A gyász az elhunyt nélkül is továbbfolyó életbe való visszatérésre készít fel. Ez a teljes felfogás, megszokás, az újakezdés időszaka. Nem véletlen, hogy éppen egy évben szabták meg a gyász időtartamát. Az év életünk „mértékegysége”. Egy év leforgása alatt életünk minden helyzetét át kell élnünk az elhunyt nélkül. A hétköznapokat, a hétvégeket, a születésnapokat, a Karácsonyt és a többi ünnepeket, a nyaralást, az összes évszakot. A gyászev az ezzel való megbirkózásnak az időszaka.

A gyászhoz kapcsolódó szokások kettős célt szolgáltak. Egyrészt helyet adtak a szomorúságnak (sőt, el is várták azt), másrészt viszont megakadályozták, hogy az életben maradottak begubózzanak fájdalomukba. A gyászolónak például végig kellett látogatnia a rokonokat, szomszédokat, barátokat.

A látogatások során megoszthatta fájdmát a többiekkel, de az illendőség határait nem léphette túl. Ez az „előírás” egyben fokozatosan vissza is vezette az özvegyet a társasági kapcsolatokba, megvédte az elszigetelődéstől.

II. A modern ember viszonya a halálhoz

Századunkban a korábban évszázadokon át tartó lassú változásoktól eltérően, néhány évtized alatt forradalminak nevezhető változás ment végbe az emberek halálhoz fűződő viszonyában. A korábban természetes, megszokott és jelenvaló esemény háritás tárgyává, tabuvá vált. A jelenség mögött meglehetősen sokszínű, az élet különböző területein végbement, mégis ugyanabba az irányba ható változások állnak. A következőkben ezeket próbálom összegyűjteni és röviden ismertetni.

1

A modern társadalom egyre teljesebbé váló individualizmusa egyre inkább megerősíti az egyéneket saját fontosságuk tudatában. A halál ezt az „én vagyok a legfontosabb” tudatot semmibe veszi, fölrúgja, s az egyén ezt a traumát nem tudja feldolgozni.

2

Az embernek azért is nehéz szembesülni a halállal, mert annak szakrális volta és értelme – vagyis pozitív mivolta – eltűnt. A régi társadalmakban, ahol a vallásos hit volt az alapvető beállítottság, a halált egy új, szellemi életbe való átlépésként értelmezték. A halál tehát nem egyértelműen negatív esemény volt – a földi élet vége, maga a megsemmisülés –, hanem második születés, egy új élet kezdete, vagyis pozitív dolog, amelynek volt értelme. Ezért lehetett a halált várni, és békességgel elfogadni. Az értelmetlenséggel azonban valóban nehéz szembenézni.

3

Fontos aspektusa a jelenségnek az a tény, hogy a városiasodás során az ember mindjobban elszakadt a természettől. Ennek hatása ma is megfigyelhető a városi és a falusi – földműveléssel és állattartással foglalkozó – ember halállal szembeni attitűdjének különbözőségében. Azok a parasztemberek ugyanis, akik egész életüket a természet közelében, azzal egységben töltötték, bekapcsolódtak annak körforgásába is. Számukra az évszakok változása, a vetés és az aratás, a születés és a halál körforgása magától értetődő, az elmúlás és az újjászületés gondolata tőlük nem idegen.

4

Ugyancsak közrejátszik a halál elhárításában az a tény is, hogy a modern ember elveszítette azokat a rítusokat, szertartásokat, amelyek a halállal való szembesülést, annak elfogadását, feldolgozását megkönnyítették. A rítusok jól megszabott, előre kijelölt utat biztosítottak az események folyásának, észrevétlenül kordában tartva ezzel az érzelmeket, és biztonságérzetet adva a haldoklónak és a hozzátartozónak egyaránt. A falusi emberek például, akik még ma is jobban kötődnek ezekhez a hagyományokhoz, sokkal békésebben fogadják a közelgő halált.

5

A mai kor emberének megváltozott a saját testéhez való viszonya is. Megdöbbenő, milyen „test-tudatlanság” jellemzi ma az embereket. Legelembb szervezeti működéseinkkel sem vagyunk tisztában. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy „nem tudjuk rendeltetészerűen használni” a testünket. E tudatlanság következtében ki vagyunk szolgáltatva a testünkben zajló folyamatoknak. Az a tudat, hogy saját testünknek sem vagyunk urai, hogy az bármely pillanatban betegséggel, sőt, halállal fenyegethet bennünket, a kiszolgáltatottság érzetét, s ezzel egyidejűleg a hátrítást fokozza az embereknél.

6

Az eddig leírtaknak is következménye a halál medikalizálódása. Az emberek többsége ma nem családi körben, hanem kórházban – többnyire magára maradva, egyedül hal meg. A család „nem tud mit kezdeni” haldokló tagjával, inkább az orvosokra bízta.

A haldokló élete az orvos kezében van, akinek a számára a halál a legyőzendő ellenfél. Általában azonban sem ő, sem a kórházban dolgozó ápoló személyzet nincs felkészítve a haldoklóval való foglalkozásra, a haldoklóval, az agóniával, a halállal való szembesülésre.

A halál körüli eseményekből a család teljesen kirekesztődik.

A hamvasztás általános elterjedése óta nem ritka, hogy a család az élő ember után már csak az urnát látja viszont.

Végső soron a halál elidegenítéséről van szó.

Ez az elidegenítés folytatódik a temetés kapcsán is. A család a halottat hosszú ideig általában az egyházra bízta. Már a ravatalozás is a templomban történt, s a temetésről is az egyház gondoskodott. A család tehát ezt is kiadta a kezéből. A temetkezésből eltűntek a régi szertartások, rítusok, egyre kedveltebb megoldás lett a hamvasztás.

A temetést/hamvasztást ma már temetkezési vállalatok végzik, amelyek jövedelmező üzletgá fejlesztették ezt a tevékenységet.

7

A halál elidegenítésével, tabuvá válásával bizonyos mértékig a gyász létjogosultsága is megszűnt. A halottat – akinek a halálához végül is nem sok személyes közünk volt – a hamvasztással véglegesen kitöröltük az életünk-ből. Mintha nem is létezett volna. Gyászolni sokak számára már nem is normális dolog.

Ugyanakkor a gyászmunka elmaradása számos, a további életünket, sőt, generációk életét meghatározó következménnyel járhat. Ahol a gyereknevelésben túl nagy szerepet kap a féltés, a fokozott halálfélelem – valamint ezek indukálása a gyermekekben –, ott ezek mind-mind a felnőttek elmaradt, elfojtott gyászának következményei.

Akármilyen jól működnek is ezek az elhárítási mechanizmusok, nem lehetnek tökéletesek. Szeretteink elvesztésekor a hárítások, tagadások, elfojtások kóros, sokszor végzetes formában törnek felszínre. A halálról való személyes tapasztalat hiánya, a tudatlanságból eredő félelem, a gyászmunka elmaradása hisztérikus reakciókban, a halott emlékétől elszakadni-nem-tudásban, az özvegyek rövid időn belül bekövetkező összeomlásában, öngyilkossági kísérletekben nyilvánul meg.

Hamvas Béla szavaival élve a „halálösztön kollektív megbetegedéséről” van szó, amely a halál elleni lázadáshoz és a halálfélelem nagy mértékű felerősödéséhez vezetett.

III. AIDS: A halál új arca

Szembesülés a halállal társadalmi szinten

A technikai haladás és az orvostudomány fejlődése következtében az ember a 20. században úgy érezhette, hogy kezében tartja a világot, és ezen belül a számára legfontosabbat, az emberi életet. A pusztító járványokat megfékeztek, a csecsemőhalandóság (Magyarországon) 35%-ról 6–8%-ra csökkent, 100 év alatt megduplázódott a születéskor várható élettartam, lehetőség van a kórházban fekvő betegek újraélesztésére, szervátültetésre és mesterséges megtermékenyítésre ... legalábbis a modern társadalmakban. A halál korábban nem tapasztalt mértékű visszaszorulásának lettünk tanúi. Szinte isteni hatalom adatott az ember kezébe.

És ekkor sorscsapásként robbant be a társadalomba az AIDS. A technikai haladásba és az orvostudományba vetett hit, és az a bizalom, hogy segítségükkel az emberi élet fokozott védelmet élvez, hirtelen szertefoszlott. A helyzetet csak súlyosbította az a tény, hogy a betegség vér és nemi váladékok közvetítésével terjed, s ezzel az emberi élet olyan területét érinti, amely a modern társadalmakban tabunak számít. (A magyar nyelvben például nincs megfelelő szó az intim testtájékok megnevezésére. Ezek jelölésére csak durva, gúgygőgő vagy steril, orvosi kifejezéseink vannak.)

A bűnösségérzet a betegség kapcsán szinte be van kódolva az emberekbe, különösen az intim testrészek megbetegedései, ill. az intim szférába tartozó

szervek közvetítésével terjedő betegségek kapcsán. Ez a mechanizmus – a betegség és a bűn összekapcsolása – az AIDS megjelenésekor is automatikusan beindult. Számos vonatkozásban megkezdődött a „bűnösök” kirekesztése. A társadalmi szolidaritás hatalmas „sokkot kapott”, szinte szétrobbant. A sokk és a pánik az egész világot megrázta és önvizsgálatra kényszerítette. Az emberek valóságos katasztrófát emlegettek. (Egy francia napilap felmérése szerint a megkérdezettek 72%-a az AIDS-et jelölte meg a világot az elmúlt tíz évben legjobban átformáló jelenségnek.) A társadalomban általánossá vált a gyanakvás. A Másik mint a halál hordozója jelent meg.

Az egyén szembesülése az AIDS-szel

Az AIDS napjaink egyik legfélelmetesebb betegsége. Riasztó, hogy főként fiatalok között terjed, akiknek még nem volt lehetőségük, hogy hozzászokjanak a halál gondolatához (ahogyan az öregedés megannyi jele segít felkészíteni a halálra). Ugyancsak rémületet kelt a betegség hosszú és hihetetlenül kegyetlen folyamata. Ebbe beletartozik a fájdalomtól való félelem is. Félelmetes a betegség biztosan halálos kimenetele. Az, hogy lehetetlen a menekülés, nincs remény a folyamat megállítására vagy visszafordítására, csak a puszta szembesülés marad. Fontos összetevője a félelemnek a „társadalmi halál” gondolata is. Vagyis annak tudata, hogy a társadalom ki fog vetni magából, kórházba, elkülönített helyiségbe kerülök, egyedül maradok, az emberek félni fognak tőlem és elítélnek.

A szeropozitív személyek csoportja

Mindezek következtében a társadalom egy új csoportja alakult ki, azoké, akiknek szervezetében kimutatható a vírus: a szeropozitív személyeké. Többségük még nem beteg, de a fertőzés potenciális terjesztője, s ez a biológiai bélyeg elegendő ahhoz, hogy egész személyes és társadalmi életük gyökeresen megváltozzék.

A szeropozitív személyeknek azonkívül, hogy közös reményeket táplálnak, közös felelősséget hordoznak, van még egy, ezeknél talán sokkal meghatározóbb jelentőségű vonása is: közeli és személyes kapcsolatba kerültek a halállal. Ez pedig egy olyan élmény, amely alapjaiban változtatja meg az embernek mind önmagával, mind a többi emberrel való kapcsolatát. Ezek az emberek azonban nincsenek felkészítve a halállal való szembesülésre – mint ahogyan a modern társadalmakban szinte senki sincs felkészítve. Számukra ez a tény úgy hangzik, akár egy halálos ítélet, amelyet némi – előre nem tudható, hogy milyen hosszú – haladék után könyörtelenül végre fognak hajtani.

Amikor valaki szembesül azzal, hogy gyógyíthatatlan, halálos beteg, általában a következő fázisokon megy keresztül. (A fázisok közül bármelyik kimaradhat vagy visszatérhet, de az is előfordulhat, hogy a beteg megreked valamelyik fázisban.) Az első szokásos reakció a tiltakozás, a lázadás, a

kétségbeesés. Akik megragadnak ebben a kétségbeesésben, azok között előfordulhat öngyilkosság. Ezt a szakaszt a harag, a gyűlölködés szokta követni, amely tulajdonképpen a túlélőkkel szemben táplált féltékenységből fakad. A harmadik az alkudozás szakasza. Ilyenkor a betegek még egy kis időt szeretnének kapni, hogy valamit pótoljanak, jóvátegyenek, befejezzenek, véghezvigyenek. Ez az a haladék, amely a HIV vírussal fertőzötteknek többnyire megadatik, hiszen a betegség igen hosszú lefolyású, évekig is eltarthat. Ez egyesekben felébreszti a szunnyadó életkedvet, és igyekeznek minél jobban „kiélvezni” a még hátralévő időt. Másokat viszont épp arra készítet, hogy csak a lényeges dolgokra koncentráljanak, arra, ami a hétköznapi forgatagában elsikkadt. Az utolsó szakasz a belenyugvás. Ez jelenthet – optimális esetben – elfogadást, megbékélést a halállal, de jelenthet beletörődést, megadást is. Ez tulajdonképpen nem is igazán belenyugvás, hanem egy védekezési mód, amelynek során a beteg szellemi ürességbe zuhan. A bejelentett halált benső halálával előzi meg, s ezzel érzéketlenségbe burkolózik.

Amikor a szeropozitív személyek szembekerülnek a halállal, rádöbbennek az emberi élet törékenységére, esendőségére, a tudomány és a civilizáció tökéletlenségére, s ezáltal maguk is szembekerülnek azzal a társadalommal, amely számos esetben ennek ellenkezőjét próbálta meg elhiteni velük. Sajátos létértelmezésük okán is elszakadnak a társadalomtól.

Egyértelmű, hogy amennyiben az AIDS terjedésének csak a megfertőzöttek kirekesztése lenne a következménye, akkor az valószínűleg nem vált volna társadalmi problémává. Az AIDS azonban több okból azzá vált. Egyrészt azért, mert járványos, s ezáltal tömeges jellegű. Másrészt azért, mert a modern társadalmak alapértékeit, a szolidaritást, az egyenlőséget és a szabadságot látszik szétzilálódással fenyegetni. Mivel az AIDS jelenleg nem gyógyítható, a megelőzésére került a fő hangsúly. A betegség sajátos terjedési módja következtében azonban a terjedés megállítása kizárólag a társadalmi kapcsolatokba és a magánszférába való beavatkozás, s ezzel az egyéni szabadság csökkentése révén érhető el.

Az embereket felvilágosítással, figyelmeztetéssel, racionális érveléssel igyekeznek rábírní intim magatartásuk megváltoztatására. Az emberek jelentős része azonban ellenáll. A társadalom nem várhat el felelősségérzetet tőlük addig, amíg nem tudja a fertőzötteknek a társadalom szolidaritását, támogatását garantálni. A társadalom abba a helyzetbe került, hogy csak akkor tudja a betegséget kezelni, ha egyben saját magát is kezeli.

Én még egy lépéssel mélyebbre mennék. Ez a betegség nemcsak a társadalomról, a tudományról, az egészségügyről alkotott nézeteink felülvizsgálatára, hanem elsősorban a halálhoz való viszonyunk átgondolására kell indítsón!

Irodalom

Polcz Alaine: A halál iskolája. Magvető, 1989.

P. Hintermeyer: Az előre bejelentett halál kísérőjelenségei. In: Az AIDS-gondolkodás, szerk.: Léderer Pál, T-Twins, 1994.

- P. Wachsmann: Az AIDS, avagy a félelem kezelése a jogállamban. *In: Az AIDS-gondolkodás*, szerk.: Léderer Pál, T-Twins, 1994.
- Polcz Alaine: Gyászban lenni. Mauzóleum, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1987.
- M. Eliad de: Bevezetés a halál mitológiájába. Mauzóleum, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1987.
- Hamvas Béla: Haljatok meg csendesen. Mauzóleum, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1987.
- A. Sobel – F. Héritier-Augé: Az etikai elkötelezettség. *In: Az AIDS-gondolkodás*, szerk.: Léderer Pál, T-Twins, 1994.
- Philippe Ariès: Gyermek, család, halál. Gondolat, 1987.

Tenczer Tamás

A halál mint társadalmi probléma

Együtt élni a halál gondolatával, baljóslatú, borzongató szavak. Végigfut az ember hátán a hideg. A babonásabbak talán még titokban keresztet is vetnek. Pedig amióta élet létezik a Földön, a halál természetes velejárója a létnek. Velejárója, az élet lezárása, egy új élet kezdete. Vallástól, filozófiától, szemléletmódtól függően mindenki másként értelmezi a fogalmat. De minden egyes halálértelmezés egyben az élethez való viszonyulásról is árulkodik. Epikurosz óta számosan megfogalmazták, hogy a halál nincsen jelen az életünkben, és amikor elérkezik, már mi vagyunk távol. *Ho thanatosz méden prosz hémasz*. A halál nem tartozik ránk. Wittgenstein ezt úgy határozta meg, hogy a halál nem tartozik az élet tényei közé. Tetszetős gondolat, a növény- és állatvilágban történő értelmezése nem is tűnik számomra idegennek. Figyelmen kívül hagyja azonban azt az apró különbséget, hogy az ember gondolkodó lény, és tudatában van időben véges lehetőségeinek. Ez akkor is igaz, ha gyakran megkérdőjelezhető a rendelkezésre álló idő felhasználásának tudatossága.

A halál nagyon is szerves részét képezi életünknek. A mulandóság ténye átszövi mindennapjainkat. A lélek mélyén lappangó halálösztön – mint álmodatára leső mérgespók – árgus szemekkel figyel a létünk botladozásait, és állandó elnyeléssel fenyeget. Szerb Antal írja az *Utas és holdvilágban*:

„Ma bort iszom, holnap nem lesz. A bor elfogyott, elfogyott a titokzatos nedv ott belül, ami reggelenként felébreszti az embert, és abba az illúzióba ringatja, hogy érdemes felkelnie. És abban a mértékben, amint a bor elfogyott, emelkedett alulról a sötét tenger, a tengerszem, amely mélységeiben az óceánnal függ össze, a Másik Vágy, az étellel ellenkező és az életnél hatalmasabb.”

Az egyik oldalon a freudi halálösztön, a másikon a tudomány fáradhatatlan törekvése az emberi élet meghosszabbítása érdekében. Az immanens és transzcendens létet elválasztó határkö áthelyezésének lehetőségét a középkor óta lázasan keresték. Az alkimisták szent meggyőződéssel kutatták az örök élet titkát, a halhatatlanság elixírjét.

Paradox helyzet, hogy a régebbi korok embere, aki szinte védtelenül állt a halállal szemben, nem volt annyira kiszolgáltatva a halál gondolatának. A halál sokkal természetesebb módon volt jelen a hétköznapokban.

A létért folytatott küzdelem különösen nehéz időszakaiban számunkra kegyetlennek tűnő rituálék formájában épült be a halál a közösség életébe. A Narajama-hegy balladája vagy az európai bűdös barlangok történetei mind a fennmaradásért vívott kíméletlen harcraól szólnak. A gyengéknek, tehetetleneknek nem jutott falat, s a közösség életéért választott egyéni halál szinte erkölcsi kötelesség volt. Az étellel szemben gyakori vád annak igazságtalan volta. Mérhetetlen gazdagság és elképesztő nyomor. Dőzsölés és nélkülözés. Mindaddig, amíg megérkezik Ő, a Nagy Igazságosztó, a társadalmi egyenlőség rettenthetetlen bajnoka. Huizinga írja: „a haláltánc egyrészt a földi dolgok mulandó és hívságos voltára figyelmezteti az embereket, másrészt pedig a társadalmi egyenlőséget hirdeti, úgy ahogy a középkori ember felfogta azt. A halál egyenlővé teszi a különböző rangokat, a különböző hivatásokat.” Igazsága vagy, mégis, a halál ebben a megközelítésben számomra társadalmi rendszerszervező erőként jelenik meg. Alkalmas arra, hogy a meglévő társadalmi igazságtalanságokat magyarázza, reményt és vigaszt nyújtson a szenvedőknek, a túlvilági lét boldogságának ígéretével. Minden közösség, minden vallás kitermelte magából az „összekötőket”, akik biztosítják a kapcsolatot a transzcendens világgal, illetve akik „halál-ügyben” illetékesek. Varázslók és táltosok, papok és szerzetesek sokáig a túlvilági „ismeretek” mellett a tudományos tapasztalatokat is szent titokként őrizték, biztosítván maguk számára a világkép formálásának lehetőségét. Az indiai kasztrendszer fennmaradását segítő reinkarnáció-tan funkcióját tekintve hasonlítható a középkori „földi lét = siralomvölgy” gondolkodásmóddhoz. Az életet nem önmaga egészségéért és teljességéért éli az ember, hanem egy majdan bekövetkező tökéletesség érdekében. A keleti filozófiában a pillanatnyi rossz körülmények okai lehetnek az előző életben történt hibák is, de egy következő megtestesülés, egy új születés jó magaviselet esetén javulást hozhat. A keleti kultúra embere közel sem várja annyira rettegve a halált, mint egy hithű keresztény. Mára ugyan a háttérbe került a pokolrakerüléssel való ríogatás, de a középkorban bizony a kondérban rotyogás a túlvilági élet reális alternatívájaként vacogtatta az egyszerű halandót. Napjainkban, amikor megpróbálunk választ találni a halálfélelem okaira, rendszerint három tényezővel találjuk szemben magunkat:

- a fájdalomtól való félelem,
- a magánytól való félelem,
- a bizonytalanságtól való félelem.

A három összetevő közül minden bizonnyal a fájdalom az, amelytől a szenvedőt leginkább meg lehet szabadítani. Enyhet adó szerként kezdetben a morfiumot és annak származékait alkalmazták, majd a gyógyszeripar kitermelte azokat a tablettákat, amelyek minimálisra csökkentik a fájdalmat. Korunk egyik kulcsszavává vált az elidegenedés fogalma. A környezettel természetes szimbiózisban élő *homo sapiens* kiveszőben lévő emberfajta lett. A modern civilizáció városi embere lakótelepek toronyházaiba zárkózik, és olykor-olykor egy-egy kirándulás erejéig merészkedik ki a természetbe. Abba a környezetbe, amellyel lassan minden kapcsolatát elveszti. A természeti értékeket maximálisan igyekszik kihasználni, arra azonban már nem jut ideje, hogy a környezetében lejátszódó folyamatokat – és ezek közé a halál is

besorolandó – megfigyelje. A halállal kapcsolatos tudatlanságából fakadó bizonytalansága pedig kétségtelenül színes fantáziájában újabb és újabb rémtörténeteket, kegyetlenebbnél kegyetlenebb halálnemeket produkál, tovább indukálva a rettegést. Sok szó esik arról, hogy meg lehet-e osztani a haldoklóval az utolsó óráit, perceit, vagy mindenkinek egymagában kell megbirkóznia a bekövetkező véggel. Az elmúlt korok szokásai megadták a lehetőséget a haldoklóknak, hogy otthon, családi körben végezze be életét. Utolsó pillanatig megszokott környezetben lélegzett, a szerető-résztvevő arcok együttérzést sugárzó biztonságában. Ma viszont az emberek legnagyobb része kórházban fejezi be az életét, és szerencsésnek mondható az, akinek a szemét valamelyik hozzátartozója zárja le. A többségnek a legkülönbélebb beállítottságú kórtermi társak és a jó esetben hivatástudattal rendelkező, korrekt ellátást nyújtó kórházi személyzet jelenti az utolsó perceit. Régen a gyerekeket is odaengedték a haldokló ágyához, s ez a találkozás a betegnek jóleső megnyugvást, az izgó-mozgó gyerek számára pedig természetes tudást jelentett. Annak, hogy a fiatalok előtt ma ismeretlen marad ez az élmény, az a következménye, hogy misztikus halálkép alakul ki bennük.

A sivár kórtermi halál ellen próbál meg tenni az a kezdeményezés, amely úgynevezett hospice-házak létrehozásával újra meg kívánja adni a halál méltóságát. A hipokrita módon csak elfekvőként emlegetett osztályok helyett olyan intézményeket hoznak létre, ahová a beteg kifejezetten azért költözik be, hogy nyugodt körülmények között, orvosi felügyelet mellett fejezze be életét. Ugyanakkor az utolsó percig is megvan a személyes tere, ahol zavartalanul élhet, vendégeket fogadhat.

Az orvostudomány technikai fejlődése tovább bonyolította a halál kérdését övező zűrzavaros állapotokat. A medicina képviselői képessé váltak arra, hogy gépek segítségével szinte minden élettani funkciót helyettesíteni tudjanak. Masináik révén élet és halál mezsgyéjének korlátlan uraivá váltak. Azon a bizonyos senki földjén, vagyis a szív működés megszűnésével beálló klinikai halál állapotában percekig bolyonghat az ember, és arra is van esélye, hogy az elégtelen oxigénellátásból adódó agykárosodást elkerülje. Ma már könyvtárnyi irodalma van annak az élménygyűjteménynek, amely a „szürkeüti zónából” visszatértek szubjektív tapasztalatait igyekszik összegezni. A gyógyíthatatlan, ugyanakkor nagy fájdalommal járó és/vagy jelentős anyagi eszközöket felemészítő kezelést igénylő betegségek kapcsán számos kérdés merülhet fel, ezek közül az egyik legfontosabb az embereknek a halálhoz való jogát feszegeti. A probléma általános emberi értelemben is súlyos vitákat vált ki, tudniillik hogy van-e joga az embernek rendelkezni saját élete és – ezzel együtt – halála felett. Elmetszheti-e önkezével azt a bizonyos fonalat?

A legtöbb vallás a maga istenének kezébe helyezi az élet és a halál feletti ítélkezés jogát. Ebből a jogból földi halandó nem részesülhet. Mindenkinek viselnie kell a rá kimért sorsot, ha elérkezik az idő, méltósággal kell fogadnia a halált. Senecától szokták idézni a következő mondást: „Ó, mily nyomorúság nem tudni meghalni!” A görögök, különösen a sztoicizmus hívei azonban jogot formáltak a halál megválasztásának idejére és módjára is. Jelesebb képviselőik előszeretettel itták ki méregpoharukat barátaik népes társaságában.

A katolikus vallás azonban olyannyira ellenezte – és ma is ellenzi – az öngyilkosságot, hogy aki eldobta magától az életet, attól a végtisztesség megadását is megtagadta. A halál mint lehetséges megoldási mód gyógyíthatatlan betegség esetén, mind a betegnek, mind az orvosnak súlyos dilemmákat okoz. A beteg szempontjából megkérdőjelezzük, hogy belátó képessége teljes birtokában van-e a döntés pillanatában. Az orvosnak pedig sokszor hippokrateszi esküjét dörgölik az orra alá, amelyben megfogadta, hogy mindent elkövet a beteg gyógyulása érdekében. Az euthanázia, vagyis a jó vagy kegyes halál körüli polémia az orvostársadalom egyik legfontosabb etikai problémája, de mindenkit érintő és számos gyakorlati – például jogi – területet átszelő volta miatt heves indulatokat vált ki a társadalom minden rétegében. Sokan hajlanak – még az aktív formát elutasítók közül is – arra, hogy konkrét és indokolt esetben a gép kikapcsolása nem jelenti az orvosi eskü megszegését.

Mint az emberi élet különböző szakaszaiban bekövetkező más eseményeknek, a halálnak is kialakultak a maga rítusai. Az idők folyamán a lélek további sorsáról születhettek eltérő elképzelések, a halott nagyon is valós teste azonban szükségképpen megoldást követelt. Az őskor embere még a barlangban égő tűz köré temette az elhunytakat, hogy azok ilyen módon is együtt maradjanak a közösséggel. Korábban már idéztem Huizingát, aki szerint a halál egyenlővé teszi a különböző rangokat, hivatásokat. A mód azonban, ahogyan átér valaki a másik partra, nagyon is megtartja a korábbi lét különbségeit. Egyeseknek piramisokat építettek, mások meszesgödörben végeztek. Volt, akinek megható nekrológ jutott, megint másokat szó nélkül földeltek el. A temetés rítusa mára kegyeletlen – hogy ne mondjam, kegyetlen – módon levezényelt szolgáltatássá változott. A kegyeleti piacon éppen olyan „gyilkos verseny” zajlik, mint a gazdaság bármely másik ágazatában.

Szex és halál

Yeats szerint a gondolkodó elme érdeklődését két téma keltheti fel: a szex és a halál. A szexualitás nagyon is emberi kérdéskörét a konzervatív szemléletmód a hatvanas évekig szinte teljesen kizárta a közgondolkodásból. Az azóta bekövetkezett változások miatt kis túlzással azt mondhatjuk, hogy ma már alig tudunk úgy mozdulni a világban, hogy a bizsergető érzékiségtől a nyers testiségig ne botlanánk a szexualitás valamelyik megnyilvánulási formájába. Többek véleménye szerint ezzel egy időben az emberek tudatában a halál veszi át azt a tabu-szerepet, amelyet eddig a szex képviselt. A halál lett az, amiről nem beszélünk, amiről nem veszünk tudomást. A média ugyan lépten-nyomon háborúban elpusztult százezrekről, természeti katasztrófák és közlekedési balesetek során életüket vesztett százakról és ezrekről tájékoztat, az emberek mégis úgy kezelik a műholdak segítségével érkező híreket, mint ha azok valójában egy másik bolygóról tudósítanának. A szexualitás megjelenése a tömegkultúrában nem jelenti feltétlenül a szexuális kultúra meglétét is. Számtalan vizsgálat és felmérés zárult azzal a sajnálatos ténnyel, hogy a megkérdezetteknek gyakran az alapvető szexuális ismeretek sincsenek meg. Az olyan jelenségek esetén pedig, mint az AIDS – ahol egyfelől egy oldódó

tabu (szex) vívja utóvédharcait, másfelől egy izmosodó tabu (halál) sűríti a homályt – a két téma összekapcsolódva jelenik meg. A részben megalapozott félelmek által hordozott esetleges pánikhangulat kiszámíthatatlan következményekkel járhat. Annál is inkább, mert jelenleg a tudomány tehetetlenül áll az AIDS-vírussal szemben. A vizsgálat során kimutatott szeropozitív eredmény egyben a halállal kötött jegyességet is hordozza. Ráadásul bizonytalan időtartamú ez a jegyesség, mert minden vírushordozó potenciális áldozat, de nem mindenki válik azonnal beteggé. Elég azonban a szervezetben lappangó vírus tudata is ahhoz, hogy a félelem „megegye” a lelket. (A fassbinderi filmcím plagizálása nagyon plasztikusan érzékelteti a folyamatot.)

Az AIDS egyik legborzalmasabb velejárója, hogy hosszú ideig tünetmentes. Az ellenszer ugyan még ismeretlen, a kezdeti felismerés azonban lehetőséget nyújthat a lappangási szakasz időtartamának meghosszabbítására. Ha az AIDS-től való félelem úgy hatol be az emberek tudatába, hogy mellette nem lesznek ismertek a terjedési módokról, a valós védekezési lehetőségekről, akkor a bizonytalanság a társadalmi kapcsolatrendszer legkülönbözőbb pontjait fogja megmételyezni. Már most is olvashatók olyan beszámolók, amelyekben az AIDS-fertőzött emberek az ellenük alaptalanul alkalmazott diszkriminatív intézkedések okozta kálváriájukat mondják el. A kirekesztő, stigmatizáló attitűd rendkívül veszélyes védekező mechanizmusok működtetésére ösztönözheti az érintetteket.

A korábbi századok fertőző, járványos betegségeinek – lepra, pestis, kolera stb. – áldozataival szemben megvan az a lehetőségük, hogy titokban tartsák betegségüket, sőt, hogy ne is szerezzenek tudomást róla, ha nem akarnak. Ha a legveszélyeztetettebb csoportok – homoszexuális férfiak, narkománok, prostituáltak – azt látják, hogy betegségük felfedésével végleg kizárják magukat az őket amúgy is nehezen eltűrő társadalom soráiból, akkor végképp nincs semmi motivációjuk arra, hogy foglalkozzanak a kérdéssel. Ha pedig már fertőzöttek, addigi életvitelüket folytatva mélyen hallgatnak majd a bennük lappangó titokról.

Franz Kafkát sohasem vérbő hedonizmusának vagy lehengerlően optimista világszemléletének okán szokták idézni. Az alábbi gondolat sem a beteljesülő testi szerelem himnusza, s talán csak saját sikertelenségét, csalódottságát próbálta meg naplójában megörökíteni: „A coitus az együttlét boldogságának büntetése.” Amikor e gondolatot papírra vetette, nem sejthette, hogy kesernyés melankóliája nem egészen egy évszázad múltán brutális valósággá válik. A borúlátó statisztikai előrejelzések alapján az ezredfordulóra a „végzetes szerelem” mindenkit izgató tartalma egyetlen hideg szóvá silányul: AIDS.

Egyes amerikai államokban már most kötelező házasságkötéskor benyújtani – egyéb igazolások mellett – az AIDS-szűrés eredményéről tájékoztató leletet. Eljöhét az idő, amikor a partnerek között az első, mindent eláruló érintést vagy vággyal teli csókot a legfrissebb AIDS-leletek kölcsönös cseréje és alapos tanulmányozása előzi meg. *Edite, bibite, post mortem nulla voluptas* – egyetek, igyatok, a halál után nincs több élvezet. Na de addig? Sokan máris összefüggésbe hozzák a Nyugaton egyre divatosabb fitness és testépítő

programok terjedését az AIDS-től való félelemmel. Új aszkézis van születőben.

Irodalom

- Philippe Ariès: Gyermek, család, halál. Gondolat, 1987.
Léderer Pál (szerk.): Az AIDS-gondolkodás. T-Twins, 1994.
Losonczy Ágnes: Ártó-védő társadalom. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1989.
Polcz Alaine: A halál iskolája. Magvető, 1989.
Hancock, G. – Carim., E: Az AIDS társadalmi háttérrel. Gondolat, 1987.
Arthur Schopenhauer: Szerelem, élet, halál. Göncöl Kiadó. é. n.
Maurice North: The Outer Fringe of Sex. The Odyssey Press, London, 1981.
Juszt László - Zeley László (szerk.): A halál egészen más...? Medicina, 1981.

Szikra Dorottya

Hit és AIDS

Dolgozatomban az AIDS tárgyalásának egy olyan aspektusáról írok, amely ugyan nem szerepel a „vizsgakérdések” között, de melynek szerintem majd minden kérdéshez köze van, és a kurzus során is sok szó esett róla.

A tudományba, a rációba és a technikai fejlődésbe vetett évszázados hit megrendüléséről van szó, melyet, mint társadalmunk egyéb lényegi problémáit (a kisebbségekhez való viszonyt, tudomány és hatalom kapcsolatát, a szolidaritás kérdését) szinte felnagyítva láttatja velünk ez a betegség. Ahogy Hintermeyer írja¹, az AIDS megvilágítja azt a tényt, hogy a modernitás hatalma sem korlátlan, így kérdőjelezve meg korunk fő referenciáit, egyebek közt a technika rohamos fejlődésének és az orvostudománynak a meghatározó jelentőségét. Ez egyúttal egy gondolkodásmód megkérdőjelezését is jelenti, mégpedig a kizárólagosság gondolkodásmódját. A 19. század embere hozzászókkott a ráció és az illúzió, a misztikum szétválasztásához. A racionális, az objektív tudományosság vált a felnőtt ember világról való gondolkodásának meghatározójává; a misztika, a mese és az irracionális a gyermekek és az örültek privilégiumává lett. Ezalól csak néhány, a társadalmat ritka értékekkel megajándékozó művész képez kivételt.

A tudományos fejlődés azonban eljutott egy pontra, ahol, úgy tűnik, saját határait feszíti szét. Egy pontra, ahol a tudás fáj. Az AIDS az a jelenség, ahol konkrétan kimondhatjuk: a fájdalomra a tudás nem szolgál gyógyírul. A technikai tudás növekedése többé nem szolgálja az ember testi-szellemi jólétét, boldogságát. A mai kor embere már menekülne vissza a tudattalanságba. Szívesen lelassítaná azt a rohanást, amelybe a társadalom belekényszeríti a technikai civilizáció örült tempójú fejlődésével. Egyebek közt ez az oka az okkultizmus térnyerésének is.

Dolgozatomban a tudományos gondolkodás, majd konkrétan az orvostudomány fejlődésének szerepét szeretném vázolni ebben a folyamatban. Végül az AIDS felbukkanásának és terjedésének szempontjából tekintem át az adott helyzetet, a tudományba vetett hit válságát. A téma olyan tág, hogy meg sem kísérek teljességre törekedni. Célom egy folyamat megértése – tisztázása a magam számára is.

I. Misztikum–tudomány–hit

A „minden egész eltörött” érzése kifogyhatatlan témával szolgál az irodalom, a filmművészet és a társadalomtudományok számára. A társadalom átalakulása a kisközösségek Gemeinschaftjából a makroméretek és az atomizáltság Gesellschaftjába, a szolidaritás meggyengülése, születés és halál, egész életünk intézményesülése, élet és halál egységének szétbomlása, a rohanás és a stressz, sokak számára Isten elvesztése – mind e folyamat részei.

„Ez a vágatás maga a tér. Ez a rohanás maga az idő. Minden elenyésző másodperc, minden nap, minden esztendő az állat egy szökellése a láthatár felé. És a rohanás mozdulatai külön is rohannak, megsemmisítve minden értelmet és minden reménységet. Chancelade mögött semmiféle fenyegetés nem lappang. Ha jobban meggondoljuk, a veszedelmek inkább előtte vannak. Vagyis hiábavaló a futás, és minden elhagyott szakadék csak a végül is győzedelmeskedő ürességet vájja még mélyebbre.”²

Amit cserébe a modern ember kapott a ráció, a tudomány fejlődésétől, az a kényelem és a fogyasztás magasabb színvonala. Amit pedig elveszített: a világ, a társadalom és az ember szoros egysége. Ahogyan François Jacob megfogalmazza: „Az emberi elmének valószínűleg természetből fakadó igénye, hogy egységes és összefüggő ábrázolása legyen a világról. Az egység és az összefüggés hiánya gyakran szorongáshoz és skizofréniához vezet.”³ A tudományos magyarázat nem elégíti ki az embernek ezt az igényét, mert „nem a teljes univerzum teljes és végérvényes magyarázatát tűzi ki célul, hanem a természet korlátozott területein való aprólékos kísérletezéssel halad előre.”⁴ Ez a fajta gondolkodásmód a világszemlélet széttöredezéséhez vezetett, amely szemlélet-darabok néha egyesülnek ugyan, de ugyanakkor áthidalhatatlan szakadékok is keletkeztek. A tudós objektivitásra törekszik, a megismerést a megismerés tárgyától való eltávolodástól várja⁵, és ennek érdekében kiiktat minden érzelmet és morális ítélet a megfigyelés folyamatából.

A mítosznak ezzel szemben „erkölcsi tartalma van. Saját jelentését hordozza. Kiválasztja saját értékeit.” A mítoszbán az emberek a szó legmagasabb értelmében megtalálják a törvényüket, anélkül, hogy keresniük kellene. „A tömeg és az energia megmaradásában vagy az evolúció őstörténeti levezésében még ha keresik, sem találnak ilyen törvényt.”⁶ Jacob szerint „soha többé nem lesz olyan receptünk vagy elméletünk, amely minden részletében megmagyarázná a teljes univerzumot”⁷. Ezzel nem azt akarja állítani, hogy a természettudományok feleslegesek, vagy végzetesen rossz irányba tértek el. Annyit mond, hogy a józan ész szükséges, de nem elégséges feltétel az emberi ügyek intézésében, mint ahogy azt a felvilágosodás és a 19. század tudósai állították.

E felismerés nyomában próbálja az elveszett jelentést, a jelentésbeli, igazi tudást visszaszerezni a tudomány számára Theodore Roszak. Szerinte az, amit a mai objektív tudományok művelnek, csak az „információ” platonai kritériumának felel meg, s ez nem több, mint a „látszat megmentése”⁸. Ez a tudományoknak egy sokkal alacsonyabb szintje, amelynek nem sok köze van a „jó lényeges természetéhez”⁹, amivel pedig a tudás foglalkozik. Szintén

fontos, hogy nem az információszerzés hiábavalóságáról, értelmetlenségéről van szó, hanem arról a „transzracionális érzékenységről”, amely hiányzik az értékmentes tudomány műveléséből. Ez az érzékenység vezeti el a tudóst a „megvilágosodásba”¹⁰, ami „az emberi lét céljának és a világegyetemben elfoglalt helyének extatikus intuícióját, az örökkévalóság megpillantását”¹¹ jelenti. Platon számára ez az egyetlen igazi tudás, ami felé a „tudás embe-
rének” törekednie kell. Roszak „gnózisnak” nevezi a tudás e „régebbi, szé-
lesebb fajtáját”, amelyből a mai „megismerési stílusunk” kivált. „Ez a deri-
vációs folyamat szellemileg elszegényített és lelkileg eltorzított bennünket.”¹²
„Amikor a modern Prométheusz ismeret után nyújtja ki kezét, nem a gnózis
fáklyáját hozza le, nem is azt keresi, hanem az információk sok-sok gyer-
tyáját. De millió ilyen gyertya sem ér fel a fáklya fényével, mert tűzük nem
azonosrendű.”¹³ A gnózis értékkel telített jelentést hordozó tudás, amely nem
idegenkedik a „ráérzéstől”, az „igazság megragadásától” vagy a „megvilá-
gosodástól”, mint a világ megismerésének módjaitól, sőt, éppen ezáltal éri
el csúcát, az „epifániát (jelentés), ami olyan megismerés, amely messzire
elragad bennünket a tiszteletreméltó tudományosságtól”, és aláveti magát a
„szentség fegyelmének”¹⁴.

Ez a gondolat nagyon közel áll Polányi Mihálynak a „hallgatólagos tu-
dásról” (tacit knowledge) és a „hallgatólagos dimenzióról” alkotott elképze-
léséhez. (Roszak idézi is Polányit.) Polányi Mihály is Platonból indul ki,
csakúgy, mint Roszak, és a tudás egy megragadhatatlan, csak gesztusokban
tettenérhető, mester-tanítvány viszonyban elleshető dimenziójáról beszél,
amely „személyes tudás”, és amely Roszak szerint csakis „egy guruval való
bensőséges viszony”¹⁵ során jöhet létre. „Hiszen a lényeges dolgok nagy
részét az ember csakis nüanszok és elrejtett utalások, személyes ízlés és az
érzelmi alkat közvetítésével tanulhatja meg mesterétől.”¹⁶ Az így megszerzett
tudás a dolgok természetét és értékét egységes egésként ragadja meg¹⁷, és
nem is akar objektív lenni. Intellektus és lelkiismeret tehát elválaszthatatlan,
csak akkor ér valamit tudásunk, ha értelemmel telített.

Polányi szerint a tudományos felfedezéshez nem lehet elérni a „követ-
keztetés explicit módjainak még oly szorgos alkalmazásával sem”¹⁸. Ennek
ellenére a tudósnak állandóan fáradoznia kell (ld. információgyűjtés), hogy
előkészülhessen az igazság befogadására.¹⁹ Az igazság felismerése azonban
tartalmaz teljesen irracionális elemeket is. Polányi ezt a pillanatot a szemüveg
eltöréséhez hasonlítja, egy olyan pillanathoz, amikor a világról alkotott egy-
séges képünk hirtelen teljességében megváltozik.²⁰ A szemüveg összetöré-
séről a tudomány nem tud számot adni, nem szolgál magyarázatul. Ezt a
pillanatot leginkább a megtéréshez lehet hasonlítani. Polányi szerint nem csu-
pán a felfedezés aktusa, hanem a tudományos meggyőződés mint olyan is
részben hit kérdése. „A pozitivisták talán beismeri, hogy a tudományos érte-
mezésben van egy bizalmi elem, de ahhoz ragaszkodik, hogy akkor is létezik
a szigorú tények vagy a cáfolhatatlan elsődleges érzetek törzse, melyet min-
den elméletnek mint illet el kell fogadnia.”²¹ Szent Ágoston nyomán Polányi
úgy látja, hogy hit nélkül semmiféle tudás nem létezik. A kisgyermek nem
tanulhatna meg beszélni, ha nem hinné, hogy amit anyja mond, az igaz. A
tudós nem tudna felfedezni semmit, ha nem hinne a felfedezendő (addig

ismeretlen) dolog létezésében. „Ezek a hitek természetüknél fogva normatív jellegűek.”²²

A világ megértéséhez tehát nem elegendő a racionális tudás, a kísérleti vagy tapasztalati empiria (és nemcsak azért, mert nem szolgál egységes világképpel, mint F. Jacobnál).

„Ebben az évszázadban az újabb, nagy kiigazítások időszakába léptünk. Ezek egyike, hogy még egyszer meg kell tanulunk: kell lennie meggyőző-désünknek. A feladat hatalmas, mert évszázadokig azt tanították nekünk, hogy csak azt a maradványt valljuk hitként, amit elképzelhetőleg semmilyen kétség nem kezd ki. Mára ilyen nem maradt, és ezért kell a nyitott szemmel való hit képességét szisztematikusan újra helyreállítani.”²³

II. Orvoslás–orvostudomány

A tudomány tehát a felvilágosodás óta keményen elhatárolja magát a hittől, negatív legitimitációját pedig abból nyeri, hogy nem foglal állást (már ami a Royal Society alapszabályát illeti²⁴) társadalompolitikai kérdésekben. A technika pedig egyre távolodik az embertől. Egyre kevésbé értjük a gépeket, egyre közvetettebb velük a kapcsolatunk. A tudomány az anyaggal foglalkozik, melyről megpróbálja maximálisan leválasztani a szellemi, mint felesleges sallangot.

Az orvostudomány kifejlődésében is megfigyelhető ez a tendencia. A hagyományos orvoslásban a testet elválasztják a lélektől, az egység megtörik, sőt, csakúgy, mint a fizikában vagy a kémiában, egyre apróbb részleteit vizsgálják. Ezért kérdezi Losonczy Ágnes könyvében: „és ki rakja össze az embert?”²⁵ Az orvostudomány az embert hosszú ideig mint tárgyat, mint gépet képzelte el, melynek meghibásodott részeit ki kell cserélnie, meg kell javítania. Ez a folyamat az anatómia megszületésével kezdődött, amely annak idején még a tudósok hite szerint elvezetett „a Teremtő megismeréséhez, ugyanúgy, ahogy az okozat elvezet az ok megismeréséhez.”²⁶ 1546-ban jelent meg Vesalius könyve, amely először mutatta be részletesen és pontosan ábrázolva az emberi testet. Fokozatosan lúnik el egy-egy réteg az ábrázolt emberről: először a bőrre, aztán sorban az izmok. A test egyre vékonyabb, kisebb lesz, végül csak egy csontváz marad belőle, melyet az ábrán az akasztófa kötele tart. „Arra emlékeztet bennünket, hogy ha az európai embernek sikerült a természettudomány tárgyává tennie magát, akkor az a hullája révén történt. Ahhoz, hogy az ember megismerje saját testét, először el kell pusztulnia.”²⁷

Hasonlóképpen viszonyult az orvos a betegéhez. Bár mindvégig tudatában volt annak, hogy egy élő emberről van szó, annak is az egészségéről (tehát az életéről), ahhoz, hogy a beteg szervre koncentrálhasson, eltekintett a többi szervtől, az egésztől, az individuumtól, és vizsgálódásának tárgya már egy tárgy, egy szerv, mondjuk, a vese. Ehhez járult még az egyre fejlődő technika, mely még inkább eltávolítja a beteget orvosától, és fordítva.

A beteg ember maga is elfogadja, hogy tárgyként kezelik. A teljes

passzivitást vállalva orvosa kezébe teszi le életét. Egyetlen választási lehetősége az a döntés, hogy aláveti-e magát a kezelésnek vagy sem.²⁸

Az orvos jelen van születésünknel és halálunknál, de mind a szülés, mind a halál intézményesülten, futószalagon zajlik. Mindkét felet sújtja a deperzonalizáció, amiért cserébe a kényelmet kapjuk, azt, hogy nem kell elviselnünk a sok vért a szülésnél a saját lakásunkban, és nem kell látnunk szeretteink haldoklását. „Biztos kezekben” vagyunk, bízunk a szakértelemben, és ezért cserébe feladjuk önmagunkat.

Az orvostudomány ezzel a folyamattal kétféle lelkiismeretfurdalástól is megszabadította az emberi közösséget: egyrészt az egyéni büntudattól azzal, hogy külső okokra vezette vissza a betegséget, másrészt a társadalom felelősségtudatát könnyítette meg azzal, hogy nem társadalmi, hanem biológiai okokat tárt fel és gyógyított.²⁹ Ivan Illich, az alternatív medicina egyik leg-radikálisabb képviselője egyenesen azt állítja, hogy az orvostudomány képtelenné tette az embert arra, hogy saját helyzetének, állapotának ura legyen. Ezzel az orvostudomány eljutott egy pontra, ahonnan kezdve többet árt az emberiségnek, mint amennyit használ. Szerinte az orvosok zárt közösségének hatalmát belülről sem lehet korlátozni, hanem csak egy olyan politikai akció lehet eredményes, amit a társadalom kiszolgáltatottságukra ráébredő tagjai kezdeményeznek.³⁰ Az embereknek egyúttal mintegy vissza kell szerezniük önmagukat, le kell mondaniuk az intézményesült orvoslás kényelméről, és újra meg kell tanulniuk érezni a fájdalmakat, saját testük jelzéseit.

Paul Starr cikkében³¹ tételesen cáfolja Illich és a hozzá hasonló, általa nihilistának nevezett szerzők állításait, és úgy gondolja, hogy az egészségügy bizonyos területei ugyan valóban túlméretezettek, más területeken viszont hiányosságok vannak, és ezért nem kell elvetni az egészségügyet úgy, ahogy van, hanem az erőforrások elosztása és a szervezés terén kell reformokat bevezetni.

Raymond Illsey úgy gondolja, hogy egyrészt a preventív tevékenységeknek kellene nagyobb súlyt kapniuk, másrészt pedig az orvosok és a betegek betegség fogalmának kellene egymáshoz közelebb kerülnie.³² Ez egy nagyon fontos probléma, hiszen a betegek sokszor fordulnak orvoshoz olyan jellegű problémákkal, amelyeket az orvosok nem tartanak a kompetenciájukba tartozóknak, pácienseik viszont betegségnek érznek. Az orvosok képzése betegség-, és nem beteg-centrikus. A betegség a fontos, nem a személy maga, akár pszichés vagy környezeti problémáival.

Az orvostudomány tehát ma is gyakran szétválasztja az ember fizikai lényét a lelki-szellemi, valamint a társadalmi lényétől. Másrészt pedig a gyógyítás – mely mindig is igénye volt az embernek –, úgy tűnik, kezd elhatalmasodni felette. Az ember teljesen alávetett szerepbe kényszerül, és a hatalmat, amelynek aláveti magát, egyre kevésbé tudja ellenőrizni. Megváltoztatni pedig még kevésbé képes, így marad a bizalom (mely megvonható), és az orvosok tudásába és (a sámánok óta) karizmatikus hatalmába vetett hit.

III. AIDS

Az orvosokba vetett bizalom és hit egyik fontos mozzanata a 19. században, hogy hatalmukat szinte emberfelettinek éreztük. Olyan kérdések oldódtak meg rövid évtizedek alatt, amelyekről álmodni sem mertünk. Az európai ember fizikai fájdalmai valóban csökkentek, a mai ember tovább él és magasabbra nő, mint az ősei. Amikor azonban szembe-kényszerül a halállal – okozza bár az AIDS vagy egyéb –, rá kell döbbsennie, hogy a gyorsabb élet nem jelent több életet, a természetben való uralkodás még nem jelent omnipotenciát – a versenytől nem lehet győztesen kikerülni.

A modern ember úgy él, mintha nem létezne a születés és a halála. Ezek csak gyors kis kockajátékok, amelyekről nagyon hamar elfelejtkezik a köztes rohanások, várákosok alatt.

Az AIDS ebből a szempontból olyan, mint egy STOP-tábla. Jelez egy helyzetet, amelyet a tudomány és az orvoslás nem tud megoldani. „Amit uralni hitt, az hirtelen kicsúszik a ráció ellenőrzése alól.”³³ Az emberek joggal érezhetik, hogy vártak valamit a tudománytól, amit az nem hozott el számukra. Magukra maradtak, a betegek egészen közel kerültek a halálhoz, ami nem „szokványos halál” (ha egyáltalán lehetséges ilyen), hiszen elsősorban erejük teljében lévő fiatalokat sújt. Most először „a betegség gyorsabban terjed, mint az orvostudomány”³⁴.

Ebben a helyzetben ismét előtérbe kerül a misztika, és nem csupán a laikusok körében, hanem egyes orvosoknál is.³⁵ Az AIDS feltárja a modern embernek azt az oldalát, amelyet szégyell: még mindig hisz a dolgok, betegségek jelentésében, és még mindig nem elégszik meg pusztán racionális magyarázatokkal. Ahogy Ch. Beauchamp írja, igenis felmerül a kérdés, hogy mi az AIDS jelentése a társadalom és az egyén számára.³⁶ Ha ez igaz, akkor már a gnózis területén járunk. Nincsen egyértelmű határvonal a helytálló és a helytelen értelmezések között.³⁷ A kizárólagosság gondolkodásának megrendüléséről van szó tehát, ami megkérdőjelezi bennünk az objektív tudomány önmagáról alkotott képét.

Magunkat áltatnánk – mondja Beauchamp –, ha azt gondolnánk, hogy az AIDS által felvetett kérdések csupán technikai jellegűek: „Így például kérdések fogalmazódnak meg meggyőződéseink episztemológiai megalapozottságát illetően.”³⁸ Az ezekre a kérdésekre adott különböző válaszok különféle stratégiákat vonhatnak maguk után.

Mi is a tudomány szerepe az AIDS-szel kapcsolatban? Egyrészt az AIDS ellenszerének felfedezése. Ez valóban pusztán orvosi-biológusi feladat, bár nyilvánvalóan vannak gazdasági és politikai vonatkozásai is. Ugyanakkor a szer kikísérletezése még nem szolgálna megoldással az AIDS által felvetett morális és társadalmi problémákra: „Nincs olyan egyedüli beavatkozási mód – még a hatékony vakcina sem az! –, mely megfelelően kezelhetné az AIDS komplex problémáját.”³⁹ Arról nem is szólva, hogy mi lesz addig? Addig a tudomány feladata a megelőzés, a járvány terjedésének megfékezése. Itt válik fontossá az a kérdés, hogy a tudósok, orvosok mit tekintenek feladatuknak. Miben látják a betegség okait? Meg tudják-e és meg akarják-e találni az érintkezési pontokat a társadalomtudományokkal, a lélektannal és nem utolsó

sorban a betegekkel, „rizikócsoportokkal” mint emberekkel, és mint egy, az övékkel egyenrangú igazság képviselőivel? A hatékony segítség érdekében a tudományoknak le kell számolniuk azzal a gondolkodási móddal, mely szerint „a helytelen felfogások” a „vezetettek” osztályrészét képeznék, s ha netán egyes vezetők és a szakértők jó tanácsai nem lennének kedvező hatással az emberek magatartására és attitűdjeire, akkor ennek elsősorban az lehet az oka, hogy „a nemes szándékok a fejekben uralkodó sötétség miatt merev ellenállásba ütköztek, melyet csak erővel letörni vagy csellel kijátszani lehet.”⁴⁰ A prevenció márpedig hatástalan, ha csupán tiltásokból áll. A magatartás megváltoztatása helyett félelmet szül.⁴¹

Sem a megelőzés, sem a már gyógyíthatatlan AIDS-betegek kezelésének területén nem elegendő, ha kormányzatok csupán a biomedikális vagy a társadalmi szempontokat veszik figyelembe. Ezenkívül pedig nem elég csupán a tudományokra támaszkodniuk, hanem meg kell találniuk a kapcsolatot az alulról jövő kezdeményezésekkel, a civil szférával. A tudománynak, a politikai hatalomnak és a „célnépességnek” együtt kell működniük az AIDS-megelőzés területén.

Dolgozatomban amellet próbáltam érvelni, hogy ennek sikere, rengeteg egyéb tényező mellett, a betegség társadalmi jelentésének elismerésén múlik, amit mind a közemberek, mind a tudománynak a képviselői a mai napig „a tudománytalan, illegitim és kimondhatatlan dolgok körébe utalnak.”⁴² Az AIDS ezen aspektusa márpedig még félelmetesebb, mint az általa okozott mortalitás.⁴³

Ismét a Jacob és Roszak által kifejtett gondolatot idézem: nem arról van szó, hogy nincsen szükség az egzakt, objektív tudományra, a rációra, az információra, hanem arról, hogy a „másik fajta tudás”⁴⁴ visszanyerje legitimitását.

„Tagadhatatlan, hogy ahol a gnózis válik az ismeret mércéjévé, ott a tudomány és a technológia haladásának sokkal kisebb a sebessége annál a vad iramnál, amelyet ma normálisnak fogadunk el (vagy elszenvedünk). Ennek ellenére nem lehet azt mondani, hogy a gnózisnak nincs gyakorlati arculata, hanem inkább azt, hogy gyakorlatiasság iránti érzéke együttesen öleli fel a lelket és a testet, a fizikai és nem kevésbé a pszichikai önfenntartás szükségletét.”⁴⁵

Jegyzetek

1. Pascal Hintermeyer: Az AIDS-gondolkodás. In: Az AIDS-gondolkodás, szerk.: Léderer Pál, T-Twins, 1994.
2. Le Clézio: Terra Amata. Európa Könyvkiadó, 1975
3. François Jacob: A lehetséges és a tényleges valóság, Európa Könyvkiadó, 1986
3. Uo.
5. Uo. 28. o.
6. Uo. 27. o.
7. Uo. 45. o.
8. Theodore Roszak: A Szörny és a Titán: tudomány, ismeret, gnózis. Filozófiai Figyelő, 1981/3-4. szám

9. Platon: Az állam, idézi Roszak, id. mű
10. Roszak: id. mű. 185. o.
11. Uo. 186. o.
12. Uo. 187. o.
13. Uo.
14. Uo. 193. o.
15. Uo. 183. o.
16. Uo.
17. Uo. 184. o.
18. Polányi Mihály: Hit és ész. *In:* Polányi Mihály filozófiai írásai, II. kötet, 161–177. o., Atlantisz Kiadó Medvetánc sorozat 1992.
19. Uo.
20. Polányi Mihály: A magyar forradalom üzenete. *In:* id. mű.
21. Polányi Mihály: A tudományos meggyőződések természete. *In:* id. mű.
22. Uo.
23. Uo. 160. o.
24. Órai jegyzet (Fehér Márta)
25. Losonczi Ágnes: A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben. Magvető, Gyorsuló Idő sorozat, 1989
26. F. Jacob id. mű. 58. o.
27. Uo.
28. Losonczi Ágnes: id. mű. 133. o.
29. Losonczi Ágnes: Ártó-védő társadalom. KJK, 1989
30. Ivan Illich: Limits to Medicine – Medical Nemesis: The Expropriation of Health, Penguin, 1976
31. Paul Starr: Az egészségügyi ellátás új kritikusa: a terápiai nihilizmus politikája (Hastong Center, 1976)
32. Raymond Illsey: Professional or Public Health? 1980. 82–111. o.
33. P. Hintermeyer: id. mű. 55. o.
34. Uo. 57. o.
35. Uo.
36. Ch. Beauchamp: Amikor a beszéd kibicsaklik. *In:* Az AIDS-gondolkodás, szerk.: Léderer Pál, T-Twins, 1994. 28. o.
37. Uo.
38. Uo.
39. A. M. Brandt: AZ AIDS történelmi szemszögből. *In:* Az AIDS-gondolkodás, szerk.: Léderer Pál, T-Twins, 1994.
40. Ch. Beauchamp: id. mű. 27. o.
41. A. M. Brandt: id. mű. 39. o., Losonczi Ágnes: Ártó-védő társadalom, 38. o.
42. Ch. Beauchamp: id. mű. 28. o.
43. Uo. 29. o.
44. Th. Roszak: id. mű
45. Uo.

*Pik Katalin***A fővárosi hajléktalanellátás
legújabb kori történetéből**

A Déli pályaudvartól az FSZKI megalakulásáig

A hajléktalanok nálunk is hasonlóan viselkednek, mint a világ többi részén. Ott tömörülnek, ahol a legnagyobb valószínűséggel tudnak életben maradni: főként a nagyvárosokban. Nálunk nincsenek olyan szerencsés helyzetben, hogy az ország kedvezőbb klimatikus viszonyai szerint is rendeződnének, így a kaliforniai vagy a Földközi-tengeri partok helyett maradnak a kellemebb „éghajlatú” pályaudvarok és lakótelepi épületmonstrumok megfelelő helyiségei.

Erdemesnek látszik tehát a fővárosi hajléktalanellátás helyzetét elemezni. A szociális szféra legújabban kiépült – kiépülőben lévő – rendszeréről van szó, amelyet az utóbbi mintegy öt évben hoztak létre, szemünk előtt, a mi részvételünkkel, egyedülállóan érdekes lehetőséget kínálva a szociológusnak és a szociális munkásnak arra, hogy átgondolja, megvizsgálja, hogyan alakult ki a mai, egyáltalán nem túlságosan rózsás helyzet.

A történet alapvetően két szálon indult el. Az egyik a Blaha Lujza téri aluljáróban ülsztrájkot folytató és emberi lakhatásért harcoló társaságtól, akik a Hajléktalanokért Társadalmi Bizottsággal együtt létrehozták a Menhely Alapítványt, és a Vajdahunyad utcában, egy volt munkásör laktanyában egy alapítványi működtetésű ellátórendszer kiépülésének lehetőségét teremtették meg.

A másik szál a Déli pályaudvart megszálló és ugyancsak emberi lakhatásért harcoló csoporthoz kötődik – ők vagy nem fértek be a Vajdahunyad utcába, vagy nem érezték ott jól magukat, és a meglehetősen kényes politikai helyzetben (1989 decembere volt), egy ügyüket felvállaló, ismert színész hathatós közreműködésével végül az akkori Fővárosi Tanács megszerzett nekik egy budaörsi katonai objektumot, mely később a Hajléktalanok Rehabilitációs Otthona néven vált ismertté. Különbféle átalakításokkal, összevonásokkal – melyekről az alábbi interjúban olvashatunk – alakult ki végül a Fővárosi Szociális Központ és Intézményei, rövidítve FSZKI, amely több, mint ezer hajléktalan férőhelyével a fővárosi ellátásban ma is a legnagyobb részt képviseli. Fenntartója és működtetője a Fővárosi Önkormányzat.

Az interjú a történet egyik szereplőjével, dr. Hudy Margarétával 1994 februárjában, az FSZKI XIII. kerületi, Dózsa Gy. út 152-ben lévő központ-

jában, saját irodájában készült. Interjúalanyom Budaörsön kezdett el a hajléktalanok ügyével foglalkozni, jelenleg az FSZKI – melyet vezérigazgató igazgat – egyik szakmai igazgatója.

Az első szakasz: 1989 decembere és 1990. január 29. között. A Déli pályaudvarról előbb átmenetileg Csillebércre, majd a Fővárosi Tanács és a Honvédelmi Minisztérium tárgyalásainak eredményeképpen a teljes felszereléssel átadott budaörsi katonai objektumba költöznek a hajléktalanok.

Arról beszélgettünk, hogy az eltelt több mint négy év alatt a hajléktalan ellátórendszer Budapesten milyen sokat változott. Visszanézve úgy éreztük, hogy ez már szinte történelem.

Hudy Margaréta: Nem tudom, mennyire tudom neked kereken megfogalmazni... És hol kezdjem, egyáltalán?

– *Az elején. Hogyan csöppentél bele? Hiszen ez a személyes történeted is.*

– Ez is nagyon hosszú. Tényleg valamelyest a személyes történetem. Hát '89-ben kezdődött. Tudtam, hogy van, hogy létezik a hajléktalanság, de nem ismertem testközelből. Azután egy szociális intézménynél dolgoztam, ami tulajdonképpen az igazgatósága lett ennek (mármint a hajléktalan ellátásnak), azután a pénzügykezelője néhány évre (háromra) a Dózsa György úti szociális otthonban. Oda is úgy kerültem, meghatározatlan feladattal, hogy majdan szociális területre helyeznek.

– *Téged kifejezetten a szociális terület érdekelt?*

– Igen. Korábban hasonló területen dolgoztam, s túlzással azt is mondhatnám, hogy ezt csináltam évek óta, de nem tudtam, hogy pontosan ezt csinálom. Az alapképzétségem szerint jogász vagyok, két évet dolgoztam egy megyei napilapnál, szociálpolitikai rovatot szerkesztettem, és egy nagyon sajtóságos témakörrel is foglalkoztam, mivel ez az újság Erdélyben működött, egy Szatmár megyei magyar nyelvű napilap volt. Sajtóságos feladatom az volt, hogy a magyar nyelvű lakosoknak – egyfajta fogadóóra keretében – jogi tanácsadást tartottam, ami azután teljes mértékben szociális munkává vált. Azért mondtam azt az imént, hogy ezt csináltam, de nem tudtam róla igazán. Csak később fogalmazódott meg bennem, hogy ez fehéren-feketén szociális munka volt. Ehhez, mint egyetlen létező fórumhoz fordultak az emberek, ebben a többségben magyar anyanyelvű megyében, ahol megszólalhattak az anyanyelvükön, ahol fölvilágosítást kaphattak az anyanyelvükön, sőt, ahol az ügyintézésben is segítséget várhattak el. Tehát szociális ügyintézés volt, nemcsak jogi kérdésekben. Egyáltalán: tanácsadás folyt. Az intézményszerűsített háttér hiányában azonban a segítségnyújtás lehetősége minimális volt.

– *Talán mi is hasonló helyzetben vagyunk ma, itt.*

– Azért nem, nem, ez nem összehasonlítható. Itt már akkor is intézményszerűsített formája volt ennek, ha kezdetleges módon is, ott azonban a teljes hiánya volt. A jelenségek hasonlóak voltak nagyvárosi szinten is. Ebből a szempontból jobb volt a helyzet, rendezettebb. A problémavilág viszont, ha

nem is azonos, de nagyon hasonló volt, elemeiben ugyanazok a feszítő, égető gondok jelentkeztek a segítségnyújtás egyre kisebb lehetőségével, egyre kiábrándítóbb háttérrel, egy olyan kisebbségi létben, ami kétszeresen hátrányt jelentett. Amikor itt, úgymond, szociális területen akartam volt dolgozni – '89-ben kezdtem a munkámat ennél a szociális otthonnál –, felvetődött, itt vetődött fel elsődlegesen a hajléktalan problémának valamiféle intézményes formába öntése, rendezése.

– Véletlen volt, hogy a szociális otthonhoz kerültél, vagy érdekelt az idősök ellátásának problémája?

– Sok véletlen tényezőtől tevődött össze, másfelől az a tény is hozzájárult, hogy '89 vége felé, nagyon halványan ugyan, de körvonalazódtak ennek a tevékenységi területnek nemcsak a lehetőségei, hanem a feltöltés szükségessége is. Tehát ember kellett, aki hajlandó volt egyáltalán ránézni erre a területre. Akkor a Fővárosi Tanácsnak kellett valamiféle megoldást találnia a dolgokra. Talán tudod, hogy ezek ad hoc megoldások voltak, amikről én is csak érintőlegesen tudtam, a hírekből. Az év vége felé lépett be a munkába a Fővárosi Tanács, s a Dózsa György úti szociális otthonra bízták a kivitelezést, az intézést. Ekkor valódi elképzelések, koncepciók nem voltak, volt egy épület, amit gyors munkával tataroztak, rendbehoztak, egy volt munkás-órlaktanya¹, azután volt egy tömeg. A Bánya utca. Volt egy tömeg ember, aki fedélre vágyott. '89 november, december. A tömeg valamilyen módon bejutott az épületbe, a főváros valamilyen módon finanszírozta a fönntartást a Dózsa György út 82. (ez a szociális otthon címe) révén, holmi ügyelőket alkalmaztak, a portások nemigen maradtak meg, nagyon-nagyon rövid időn belül romhalmaz lett az épület, szinte hetken belül. Körülbelül december volt, amikor én beléptem ebbe az épületbe, tulajdonképpen látogatóként. Iszonyatos állapotok, teljesen ellenőrizhetetlen állapotok uralkodtak.

– Mi volt akkor a beosztásod, a feladatod?

– Valamiféle szociális beosztás volt, amit nem határoltak pontosan körül. A rendszerhez tartozó szociális intézményeket megismerve azt kellett eldöntenünk, hogy milyen módszerekkel vezessünk be valamiféle rendszert egy olyan hajléktalan intézetben, mint amilyen a Bánya utca, illetve, ha újakat indít a fővárosi, milyen legyen a szakmai program, hogy ne ugyanúgy kezdődjék, mint egykor a Bánya utcai. Tehát adott volt a nagy Déli pályaudvarbeli tömeg, amelyről a hírek csak közvetve jutottak el hozzánk, illetve megkezdődött a mozgolódás a fővárosnál, és megpróbáltak megoldást találni.

– Részt vettél az előkészítésben?

– A tárgyalások egy adott szakasza után, igen. Ez akkor volt, amikor már körvonalazódott az elképzelés, hogy toborozni kell egy gárdát, amelyik egyáltalán be tudja indítani a dolgot, van valamiféle elképzelése ezzel kapcsolatban. Ekkor került oda Pintér Mihály a céghez. Ideiglenes jelleggel felkértek kettőnket, hogy próbálkozzunk meg a beindításával, de nagyon is kérdéses volt, hogy valójában minek a beindításával. Valamiféle elszállásolási lehetőségre gondoltak azok számára, akik még mindig kint vannak a Déli pályaudvaron. A főváros² nagyon sok fórumon folytatta a tárgyalásokat – egyebek között a Honvédelmi Minisztériummal –, mert sok minden kellett, felszerelés, vaságly stb. Sok mindenről szó volt, már hallottunk Törökbálint-

ról, de nem nagyon tudtuk, hogy hol van, és mi az. Csillebércről is beszéltünk jó ideig átmeneti megoldásként. A törökbálinti helyről kiderült, hogy a Budaörs és Budakeszi közötti útvonalon egy volt katonai objektum. Egy Erdért-faházakból álló barakk-telep. Kőből épült részek csak a főépületnél és ott voltak, ahol a vizesblokkok voltak.

– *A katonaság mit csinált, amíg ott volt?*

– Ez egy építőszázad szállása volt. Ekkor azonban teljes egészében átadták a hajléktalan-ellátásnak. Átadták³ részint azért, hogy segítsenek a főváros problémáján, részint azért – ha jól tudom –, mert akkor amúgy is terveikben szerepelt az elvonulás (bár lehet, hogy a távolabbi terveikben).

– *Pintér Mihálynak, aki nyugdíjazásáig hivatásos katonatisztként a honvédség állományában volt, volt szerepe az objektum megszerzésében?*

– Úgy tudom, az előzetes tárgyalásokban volt szerepe, az alapötlet, a gáláns gesztus a Fővárosi Tanács felső vezetésének és a HM tárgyalásainak köszönhető. Teljes berendezéssel együtt, vadonatúj ágynemű-garnitúrákkal, konyhafelszereléssel, fűthető állapotban adták át a telepet. Eredetileg 450 személy elhelyezésére szolgált, de villámgyorsan kiderült, hogy ahol 450 azonos nemű, azonos korú, kevés felszereléssel rendelkező kiskatonát el lehet helyezni, oda véletlenül se lehet 450 különböző nemű, különböző korosztálybeli, különböző problémákkal küszködő hajléktalant bevinni, mert az egy idő után a megnyomorításukhoz vezet.

Január 19-e volt az az emlékezetes nap, amikor Csillebércről megérkeztek az első csoportok, autóbuszokkal.

Hát, amennyiben volt is valamilyen kezdetleges elképzelésünk arra nézve, hogy hogyan helyezzük el őket, hogyan folyik le az első csoportoknak a betelepítése, az mind szertefoszlott...

– *És ezt Pintér Mihály és te vezettétek? Neked volt ugyan tapasztalatod szociális területen, Pintér Mihálynak pedig egy másik igen fontos területen, a szervezésben, vagy egy tábor parancsnokolásában, de egyikőtök sem dolgozott hajléktalanokkal addig, mint ahogy persze senki sem abban az időben.*

– Hát senki nem dolgozott még hajléktalanokkal akkor, különösen ilyen tömegben nem. Pintér Mihálynak egyébként nem annyira a parancsnoki tudása volt hasznos, mint inkább a pedagógusi tapasztalata, mert harmincegynéhány évig tanított a katonai akadémián, és ott felnőttekkel foglalkozott.

Szóval, ha voltak is valamilyen kezdetleges elképzeléseink arról, hogy hogyan tovább, ez a kapu első kinyitásakor porba omlott. Ott már nem lehetett azt a fajta rendet betartani, amit elképzeltünk. Egy iszonyatos nagy tömeg ömlött be a kapun, minden bújával, bajával, alkohol-hiányával, éhség-érzetével, fájdalommal és tetvével együtt, és természetesen az előző húsz-harminc év nyomorával, a hideggel, amit a csontjukba szedtek Csillebércen, és azzal a várakozással, hogy végre itt valamit kapnak. Szóval emberileg sem lehetett megtenni, hogy most aztán szép katonás sorrendben tessék bevonulni a fürdőbe, azután a meleg pihe-puha paplan alá. Teljesen felkészületlenek voltunk, igaz, hogy ott maradt a segítségünkre néhány kiskatona, aki még annyira sem tudta, mit csináljon és hogyan tovább, a századparancsnok szintén ott maradt a segítségünkre, ami szintén érdekes, mert ő az egyik legra-

gyogóbb szociális munkás ma az FSZKI-ban⁴. Leszerelt, betöltötte az 55 évet, átnyergelt.

A kezdeti napokban keményen bizonyított, emberségből is. Mondtuk, hogy próbáljuk ki, és ragyogóan bevált, most ő vezeti ezt a házat. (A Dózsa György út 152. szám alatt lévő átmeneti szállóról van szó, amely az FSZKI egyik intézménye.) Ő sem igen tudta, hogy mit tegyen – szervezésben ragyogó volt –, de ő sem igen tudott mit kezdeni a problémákkal. A sírás-rívástól a verekedésig minden volt. Egész csoport ostromolt minket azzal, hogy mikor osztják már a pálinkát. Rengeteg kiskorú volt a csoportban, akik éhesek voltak. Szökött állami gondozottak és kicsi gyerekek is voltak, akik hamar eltűntek. Magukat 18-nak valló, de 15-nek sem kinéző lerongyolódott gyerekek hozzácsapódtak ehhez a Déli pályaudvari csoporthoz, és mint a kicsikó a csapat után, jöttek. Szóval ők éhesek voltak, a másik csoport pálinkát kért, a harmadik meg számon kérte az ebédet, amivel állítólag vártuk őket. Sokféle hír kerengett ott Csillebércen, valamiféle Eldorádót ígértek nekik ott a sok fázás fejében. Tehát megérkeztek, és akkor mindenféle ügyekben segítséget kértek, amire egyáltalán nem voltunk felkészülve.

– *Gondolom, létszámban sem. Hárman-négyen voltatok? És jött 400 ember. Nem mindegyiknek volt személyije, papírja...*

– A főváros részéről gyermeteg elképzelés volt, hogy majd jön 300–400 fáradt, fázó ember, akit meleg paplan alá kell dugni, és ott elalukálnak, aztán reggel folyik tovább az élet. Ez nyilván nem jött be. De óriási szerencsénk volt, hogy valamiféle önszerveződés már megindult közöttük, valamiféle önkiválasztás folytán olyan vezéregyéniségek is megjelentek, akik ha nem is katonás, de valamiféle rendet tudtak tartani. Egy-egy kisebb vagy nagyobb csoportosulásban rendet tudtak rakni, tudták, mi az, amivel csitítani tudják a kedélyeket.

– *És erre azonnal tudatok építeni?*

– Tulajdonképpen azonnal, ha a kezdeti néhány zűrzavaros órát leszámítjuk, amikor mindenki rohant azt nézni, hol az a meleg ágy, hol az a konyha, meg mindenkinek más baja volt, hol szomjas volt, hol éhes. Egy idő után a zűrzavar azzal is csitult, hogy nagyjából megtörtént a tetűszűrés, a KÖJÁL autóbusz kivonult a helyszínre.

Ezután egyfajta automatizmussal érvényesült ez az önszerveződési forma, később az is kiderült – tehát nyilván a nagy-nagy zűrzavar csillapulása után –, hogy két szociális munkás is van közöttük. Az egyik O. J., aki a Déli pályaudvartól kezdve kísérte őket, a másik H.-né V. A., akinek sem akkor, sem azután nem volt teljesen tisztázott a szerepköre. Egyfelől szociális munkásnak vallotta magát, akként is viselkedett, akként is állt hozzá a problémákhoz, másfelől pedig, mint egy tömeg által kiválasztott érdekképviselői szerv vezetője – a későbbiekben nevezték magukat SZISZ-nek, SZOSZ-nek és egyebeknek – tagsági könyvecskéket is osztogatott. Volt aztán a közülnök kiválasztottakból a vezéregyéniségnek számító M. Gy., aki később kolduskirályként boldogult, szintén a Déli pályaudvarról, és Ö. Sz., akiről az a legutolsó hír, hogy többmillió lopásért körözik.

☞ *A második szakasz a beköltözéstől kb. 1990 júliusáig tart. A tábor tényleges vezetése nincs a „tanácsiak” kezében, tisztázatlanok a viszonyok, a szerepek a tábor valójában vezető önkormányzat és a fenntartó intézmény képviselői között. Az alkalmazottak pénzügyi szempontból gyanúsnak tűnő ügyleteket jeleznek a fenntartó tanács felé, és ezért július végén elszámolási kötelezettséget rónak a tábori önkormányzatra. A folyamatot sok feszültség kíséri, a helyzet a kezdeti lelkes indulás után egyre rosszabb.*

– Ez volt az a lopás, amelyet dióhéjban akarok neked elmondani, és amely igazán azóta sem, soha nem tisztázódott. Hogy az önszerveződés létezett, hogy szociális munkáról nemigen volt fogalmunk, hogy nyilván több volt az O. J.-nak, és valószínűleg több volt a H.-nének is, hogy ezeknek az embereknek a java részét már ismerték, hogy a Déliből ismerték őket, és Csillebércen velük voltak végig, hogy ismerték a bogaraikat, kínjaikat, vágyódásaikat, pillanatnyi szükségleteiket, ez mind igaz. Iszonyatosan jó volt nemcsak az egész dolog megindulása szempontjából, hanem annak a tömegnek a szempontjából is jó volt, hogy ott voltak. Mert amikor mi kaput nyitottunk, belőlünk csak annyit láttak, hogy házigazda, főbérő, akármicsoda. Őbennük meg azt látták, hogy aki velük tényleg törődik, aki végre ránézett az én lelkemre, akinek elmondhatom, hogy... aki még azzal is foglalkozik, hogy nekem innom kell, mert különben megdöglök, mert ilyen lettem, mert ilyen vagyok. Tehát bennük bíztak, végtelenül bíztak. Megható volt, és valahol hátborzongató az a hatalmas nagy kötődés, ami ez alatt a néhány nap alatt kialakult azok között az emberek és az esetettek között. Ami aztán végül is hetekkel és hónapokkal később kiderült, az az volt, hogy egy csoport politikai tőkét csinált ebből a határtalan bizalomból és kötődésből. És ezzel csúnyán visszaéltek.

– *Arra gondolsz, hogy – '90-ben vagyunk – erősen beindultak a pártok, a választási propagandák, és ez ide is behatolt?*

– Ennek már érződtek az első szelei, nagyon is érződtek, Budaörs történetének a kezdetén.

– *Egy bizonyos párt volt jelen, vagy több párt?*

– Több bizonyos párt vagy leendő párt is jelen volt, és ezek a szó szoros értelmében politikai tőkét akartak kovácsolni ennek a társulásnak a révén. Akkor még egyáltalán nem volt tisztázott, hogy ez a tömeg választó tömeg lesz-e vagy lehet-e egyáltalán. Mert nagyon sokan és sok oldalról ráhajtottak, hogy az legyen, és akkor majd ez lesz az én tömegbázisom! – gondolták.

Sok kicsi figuráról van szó, akik azóta el is halványodtak, de akkor jelentősnek tűntek, és még tűnhetnek is. Az ilyenek a furfangjaiknál, a börtöniskolázottságuknál s egyebeknél fogva nagyon rövid idő alatt fölülkerekednek, vezető pozícióba jutnak, és rövid időn belül megszerzett bizalmi szálakba kapaszkodva elindulnak azon az úton, hogy a nyomor vámszedői legyenek.

– *De milyen vámot lehet szedni egy ilyen nyomorból?*

– No, volt itt a hordó tetejéről százforintosok dobálása kortesbeszéd kíséretében, amelyben arról volt szó, hogy a hatalom megteremtésével együtt

megteremtik a szegények eldorádóját, és volt a százasokból záporosó..., el se mondjam, milyen siralmas volt a látvány, amikor ketten-hárman téptek egy százast, azután volt ott rendszeres pálinka- és cigarettaosztás, szintén kortesbeszédék kíséretében. Nagyon durva kampány volt, és számtalan szerencsétlen utóhatással járt, mert másfél-két év múlva is visszacsengett, hogy amikor még az is volt, meg ez is... Mert egy hajléktalanellátásnál jár a pálinkaosztás, jár a cigarettaosztás, jár a készpénzosztás... Bezzeg ezek az újak nem osztanak (mármint a „tanácsiak”, mint a tábor vezetői), mert elteszik maguknak... Hosszú ideig tartott, amíg ez elhalványult. Volt aztán a másik réteg, amelyik ezt a józanabbik eszével élte végig, aki iskolázta az utóbb becsöppenteket, mert rájöttek, hogy mire megy ki egyfelől a korteskedés és a hecckampány. Másfelől ezek eléggé összekapcsolódtak ezzel a másik, önjelölt réteggel, amelyben börtönviselt, sikkasztó múltú vezéregyéniségek voltak, ide is kapcsolódtak, teljesen egy platformról dolgoztak. Például együtt alakították meg és jegyeztették be pártként a Szegények Önszervező Szervezetét, ez volt a SZOSZ. Tagsági könyveket osztottak, tagsági díjakat szedtek, ahonnan lehet, nem kis összegben. Amit azonban már nagyobb összegekben szedtek, azok az adományok voltak. Mégpedig azért, mert akkor teljesen új szelek kezdtek fújdogálni, Ugye, oda kellett figyelni, hogy tömegesen vannak itt szegények. Tömegesen verődtek össze, tömegben vannak fedél nélküliek. Hirtelen feltámadt a segítőkészség, szervezetekben is, egyházi-karitatív szervezetekben különösképpen, de állami szervezeteknél, munkaközösségekben is, hogy messzebb ne menjek, az akkori tanács részéről is. Adakozik a Fővárosi Tanács is. Úgy képzeld el, hogy kötegen készpénzt nyújtanak át az önszerveződő vezetőknek. Több ízben. A legkisebb összeg, amelyre emlékszem, 300 ezer forint volt, készpénzben, kézbe adva, elszámolási kötelezettség nélkül.

Ami mindemellett jellemző az akkori korszakra, az a teljes szabályozatlanság. Abban az időben a Fővárosi Tanács úgy finanszírozta a hajléktalan szférát, hogy kiutalt, átutalt egy-egy nagyobb összeget, azzal a szóbeli magyarázattal, hogy nem tudja, mire és mennyit...

Teljesen kaotikus, szabályozatlan volt az intézmények működése. Bár akkor már két intézmény is működött a Fővárosi Tanács működtetésében, a Bánya utca és Budaörs is, de a két intézménynek semmiféle szabályozott rendje nem volt.

Egyébként a kezdetek kezdete néhány hónap volt. Kb. '90 tavaszától körülbelül júliusig tartja magát az az első benyomás alapján kialakult felállás, hogy a Fővárosi Tanács által delegált működtetők csak működtetők, gondnokok, úgymond ők a háziurak, mindenütt másutt pedig az önszerveződés révén felülre került figuránsok vannak, meg a velük együtt érkezett szociális munkások, akiknek még teljesen tisztázatlan a státuszuk, a főváros nem fizeti őket. H.-néről akkor derült ki, hogy senki nem finanszírozza, vagy ha igen, akkor sem beszél róla. Időnként tesz olyan kijelentéseket, hogy ezt önként és bérmentesen végzi, illetve jut eszébe, hogy a főváros igazán adhatna már valamit. Akkor jött a főváros, attól indítva, hogy néhányszor adtunk már két vagy három kiló százast, akkor most már ellesztek valahogy belőle, mégpedig elszámolási kötelezettség nélkül. Nemigen mozdult semmilyen irányba

ez a helyzet. Az első indulatok után azután teljesen nyilvánvaló lett, hogy sok a gyanús mozzanat, ugyan kimondva-kimondatlanul semmi közük nem volt a fővárosiaknak hozzá, de látható volt a nyitott fiókokban a százasok garmadája, és osztogatják számolatlanul.

A teljes anarchián túl ott már erősen felmerült annak a gyanúja – és nagyon enyhén fogalmazok, ha azt mondom, a gyanúja –, hogy kemény visszaélések voltak. Elszámolási kötelezettség senki felé nem volt, s amikor kezdtünk kellemetlen kérdéseket feltenni nekik, ezt egyre inkább hangsúlyozták, akárcsak a tanácsiak, sőt, a kellemetlen kérdéseinkkel elkezdtük bombázni a tanácsot is. Két különálló iroda – barakk – volt, az egyikben székeltek a tanácsiak, a másikban a helyi vezetők. Eleinte ők semmivel sem tudták bizonyítani, hogy a közösség maga választotta meg őket. Később folyamatosan antedatálták az iratokat, folyamatosan átirták dolgokat. A tömeg között eleinte csak gyengén, később egyre jobban érezhetően egyfajta kápo rendszert honosítottak meg. Kiválasztódott a keményen privilegizált gárda, a kemény fiúk, egyre érezhetőbben egyéb előnyöket is élveztek a kiválasztott funkciók mellett, nekik ebbe beletartozott a napi ital, cigarettaellátás, sőt, az önkiszolgáló cigarettaellátás is. Kiderült, hogy az adakozók sorába belépett egy-két cigarettagyár is. Kamionszámra érkezett a cigaretta. Zsákokba ömlesztve is rengeteg dohányáru. Olyannyira, hogy ez szinte diszkrecionális módon az egész tábor rendelkezésére állt. Igen ám, de csak nagyon rövid ideig. Amíg futotta, addig vastagon csurrant-cseppent. Még élt a napi pia adag. Ugyan én megkapom a féldecimet, de más a fél litert kapja meg. Ugyan én megkapom a zsákolt Symphoniát, de a másik a csomagolt Marlborót kapja meg. Ez még kezdetben nem tűnt fel olyan nagyon, akkor tűnt fel igazán, amikor berobbant – este érkezett – egy szállítmány Franciaországból, rengeteg értékes holmival. És amikor a későbbiekben megcsappant az adakozókedv is, amikor elmúlt az újdonság varázsa.

– *Mikorra csökkent az adakozókedv?*

– Ez már tavasszal érezhető volt.

– *Az előbb júniust emlegetted, mint egy cezúrát, addig mintegy első fázisként emlegetted Budaörs történetét.*

– Júniusra már érezhető volt a lankadás, de még mindig nem apadt ki minden forrás. Sok tényező játszott itt közre. A korábbi források elapadtak. Szembetűnő volt, hogy volt, aki kapott, volt, aki nem kapott. Az előbb említett, híressé vált francia szállítmányról soha nem jutottunk jegyzékhez, nem tudtuk, mi volt benne, inkább a hajléktalan szemtanúk elmondása alapján volt róla információnk – persze ez nem mindig megbízható –, inkább az ragadt meg bennem, mert sok forrásból sokszor hallottam, hogy itt valaminek lennie kellett. Illetve, amit láttam magam is.

Itt volt az az első földrengés az „alattvalóknál”. Akkor még szó nem volt felelősségrevonásról, inkább afféle kezdődő parasztlázadás-féléről volt szó.

– *Erre hogyan reagáltak a vezetők? És mi volt a ti szerepetek?*

– Semmilyen szerepünk nem volt, egyrészt, mert nem volt közünk – a tanács álláspontja szerint nem is lehetett – az elosztás módjához, a vételezők nem mi voltunk.

– *Bizonyos értelemben ez szerencse is.*

– Bizonyos értelemben az. Bár mi ezt soha nem hártottuk el, inkább abban merült ki a szerepünk, hogy több ízben felhívtuk az akkori illetékesek figyelmét arra, hogy itt valami nincs rendben, itt nem oda folynak a pénzek, ahova kellene, nem a tömeg érdekében történnek a dolgok.

Belső harc is zajlott, és ezt érezték az emberek, kezdtek elégedetlenkedni, mivel látták, hogy a nagy értékű adományok este befutnak, és aztán eltűnnek. Időnként véletlenül hozzánk került egy-egy szállítólevél. Például arról, hogy több kamionnyi csokoládé érkezett. Végül is néha láttunk egy-két kisebb szállítmányt is.

– *Egyébként volt raktár a tábor területén?*

– Igen, a későbbiekben a főváros által is önkormányzatnak nevezett társaságnak volt kulcsa hozzá.

Volt egyfajta védettségünk, amivel mi már eleve nem értettünk egyet, de ebben sem hallgattunk meg. A rendőrség elől mindenkit letagadtunk, még akkor is, ha fényképpel jött nekem a körözvény, hogy anyját-apját meggyilkolta, brutális cselekedeteket hajtott végre. H.-né kirakta a rendőr szűrét azzal, hogy mi egy olyan közösség vagyunk, amelyik nem árulkodik. Egy csomó embert teljesen téves útra terelt, egy csomó emberben táplálta a hűség érzetet azok iránt, akik ilyen módon, úgymond, megvédték őt.

– *Kiépült tehát egy rossz értelemben vett kliens rendszer. Ám ez mintha azzal járt volna, hogy a kezdeti rendetlenséget követően rend lett.*

– A kezdeti rend ebben gyökerezett, mert újra megindult a rendetlenség. Mert már ezen belül is keményen érződött az elégedetlenség, és ez lázadásokhoz vezetett. Lázadási hullámok voltak, több is, napról napra egyre több olyan panasz, segélykérés halmozódott fel, amely a tábori önkormányzati irodából a fővárosi tanács felé áramlott. Tehát ez egy erősödő folyamat volt, az első napoktól kezdve. Nyilván ebben az is benne volt, hogy ha valamit ott nem kaptam meg, akkor hátha itt megkapom. Egyre inkább érződött a sértettségük, és egyre inkább nálunk kerestek támaszt. Egyre több ellenőrizhetetlen információ, feltételezés jött, hogy például butikoknál vélték felfedezni az egyszer már a táborba befutott árucikkeket.

– *De mit csináltak ti ebben a helyzetben? Hiszen azt mondtad, ez jogilag nem volt szabályozva.*

– No, most semmi mást nem tudtunk csinálni, mint hogy a pénzünket kezelő fórumoknál szóltunk, hogy itt nincsenek rendben a dolgok, illetve még annak idején a tanácsnál, később annak az utódjánál jeleztük ugyanezt.

– *És történt valami?*

– A tanács keményen elhatárolódott, valami olyasmi volt az álláspontja, hogy mi se ne lássunk, se ne halljunk. Illetve a választások előtt az volt az álláspont, hogy most teljesen más szelek fűjdogálnak, hogy most már mindenütt fog érvényesülni az öngazgatás, az önrendelkezés joga, hadd csinálják, ha rosszul csinálják, ők felelnek érte. Nem ti írtátok alá, nem ti felelték érte. Körülbelül ez volt az igazgatóságunknak is az álláspontja. Egyfelől bürokratikus hozzáállás, másfelől egyfajta hártás.

– *Ez még a tanács idején volt, ugye?*

– Igen, de utána is még sokáig megmaradt a régi apparátus, hiszen még szeptemberben is ugyanazokkal a figurákkal tárgyaltunk, hiába hogy már a

változás után voltunk. Az igazi kenyértörésre szeptemberben került sor. Egy elég hosszú folyamat vezetett oda, hogy végül sikerült megijeszteni az igazgatásunkat, a fővárost. Ismét egy nagyobb összegű pénzt adtak oda. Mondtuk, hogy nem fognak tudni elszámolni vele, s megkérdeztük, hogy egyáltalán kiknek adták oda. Mert olyan, hogy tábori önkormányzat, nem létezik. Hiszen még a személyazonosságukat sem ellenőrizte senki. Akkor első ízben történt meg – talán július volt –, hogy utólagos elszámolási kötelezettséggel adták át a pénzt, és felénk kellett elszámolniuk.

A következő szakasz 1990 szeptemberéig tartott, folyamatos villongásokkal, a „két barakk” – a tábori önkormányzaté és a tanácsiaké – között. A tisztázatlan helyzetek, a gyanús pénzügyletek, a vádaskodások nyomán az időközben lezajlott országos önkormányzati választások után végül a „tanácsiak” vádlottként kerültek az új Főpolgármesteri Hivatal elé. Tisztázták magukat, és a tábor vezetése egyértelműen az ő feladatuk lett.

– A számlák java része értékelhetetlen volt. Soha nem volt tiszta a pénzügyek rendszere. Fiókos rendszer volt, ami annyit jelentett, hogy öt-hat nyitott fiókban különböző pénzösszegek hevertek. A 300 ezer forintról adogattak számlákat, ABC pénztárblokkok formájában. Ha számon kértük, a válasz az volt, hogy nem is lennének kötelesek. Aztán százezer forintról összejött valamennyi számla, de kétszázazerről semmi. Akkor lépett be végre a főváros: számoljanak el ezzel a pénzösszeggel, az elszámolási kötelezettséggel felvett háromszázazerral. Megkezdődött a tánc, akkor indult be a H.-né és a körülötte kialakított klikk részéről egy elhárítási kísérlet. A hurok augusztusra, szeptemberre szorult, akkor még mindig nem tudott semmivel elszámolni. Bemutatott egy takarékkönyvet, amiben volt háromszázezer forint az ő és a férje nevében, és ami néhány nap alatt elfogyott. Ez persze nem maradt titokban a tábor lakói előtt. A konyha működtetését felvállalta az önkormányzat. Ekkor még volt vastagon zsíroskenyér, mert jöttek az adományok. De a fősza-kács mind gyakrabban a saját pénzén küldött el valakit káposztáért, hogy legalább levest tudjon főzni.

Lázadási kezdemények voltak, de ezek rendeződtek. Rájöttünk, hogy egyre több a verőlegény, és egyre kevesebb a lakó. Az emberek vagy kereket oldottak, vagy egyszerűen a kapun kívülre kerültek. Vagy nem teszed be ide a lábad, vagy csendesen fejet hajtasz. Körülbelül 80 főre apadt a létszám. (Néhány szobából sikerült az emeletes ágyakat kitelepíteni.) A kevés maradék ember is egyre elégedetlenebb volt.

– *Hová mehetett, akít kitétek?*

– Például a Madridi útra, a Vöröskereszt szállójára⁵. Akkoriban szoros testvéri szálak fűztek minket egymáshoz. Vagy a Menhely küldött hozzánk embereket, vagy mi küldtünk oda. Közledett a tél, üres volt a konyha, üresek a raktárak, folyt a pénzügyi ellenőrzés.

Aztán bejön olyan, hogy odaadtam a nyugdíjamat, azt mondta, egy összegben adja oda, ha majd innen elkerülhetek, de eltűnt, nincs meg. Ilyesmikre bukkant a pénzügyi ellenőr, meg hogy több pénztári bizonylat is for-

galomban volt egyes embereknél. A taxizás egyre nagyobb léptékben folyt. Az embereknek egyre kevesebb jutott, és meg voltak félemlítve. H.-né feljelentést tett a fővárosnál, mert akadályozták a munkában, akiket oda kineveztek. Azt is mondhatjuk, hogy amikor a nagy szembesítésre sor került, akkor vádlottként ültünk ott. Megjelent néhány külső, prominens személyiséggel, akik őt támogatták. Nem a pártok színeiben, mert a pártok azonnal elpártoltak, amint kiderült, hogy a hajléktalanok nem választópolgárok. Akkor már a Szociális Munkások Országos Egyesületének színeiben jelentek meg, akik őt védeni próbálták. Név szerint nem tudom, kik voltak ezek. Mindenesetre mi mintegy vádlottként jelentünk ott meg. Enyhén szólva feszült volt a viszony közöttünk. Túl voltunk azon, hogy már néhány kérdésben határokat merjünk meghúzni H.-nének a gondozás területén, mint fenntartók. A feszült hangulat miatt odáig fajult a dolog, hogy verekedett a gondozottakkal, és a pribékjei védték meg. Egészen drasztikus dolgokra is sor került. A szembesítésre magával hozott a verbuvált csapatból néhány hajléktalant is. Egyedüli előnyünk talán az volt, hogy mivel H.-né annyira hitt a maga érinthetetlenségében, mi keményen felkészültünk az összejövetelre, és minden tényt, dokumentált szakmai anyagot magunkkal vittünk. Ezekből látható volt, hogy mit jelentett itt a szociális munka és a rehabilitáció, hogy milyen tévutakra siklott, mik a gondok fő okai, milyen a pillanatnyi helyzet, és mi az, hogy önkormányzat.

Szerencsénk volt, mivel jelen volt a polgármester egyik tanácsadója, s egyébként nem kifejezetten a régi figurák voltak ott, akik akár bűnösnek is érezhették magukat, és talán ezért nem mertek drasztikusabban lépni. Keményen kimondták, hogy H.-né záros határidőn belül tűnjön el a színről, a társulatával együtt.

Még a régiek voltak a Főpolgármesteri Hivatalban, nem volt még új ügyosztály és új főpolgármester. A pénzügyi kivizsgálásnak még nem értek a végére, de az akkori főosztályvezető nagylelkűen azt mondta, hogy hétfőn kimegy egy bizottság, és H.-nének minden dokumentumot át kell adnia. Ez volt csütörtökön. Nem minősítem, hogy csütörtökön mondják, hogy hétfőn kimennek. No, ettől kezdve senki nem látta őt. De úgy tűnt el, hogy kipucolva hagyta a raktárakat, a páncélszekrényeket, de még a lízingelt kocsit is magával vitte. Ezután jelent meg róla, hogy többmillió csalásért körözi őt az ügyészség. Megpróbáltam a legfelső ügyészi fellebbezésig elmenni, személy szerint nem lett volna nagy siker számomra, hogy dutyiba juttatom, de ha csak elrettentő példaként, hogy többé ilyen ne fordulhasson elő, sikerül, az nagy elégtétel lett volna számomra. Az ügy lezárásáig azt a választ kaptuk, hogy némi bebizonyított pénzek voltak – például a nagyfai pénz, nyugdíj, gyámsági pénzek –, de a végső válasz az volt, hogy bár valóban eltűntek a pénzek, de semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy a maga számára költötte volna el.

– *Mit gondolsz, miért simították el az ügyet?*

– Mert voltak, akik nem látták testközelből, hogy mi folyt ott. Aki testközelből látta, és igyekezett elsimítani, az azt hiszem, részese volt az ügyleteknek. Mindenféle szempontból sokkal egészségesebbnek tartottam volna, ha akkor szakmai fórumokon is pellengérré állították volna, nem pletyka

szinten, hanem komolyan. De még akkor sem léphettünk, mert már olyanokat lehetett hallani, hogy szegény Annát hogy kicsinálták ezek a nem-szakemberek. Mert a szegény Anna volt a szakember, a főváros volt a nem-szakember. Akkor is nyelnünk kellett, és nem kerülhetett terítékre a maga valójában. A testület távozása után meg kellett oldanunk a tábor üzemeltetését. Ha másért nem, bosszúból, még fel is gyújthatták volna a tábort. No, ez nem történt meg, az egészségesebb szemlélet kerekedett felül. Ahogy a helyzetet felismerték, az ott maradtak félelmekkel küszködve élték át a hétvégét. Mint a kisgyermek, úgy vártak minket hétfőn a kapu előtt. Most már milyen jó! Milyen jól megleszünk, no, de mit fogunk ma ebédelni? Egyik napról a másikra nem lehetett átállni arra, hogy eddig támogatva voltak, eddig semmilyen követelmény nem volt veletek szemben, de most már ezután más lesz.

A negyedik szakaszban elkezdődött a budaörsi szállás szakosított részekre bontása. Először a nyugdíjasok váltak ki, övük lett a Bánya utca. 1991-ben már ott karácsonyoztak.

– A gondozottak számára világossá vált, hogy nem azért kapunk itt napjában háromszor enni, mert nekünk az jár, mert azt úgymé fizeti valaki, hanem azért, mert nyújtunk valamit érte. Egyáltalán nem volt gond, ha valaki az utcáról beesett lerongyolódva, pszichésen, fizikailag leromolva, az ingyen kapott enni, négy vagy hat hétig. Ezzel szemben, aki már munkaképes volt és egészséges, az éhen halhatott a másik mellett, akkor sem kapta meg, ha ki kellett önteni tíz tányérral.

Úgy izgultak minden egyes újabb lépésért, mint én. Vártak a kapunál, hogy mit intéztem ott fenn. Együtt ültünk le, és együtt terveztük egy-egy egyéni sors alakulását. Akkor lettem igazából szociális munkás. Akkor indult meg a toborzás. És nagyon változó összetételű csapattal. Ez '91-ben volt, amikor elindult az igazi belső szociális munka. Rendelkeztünk már egy be rendezett csapattal, okmányilag.

– *Akkor még mindig a szociális otthonokhoz tartoztatok?*

– Igen, oda. De megindult az önállósodási folyamatunk. Szerintem ez automatikusan történt. Lehet, hogy csak így visszatekintve látom így, de azt hiszem, ez magától született kényszer volt. Egy hétköznapi példa: nap nap után nem tudtuk, mit csináljunk, mert az egyik szerencsétlen öreget minden nyugdíjakor halálra itatta az a másik három tróger, akit nem tudtunk rászorítani, hogy rendszeresen dolgozzon. És ennek következtében elveszítette a nyugdíját, ezt nem tudtuk rájuk bizonyítani, de ők a továbbiakban is jól éltek, és a kis öreg meg éhezett, már annyi segílyt kotortam ki neki, hogy több nem ment. És most, amikor nagy nehezen elintéztük neki a nyugdíjazást és az előleget, akkora dárídó volt, hogy még. Jöttek a jelzések, hogy a kárvallott mindig az öreg volt. Valamit csinálni kellett. Először azzal próbálkoztunk, hogy kiürítettük az egyik barakk két szobáját, ott csak ők legyenek. Hozzánk kerültek azok is, akik mozgássérültek voltak, könnyen megverhetők, meg már valamilyen jövedelemmel rendelkeztek. Azután mégsem tudtuk eléggé

védeni őket. Ebből is automatikusan az következett, hogy külön ház kellett nekik, mert másképp nem tudtuk védeni őket. Külön ház kellett a házaspároknak, külön azoknak, akik az utcáról direkte kerültek be, mert teljesen más ellátást igényeltek. Automatikusan adódott az is, hogy hiába próbáltunk akármilyen szeparáltságot biztosítani azoknak, akik önként elmentek az elvonóra, nem sikerült, mert amikor visszajöttek, együtt voltak azokkal a régi társakkal, és sírtak, hogy nem ők a hibásak, hanem az, aki ötödször hozza be, és már tölti belém az italt. Nem tudok mit csinálni.

A Fővárosi Önkormányzat nagyobb összeget ruházott be a hajléktalanok szakosított ellátásának megoldására: a munkavállalásra kész és képes embereknek vette meg jutányosan a Vágóhíd munkásszállóját a Külső-Mester utcában. 1992. február 13-án átadják a házat. Budaörs marad egyelőre ún. első befogadó.

– A második lépcsőt nyilván az élet hozta. Az utcáról bekerülőknak jó volt Budaörs, mert az a konyhától az orvosig mindent biztosított. A köztes helyzetben lévők, akik már munkába álltak, vagy szerettek volna munkába állni, azok bekerültek a Külső-Mesterbe, mert Budaörs az Isten háta mögött van, és nehéz onnan bejutni. Próbáltuk tartani ezt a profilt, mert ez is kell. Éppen ezért óriási gond volt, amikor '92 májusában Budaörs végleg megszűnt, mert megszűnt az első befogadó, nincs ilyen intézményünk, illetve majd február 28-án megnyílik a Könyves Kálmán körüti „fapados”.

'92 májusában tehát a teljesen nullára írt műszaki állapotú budaörsi volt katonai tábor első befogadóként is megszűnt. Nincs tovább Hajléktalanok Rehabilitációs Otthona. A vezetők áttették székhelyüket a Külső-Mester utcai szállóra. Pénzügyi szempontból még mindig a szociális otthonokhoz tartoznak. Első befogadóként volt munkásszállókban bérelnék helyeket. További szakosodás: megnyílt az anyás otthon, később az ún. Krízisintervenciós Szolgálat. Egy többszintű hajléktalanellátó szociálpolitika körvonalazódik a fővárosnál.

– *Mi történt, miután a Külső-Mester utcába költöztetek?*

– Budaörsön Péter Mihály volt az intézmény vezetője, én a helyettese, O. J.-é volt a gondozás. Megszületett a Bánya utca, megszületett a Külső-Mester utca. Budaörs ugyan megszűnt, de a szorítottságunknál fogva megnyitottunk egy emeletet itt a Vízműveknél, mint első befogadó szintet (a Váci úton lévő, a Vízművek tulajdonában lévő munkásszállóról van szó), tehát még mindig megmaradt a négy, utána pedig megszületett a Góliát, először csak két emelet, azután három emelet. (A Kerekes utcában lévő, azelőtt építőipari munkásszállóról van szó.) Később megszüntettük ezt a Vízművek részleget, áttettük a Góliátba, és kitaláltuk az alkohol-utókezelőt a Kerekes utcában, majd megszületett az anyaotthon. A szabályozásban semmi nem változott. Ennyivel több intézete volt papírforma szerint a szociális ott-

honnak. Budaörs megszűntével – tekintettel arra, hogy Pintér Mihály Budaörs kinevezett vezetője volt és én meg a helyettese, megszűnt a kettőnk helye. Minket sehoval nem neveztek ki! Többször felmerült ugyan szóban, de mindannyiszor elodázták, hogy majd ha autonómiát kapunk, akkor kerül sor a kinevezésre.

Akkor már eljutottunk oda, hogy a fővárosnál külön tételként jelent meg a hajléktalanság. Ha a saját kicsi számítógépemen minden számlát külön összeadok, kiderül, hogy ennyit és ennyit költötték ránk. Egyre inkább elmérgesedett a viszony. De egyre inkább érvényesült az is, hogy mi mondtuk meg, mennyit és mire kell költeni. Megvalósultak ezek, de papírforma szerint a szociális otthon fennhatósága alatt. Elodázták a döntést azzal, hogy majd ha lesz autonómia. Mi kértük a leválasztást, hogy külön hajléktalan intézetek alatt egyesítsék az intézeteket.

Illetve még '91 év végén – emlékszem rá – támadt egy rettenetesen szélsőségesnek mondott ideám, nevezetesen, hogy a főváros kezelésében álló három munkásszállót, amely a hajléktalanellátás szintjére süllyedt, csatolják hozzánk. Ez meg is történt most, igaz, azt mondják, hogy másnak jutott az eszébe.

Folyamatosan úgy ment, hogy sem a Pintér Mihálynak, sem nekem semmiféle beosztásunk nem volt, és átsoroltuk magunkat a Külső-Mester utcába. És azt mondtuk magunkról, hogy a hajléktalan intézetek vezetője és helyettese, de nem volt olyan, hogy hajléktalan intézetek! És ebben éltünk több mint két évig, '93-ig. Még megalakulás után jó ideig ebben éltünk, mert az FSZKI-n belül nem volt semmiféle megnevezett posztunk. Akkor Pintér Mihályt – végül is a főváros belátta, hogy ez egy nonszensz – kinevezték helyettesnek, a szociális otthonok helyettes igazgatójának. Jolival maradtunk, ő lelkileg már nem bírta elviselni, a harmadik évben neki is elfogyott a türelme, Jolinak és nekem semmiféle státuszunk nem volt. Engem helyettes vezetőnek neveztek. Évekig így dolgoztam. Átment a fővárosiak, a vezetőség tudatába, hogy én vagyok a helyettes, miért nem jó nekem ez a státusz.

Ennek a viszonylag egyértelmű fővárosi szociálpolitikának a következménye lehet, hogy egy fővárosi közgyűlési határozat kimondta: a hajléktalanellátó-rendszer nem tartozik tovább a szociális otthonokhoz, és 1993 áprilisától önállóan gazdálkodó intézmény lett. Addigra a három fővárosi munkásszállót is hozzájuk csatolták.

Az eddigi vezetők helyzete azonban nem eléggé tisztázott az önállósodás után. Számukra váratlanul Mezei György lesz a vezetőjelölt, ekkor következik a Mezei-éra, melyet interjúalanyom úgy jellemezett, hogy felbomlott a fegyelem, újra pénzügyi és egyéb szabálytalanságok fordultak elő.

– Mitől gyúlt fény az agyukba, hogy ez így mégsem jó?

– Tulajdonképpen ehhez kellett egy kettes számú H.-né-cirkusz. Mert a Mezei-cirkusz sem kisebb nem volt, sem „zökkenőmentesebb”, és szebb sem, sajnos. Voltak kemény anyagi vetületei. És hát igazándiból, ha nagyon szar-kasztikus akarok lenni, egy ilyen Mezei-trauma kellett.

– *Mit nevezel Mezei-traumának?*

– Ez már tényleg egy egészen más fejezet, nem is akarok róla magnóra beszélni...

A háttere az volt, hogy mi folyamatosan szorgalmaztuk, hogy válasszák le a hajléktalanellátást, mi majd gazdálkodunk vele. Mondja ki a közgyűlés, hogy ez egy külön szervezet! Akkor már tényleg az ún. szakmai irányításunk alá helyezték a három munkásszállót is, annyira elő volt készítve a dolog, és a leválasztás. Nagyon sokat nem tudtunk vele kezdeni, de már úgy néztünk rá, mint a gazda, hogy mit fogunk vele csinálni.

Nagyon élesen ment ez a harc, '92 őszéig. Akkor bemutattuk, hogy itt vannak a paksaméták, ennek alapján el kellene indítanunk a leválást. És erre egyszer csak leszóltak a fővárosból, hogy a leválás tárgyalása nem fér be a napirendi pontokba, most nem aktuális. Lelkileg nehéz volt visszaállni, hogy folytatódik ez a kierőszoalt házasság, ami egyikünknek sem volt jó.

Ezután kimondta a közgyűlés a leválást. De ez olyan sürgősen történt, hogy egyszer behívott bennünket az igazgatóságra az ügyosztály. Teljesen villámcsapásszerűen történt: mondták, hogy aki ezt a szakmai leválást leve-zényli, meg a szakmai munkát meg a beindítást irányítja – nagyon körülírva mondták –, az felhatalmazott vezetői jogkörrel Mezei lesz. Hát ez nemcsak azért érintett váratlanul, mert eddig mindig csak ránk bazíroztak... Teljesen ismeretlen, új helyzetbe kerültünk.

Minden folyt a régi mederben, már amennyire folyhatott, hiszen mindenki érezte, hogy itt földrengés volt, itt valami teljesen új helyzet állt be. Az ügyosztálytól jöttek minden nap a telefonok, hogy ugye a helyeteken vagy-tok, csináljátok a dolgokat.

– *De a költségvetési pénzettekkel végre ti gazdálkodhattatok?*

– Még áprilisig nem. A szociális otthon igazgatott addig bennünket.

No, akkor április táján a Gyuri belátogatott hozzánk, valószínűleg azért, mert már eltelt két és fél hónap, és szólhattak neki, hogy már valamit kellene csinálni. Akkor ültünk le egy beszélgetésre. Elmondta, hogy neki megvannak a maga elképzelései, hogy idővel hogyan fog majd működni, és azt a felkérést kaptuk tőle – már amennyire ezt hivatalosnak lehetett tekinteni mint a szociális otthonok szociálpolitikusától –, hogy hát csináljuk tovább. Akkor ve-tődött fel, hogy jó, de milyen formában. Elsősorban Pintér Mihályról került szó. Gyuri kifejtette, hogy ő úgy látná jónak, ha maradna. Felsorolta, hogy elképzelése szerint lesz egy vezérigazgató, lesz ilyen igazgató, meg olyan igazgató, egészségügyi, gazdasági, szakmai menedzser, próbáltuk közösen taglalni, ki mit csinál, a menedzser igazgató legyen a Pintér Mihály. Itt már beszállt az ügyosztály, hogy természetesen te leszel a helyettese. Ez már jól bevált, de ez nem írható be sehova se. Summa summárum, házi papírra ugyan, de az került oda, hogy én vagyok Pintér Mihály helyettese, erről legalább tudtam, hogy mit jelent.

Mezei egy szakmai átképzésbe vonta be a munkatársakat. Nem is mon-dom a mai napig, hogy az elképzelései teljesen elvetendő. Van, amit én teljesen elvetek, egyértelműen ki tudom jelenteni, nem tudom az addigi mun-kámmal és szellememmel összeegyeztetni, de a nagyobb baj az, hogy a kol-légák többsége sem tudta elfogadni, és ez tovább fokozta az addig is bizony-

talán helyzetet. Fenekestől fölborította az addig felállítottakat, az addigi értékrendeket. Elég, ha csak annyit mondok, hogy egy szociális munkásnak házon belül nincs mit keresnie egy bentlakásos intézményben, járja a várost, mérje fel, hogy mennyi hajléktalan van a városban.

– *De talán erre is szükség van.*

– Lehet, de nem annak a szociális munkásnak, akinek az a fő feladata, hogy a szociális munkát ellássa például egy Külső-Mester utcai szálláson. De ennél még vadabb dolgok voltak, hogy a szociális munkás igazából akkor tud mély lelki kontaktusba kerülni a klienssel, ha együtt isznak a kocsmában, ha a kliens szintjén káromkodik, vagy ha netántán a szociális munkás nő, akkor a kliens férfiúi vágyait is elégítse ki, mert a kapcsolatteremtő készsége meglehetősen rossz... Ez így elhangzott.

– *Nem csak karikírozva?*

– Ezt több forrásból is visszahallottam. De személy szerint pont ezt nem hallottam.

– *Azt gondolom, ezek anekdoták is lehetnek, nyilván két szélsőséges álláspont ütközött össze.*

– Borzasztó rossz hangulatot keltettek, borzasztó magasra hágott a bizonytalanságérzet.⁶

Egyre több lett az etikai vétség. A mi értékelésünk szerint súlyos etikai vétségek voltak, és nem tolerálhatóak. A legenyhébb az volt, hogy ugyan, add ide a több tízezer forint nyugdíjelőlegedet, majd én vigyázok rá – aztán többé nem látta. De volt olyan is, hogy a klienst bejelentette valaki a saját lakcímére, felvetetett vele OTP kölcsönt, aztán kirakta. Folyamatosan érezték, hogy ezt már lehet, megtehetem, ezt lehet. Kezdtém iszonyatosan érezni magam. Bejöttek egyéb pénzügyi problémák is, bejött olyan is, hogy pénzeket onnan ide, innen oda csoportosítottak át fondorlatosan. Erre már egy költségvetési fennhatóság is felfigyelt.

Az utolsó (?) jelenlegi szakasz. Mezei Györgyöt elbocsátják, mielőtt ki-nevezték volna a vezető posztra. A közgyűlés 1993 novemberében Iványi Gábort nevezte ki vezetőnek, és megszületett az FSZKI (Fővárosi Szociális Központ és Intézményei) elnevezés.

– Végül is oda jutottunk, hogy azt mondták: rúgjátok ki, hiszen mi voltunk a munkaadói.

Iványit a közgyűlés küldte. Ez már '93 novembere volt. Kíírta a pályázatot a főváros. Az elnevezést is a közgyűlés találta ki. Iványi a vezérigazgató, a menedzser igazgató Pintér Mihály, én vagyok a szakmai igazgató, nem mint állandó helyettes! Itt, e körül az igazgatói státuszok osztogatása körül is igen-csak furcsa dolgok folytak. A Gyuri emberei labdáztak ezzel, amit egy komoly cégnél nem lehet megtenni.

Remélem, hogy itt most nem lesz újabb földrengés. Addig tényleg bizonytalan volt a helyzetem, amíg a közgyűlési határozat meg nem született. Volt egy olyan próbálkozás is, hogy több pályázó indult volna, apránként derült ki, hogy az egyik pályázó a Gyuri élettársa, a másik a barátja...

– Nehéz ezt átlátni...
 – Most már sikerül. Most ebben az újkori történelmi szakaszban élünk.
 – Majd öt év múlva csinállok veled újra egy interjút, ha megengeded.
 Addig is köszönöm.

A Fővárosi Szociális Központ és Intézményei történetének szakaszai dióhéjban talán megmutatták az érdeklődését még el nem vesztett olvasónak, hogyan alakult ki a hajléktalanok szakosítottnak mondott ellátórendszere a fővárosban. Az FSZKI tíz különféle intézményt foglal tehát magába:

1. A Dankó utcai férfi éjszakai szálló az a hely, amelyet bárki szabadon igénybe vehet. (Kb. 50 férőhelyes – nagy hidegben azonban kétszer ennyien is alszanak benne.)

2. József Nádor téri átmeneti szálló. Ez a három volt fővárosi munkásszálló közül az egyik (70 férőhely nők számára).

3. Könyves K. körüti átmeneti szálló, a másik volt fővárosi munkásszálló (139 férfi és 68 női férőhely). Éjszakai szállóval bővült.

4. Dózsa György úti átmeneti szálló, a harmadik volt fővárosi munkásszálló. Egy-két ágyas szobáival ez számít az ellátórendszer legjobb intézményének (114 férfi és 254 női férőhely).

5. Külső-Mester utcai átmeneti szálló, ahova dolgozó vagy dolgozni akaró lakókat helyeznek el. A gondozás elvileg a munkához és jobb lakhatáshoz jutást célozza (121 férfi és 4 női helye van).

6. Kerekes utcai átmeneti szálló és beutalóval igénybe vehető éjszakai szálló. A tízemeletes épület három emeletén működik az FSZKI, 172 férőhellyel. Alkoholelvonóról visszatértek speciális gondozását igyekeznek végezni. Az egyik szint absztinensek részére van fenntartva. Ez az utóbbi he-
 tekben változott.⁷

7. Csavargár utcai – beutalóval igénybe vehető – éjszakai szálló (104 hely).

8. Az idős, nyugdíjas vagy nyugdíj előtt álló férfiak szociális otthoni elhelyezésének előkészítését – is – végző Bánya utcai átmeneti szálló (64 férőhely).

9. Anya-gyermek szálló, titkosított címmel.

10. Krízisintervenciós Szolgálat. A hajléktalanok egészségügyi utógondozásának teljesen megoldatlan helyzetére létrehozott, kb. 25 kórházi ágygal működő intézmény a Dózsa Gy. út 152-ben. Ambuláns rendelés is folyik.

Az intézmények („házak”) sokféle gondokkal küzdenek, amelyek természetesen érintik a lakók életét. Nézetem szerint a legfontosabbak:

A Krízisintervenciós Szolgálat és a Dankó utcai első befogadó kivételével a beutalásokat a Dózsa Gy. út 152-ben működő Beutaló Csoport végzi. Céljuk elvben az, hogy mindenkit a neki legjobban megfelelő helyre juttassanak. Működése nem zökkenőmentes, részben sokan igyekeznek „megszabadulni” nehéz lakóiktól, részben olyan bürokratikusán működik, hogy előfordul, hogy

nem jutnak ellátáshoz rajtuk keresztül az emberek. Az egyes intézmények teamje nem tud beleszólni abba, kit akar felvállalni, és kit nem. Feszültségek forrása a beutalás. Az interjúból kiderült, hogy a szakmai irányításért felelős igazgató nem szociális munkás, nem tudja, mit kellene csinálni, a szociális munkát nem csinálta, nem tanulta, és nem vesz maga mellé olyan segítőt, akitől ezt eltanulhatná. Ebből következhet az összes alábbi gond is.

A – többnyire – túlságosan nagyméretű szállók üzemeltetése és vezetése megterhelő, a feladatok sokszor szinte meghaladják a vezetők erőt.

Kárpótolhatná őket – már akik számára valódi kihívást jelent egy ház vezetése –, ha önállóan dönthetnék el, milyen módon és kikkel kívánnak dolgozni. Am a szállóvezetők nemcsak a lakókat, de saját munkatársaikat sem maguk választják. Nincs joguk felvenni azt, akit akarnak, a munkarendet sem ők szabják meg.

A növekvő feszültségek alighanem hozzájárulnak ahhoz, hogy a szociális munkatársi státuszban lévők közül sokan vannak hosszabb betegálmányban, a napi ügymenet csak a legnagyobb nehézségekkel vihető egyes helyeken.

Nem igazán érthető számomra pontosan az erős központosítás. Problémák forrását látom abban, hogy a legfontosabb kérdésekben – gondozás, munkatársi team kialakítása – nincs koncepció, nincs segítség, nincs önállóság. Talán az sincs kellőképpen tisztázva, mik is a legfontosabb kérdések. Tanulságos lenne végigkérdezni, mit értenek szociális munkán az igazgatói funkcióban lévők, mit az egyes intézmények vezetői, mit az ott dolgozó „szociális munkások”.

A legrövidebbet természetesen a hajléktalanok húzzák. Éjszakánként kb. egy tizedük jut ágyhoz.

Jegyzetek

1. A Bánya utca nem volt munkásór laktanya. A volt Dreher-kastélyban laktak a munkásörök, ezt szerette volna a sörgyár megkapni. Arról volt szó, hogy a gyár munkásszállóját megkapják a munkásörök, és cserébe átadják az általuk használt kastélyt. El is kezdődtek a munkásszállón az átalakítások, de hamarabb szűnt meg a munkásörök, minthogy a csere jogilag is megtörténhetett volna.

Hajléktalan-szállóként egyszerre nyílt meg a Vajdahunyad utcaival.

A Fővárosi Tanács nem volt ennyire aktív a tárgyalások során. Nagy Bandó András és Váradi Anna mint aktivisták „hajtották” az ügyeket. A HM (Kárpáti György) önként adta át a Fővárosnak az objektumot.

3. A katonai objektum átadása meglehetősen érdekes volt. Az ott állomásozó építőszázad vezetője a rádióból hallotta, hogy egy katonai objektumot adnak majd át a hajléktalanoknak. Még beszéltek is arról egymás között, hogy ez nem lehet az övék, mert annyira kiesik a forgalomból. Ehhez képest kedden megkapták a parancsot, hogy szerdán át kell adni az épületet. B. L., az akkori vezető meglehetősen csalódott volt, mert a frissen átalakított, renovált hely („két hete festettünk, volt kábeltelevízió, minden szobában színes TV”), a még építés alatt álló Káposztásmegyér II. Építőszázad katonáinak és vezetőinek egy olyan helyre kellett költözniük innen, ahol még víz sem volt. A parancs szerint az átadásban kellett segíteni, feltöltött raktárakkal, Táborfalváról hozott új ágyneművel. Mint B. L. megjegyezte: „Mégsem volt nekik elég jó, kifogásoltak az urak néhány dolgot. A SZÖSZ vagy micsoda...” (Kurdi Zoltán egyetemi hallgató interjúja alapján – melyért köszönet illeti.)

4. Amint említettem, az FSZKI-ban jelenleg nincs eléggé kiforrott, a nemzetközi normáknak megfelelő elképzelés arról, mit is nevezünk jó szociális munkának. A volt budaörsi táborvezető, akit egyik napról a másikra nyugdíjaztak, és ezt mint élete egyik nagy csalódását élte meg, jelenleg az FSZKI egyik legfontosabb szállóját vezeti, szakmai vezetője, Hudy dr. mint az egyik legragyogóbb szociális munkást jellemzi. Nyilvánvalóan jó szervező, nyilvánvalóan vannak elképzelései, de ezek sokszor távol vannak attól, amit én szociális munkának nevezek. Az előzőekben idézett interjúban pl. kifejti: „Előtérbe került, hogy a hajléktalanoknak milyen jogaik vannak. De uram bocsá, kötelességek is vannak!” (Jól ismert gondolatmenet!)
Vagy:

A Dózsa György úti szállón van a Menhely Alapítvány népiroda típusú szolgáltatása. Ide mindenki bemehet, akinek hajléktalanként valamilyen ügye van. Ez nem kis munkát jelent az irodán dolgozóknak, sokan várokozhatnak a sorokban. „Konfliktusok vannak. Biztosítva nem vagyunk semmiféle rovarok ellen. Délelőtt háromszor egy héten ott kell nekünk végigmenünk!” (Egy hajléktalanokkal dolgozó szociális munkásnak az emberek esetleges tettvéssége nem lehet ekkora probléma.)
Vagy ugyanerről: „az alagsorban vannak mosdók, fürdők; ott végzik el a dolgukat, ott fürdenek.” (Mármint az irodán várokozók a szálló helyiségeit használják. A fővárosi hajléktalanok a főváros hajléktalan intézményének helyiségeiben mosakodnak, és ezt az ott dolgozó, legkiválóbbnak mondott szociális munkás mint hallatlan, elviselhetetlen dolgot meséli el.)

5. A Madridi út csak októberben nyílt meg.

6. Nehéz kérdés Mezei György elképzeléseit utólag rekonstruálni. Mezei Györgyről azonban ismert, hogy a szociális szakmában régóta dolgozik, még a családsegítők megnyílása előtti időkben kezdte ezt a munkát. Szociális munkásként ő valóban ismert szakember, és bebizonyította rátermettségét, minden körülmény ellenére. Azoknak a történeteknek, melyeket interjúalanyom elmesélt, nyilván van alapja. Egészen különböző az a szemlélet, amelyet Mezei György és B. L. képviselnek szociális munkásként. Mint Mezei elmesélte, FSZKI-s korában találkozott olyan kollégával, aki magát szociális munkásnak mondta, de annyira félt a gondozottaktól, hogy munkanapjának kezdetén bezárkózott egy olyan helyiségbe, amelynek rácsán keresztül beszélt „gondozottaival”. Ez nyilván extrémitás volt, de a beindított képzés során meg kellett volna tanulniuk a kollégáknak, hogy a szociális munkásnak „testközelinek” kell lenni, azaz a szociális munka valahol ott kezdődik, ha valaki képes rá, hogy elfogadja a tetves, bűdös embert is, mint ahogy egy orvos sem gyógyíthat akkor, ha bőrgyógyászként pl. nem bírja a fekélyek látványát.

7. A nagy intézmény működési módjának, helyesebben: működési zavarának egyik megnyilvánulása a Kerekes utcai szálló működése. Másfél éven belül háromszor változott a működési módja, más-más megközelítést igénylő, más-más problémákra fókuszáló munkamódot kellett változtatni viszonylag rövid időn belül, mert a központi elképzelés változtatni kívánt. Ez olyan terhet jelentett az embereknek (egy költözéssel nehezítve), mely az amúgy is jelentős fluktuációt csak növelte. Persze, a gondozás mint feladat háttérbe szorult ilyen körülmények között.

Öt éves az ESÉLY

Az ESÉLY öt éves jubileumi estjén reflektorfénybe került a társadalompolitika szinte valamennyi aktuális kérdése, és a mögöttük meghúzódó eszmeiségek vitája.

Az óriási érdeklődéssel kísért ünnepi találkozó középpontjában Ferge Zsuzsa és Kovács Pál előadása állt. Ferge Zsuzsa „Kihívások és kényszerek a szociálpolitikában” c. előadásában kiemelte, hogy a társadalompolitikát közügyé kellene tenni, és meg kellene teremteni annak a lehetőségét, hogy végre kikerüljön az évtizedek óta rákényszerített defenzív helyzetből. A társadalompolitika akkor marad hű hivatásához, ha nem áll különféle ideológiák szolgálatában hanem a köztudat-formálást tekinti céljának. Ferge Zsuzsa elmondta, hogy a szociális kiadások növelése ellen régóta folyik az ideológiai harc, nemcsak a közgazdasági racionalitás talaján álló hazai szakemberek részéről, hanem a szupranacionális pénzügyi szervezetek és a hitelező bankok részéről is. Ők úgy vélekednek: a magyar társadalom túltámogatott, ezért a szociálpolitikának vissza kell vonulnia bizonyos területekről, mindenekelőtt az egygyermekes családok támogatási rendszeréből. A magyarországi szociális helyzetet elemző nemzetközi szervezetek felmérései alapján azt a következtetést vonják le, hogy Magyarország, gazdasági fejlődésének jelenlegi dinamikája mellett, nem engedheti meg magának azt, hogy fenntartsa az alanyi jogon járó juttatások rendszerét, és állami ellátásait ilyen széles rétegekre terjessze ki. A nemzetközi szakértők egy része ezért az állami juttatások körének jelentős szűkítése mellett érvel, és azt javasolja, hogy az állami ellátások csupán a társadalom leginkább rászoruló tagjainak járjanak, azoknak, akik szegénységi bizonyítvánnyal tudják igazolni a rászorultságot.

Az előadást követő vitában Ferge Zsuzsa hangsúlyozta, hogy nem kíván választóvonalat húzni a közgazdaságtan és a szociálpolitika között, és messzemenően egyetért Orosz Éva azon gondolatával, hogy legfőbb ideje annak, hogy a két diszciplína képviselői között megkezdődjék a szakmai kérdések tisztázása, és a hagyományos közgazdaságtan kontra társadalompolitika vita új dimenzióba kerüljön. Ferge Zsuzsa hangsúlyozta, hogy a családi pótlék mint alanyi jogon járó juttatás megszüntetése súlyosan téves politika lenne, hiszen minimális nyereséggel járna, viszont szembeállítana egymással több társadalmi csoportot is. Hangot adott annak a kételyének, mely szerint a szociális kiadásokról szóló adatok és a kiadások megnyirbálása

következtében létrejött nyereségekről tájékoztató felmérések nem megbízhatóak.

Kovács Pál miniszter előadásában ugyancsak kiemelt szerepet szánt a családi pótlék háborúnak, és elmondta, hogy a Népjóléti Minisztérium első sikerének könyvelheti el, hogy meg tudta védeni a családi pótlék alanyi jogsultságát. A kormány ezt a juttatást azért tekinti első számú közellenségnek, mert óriási tételt, 100 milliárdot tesz ki a költségvetésben.

A miniszter azt javasolta, hogy szervezzenek közpénztárakat azok számára, akik lemondanak a családi pótlékról, mert úgy vélik, az ő jövedelmük mellett erre nincs szükségük. A közpénztár szép példája lenne a szegények iránt érzett szolidaritásnak – vélte a miniszter, de nem titkolta el kétségeit sem a jómódúak ilyen irányú hajlandóságát illetően. Kovács Pál is nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a szociális kiadások alakulásáról folyamatosan rendszeres és megbízható adatok jelenjenek meg. Elmondta, hogy ennek érdekében a minisztérium azt tervezi, hogy minden évben megjelenteti szociális programját, amelyet aztán szakmai körökben vitára bocsát. Az első vitát szívesen látná az induló ESÉLY MŰHELY berkeiben.

Kovács Pál hangsúlyozta, alapvetően fontosnak tartja, hogy a minisztériumban dolgozók és a szociális szakma különféle színterein működő szakemberek napi kapcsolatban álljanak egymással, mert csak ebben az esetben képzelhető el az, hogy „életközeli” szociálpolitikát lehessen kialakítani. Elmondta, a jövőben is számít arra, hogy az ESÉLY folyóirat nyilvánosságot biztosít a Népjóléti Minisztériumban kidolgozott és vitára kerülő tanulmányok, dokumentumok számára.

Az est lezárásaként Lévai Katalin bejelentette, hogy a folyóirat minden hónap első szombatján ESÉLY MŰHELY-t indít, amelynek a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola ad otthont. A MŰHELY az egykori Szocioműhely hagyományait felelevenítve délelőtti előadásokat tart a társadalompolitika elméleti kérdéseiről, délután pedig csoportos foglalkozásokat, esetmegbeszélő, pszichodráma és a városi szegénység kérdéseivel foglalkozó csoportot szervez.

Lévai Katalin

Németh László–Pik Katalin

Vitaindító gondolatok a magyarországi (szociális munkás) szuperviziós képzés tervezése kapcsán

A magyarországi szociálismunkás képzéssel foglalkozó főiskolák és egyetemek 23-ára meghívást kaptak a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem Klinikai Pszichológiai Tanszékére. Bagdy Emőke bejelentette, hogy a tanszék „Szupervizor” posztgraduális szakosító továbbképzés szakalapítási engedélyéért fordult a Művelődési és Közoktatási Minisztériumhoz, és tájékoztatta a megjelenteket a tervezett képzésről. A képzés az európainak mondott modellt szándékozik megvalósítani, és így a segítő kapcsolatok szuperviziós képzése lenne (pszichológus, mentálhigiénikus, klinikai lelkigondozó, szociálpedagógus, szociálpolitikus, szociális munkás). Németországban, Kasselen 1976 óta folyik szupervizor-képzés – ez Európa egyetlen, fő tárgyként szuperviziót oktató tanszéke. A HIETE a német tanszékkel együttműködésben tervezi a képzést megvalósítani.

A megbeszélésen – részben időhiány miatt – nem volt lehetőségünk arra, hogy elmondjuk a témával kapcsolatos gondolatainkat, felvessük kérdéseinket. Ezért most a szakmai nyilvánossághoz fordulunk, azzal a szándékkal, hogy közösen vitassuk meg a szociális munka szuperviziójának kérdéseit.

Az első kérdés: nyugati mintájú vagy a magyar sajátosságokhoz illeszkedő szuperviziós képzés legyen?

A második kérdés: a segítő kapcsolatok szuperviziója egyenlő lehet-e a szociális munka szuperviziójával?

A harmadik kérdés: ki csinálja a szociális munka szupervizióját? Lehet-e a pszichológiai szupervizió a szociális munka szuperviziója?

A negyedik kérdés: a konkrét képzést megvalósítók megegyezhetnek-e azokkal, akik meghatározzák a szuperviziós képzés szakalapításának kritériumait, feltételrendszerét (minden további képzés számára)? Mit vár a szociálismunkás szakma a szuperviziótól?

Az ötödik kérdés: egy típusú szupervizió vagy több alternatív irányzat és képzési tartalom vezessen ugyanazon jogosultság megszerzéséhez – „a szociális munka szupervizora” képzettséghez?

A fenti kérdésekre – közös gondolkodásunk eredményeként – közreadjuk a mi válaszainkat, és várjuk az Esélyben mindazok írásait, akik a szociális munka szuperviziójának tartalmi kidolgozásához hozzájárulnának gondolataikkal.

1. Annak oka, amiért a nyugati modellel szemben fogalmazzuk meg álláspontunkat, az, hogy a német modell a szupervizor szerepét úgy tudja meghatározni, hogy építhet egy jól szabályozott szociális ellátórendszerre és konszenzuson nyugvó szociális munkás szakmai identitásra. Ez ma Magyarországon még nem adott. A szociális munka mint szakma még nem jelent egységes szemléletű, kidolgozott elvek szerinti működést. „Annak a stílusnak, tartalomnak és adekvát technikának, amelyet a konkrét szuperviziós tevékenység során alkalmazunk, mindig az adott szolgáltatás társadalmi kontextusához és a szolgáltatáshoz magához kell alkalmazkodnia.” (Miller, 1960.) Fontos szerepe van azoknak a szakembereknek, akik struktúrált tanácsadást tudnak tartani az egyes intézményekben dolgozók számára. Ez a tanácsadói, konzultációs tevékenység – főként a szakma fejlődésének abban a szakaszában, ahol mi tartunk – mind a problémák tisztázásában, mind a szakmai problémák felvetésében, mind a kliensekkel kapcsolatos bármiféle újabb tudományos ismeretek terjesztésében igen nagy szerepet játszik a szakma építésében. A szupervízió mint tevékenység kezdetekor egyéni tanácsadást, „tanítói” tevékenységet jelentett a szociális munkában. Feltehetően most is ez a fázis jellemző Magyarországra.

2. Alapvetően két modellel szemint fejlődik a szuperviziós munka. Az egyik, adott szakmához kötötten, „szakmaspecifikusan” határozódik meg. A szupervizor közvetlenül ismeri azt a közeget (dolgozik benne ő maga is), amelyben szuperviziós tevékenységét végzi. A másik fejlődési modell, ahol a szupervizor munkája önálló szakmává válik, és függetlenedik az adott közeg sajátosságaitól, a kapcsolati folyamatok általános jellemzőinek és viszonyainak feltárásában, tudatosításában határozza meg feladatát. Az első pontban kifejtettek miatt, ma Magyarországon véleményünk szerint a szakmát és annak ismereteit, helyzetét és problémamegoldási módjait belülről jól ismerő szakember válhat csak szupervizorrá. Ezért az egyes szakmáknak, tevékenységeknek olyan szupervizorokra van szüksége, akik jól ismerik e szakmák minden specifikumát és koherens magyarázó elveit.

3. Az a legfőbb különbség a pszichológia mint szakma és szociális munka mint szakma között, hogy a pszichológusi szakma már kialakult, struktúráldott (és hierarchizálódott), túl vannak azon az elemi fázison, amikor a „beavatás” és fogalmi-gyakorlati tanítás kapcsán kialakultak a gyakorlati szakemberek „műhelyei”, „iskolái”, amikor kiderült, kinek kihez, hova, érdemes járnia. Megszilárdult a pszichológus szakma (és saját identitását kijelölve határai is kialakultak), így nincsenek eszközei a különböző értékrendek, a szociális munka dilemmái, a szociális adminisztráció és az intézménytípusok szociálpolitikai fejlesztés stratégiáihoz. Pedig a mai magyar viszonyok között ez elengedhetetlen azok számára, akik a szociális munka szuperviziójával foglalkoznak. A pszichológiai szupervízió érinti a szociális

munka egyik legérzékenyebb és a két szakma egymástól leginkább különböző területét. Ez pedig a másik személyiségi jogainak tiszteletben tartása (mind a szakmai-munkatársi kapcsolatokban, mind a segítő-kliens kapcsolatban). A pszichológiai szupervízió (rejtett) közvetítése, hogy hierarchikus viszony van a szupervízióban résztvevő két fél között, ami a hatalmi megnyilatkozás eszköze. A szociális munkás az e helyzetből fakadó hatalmi tényezőt – a segítő kapcsolatban – tudatosan kezeli, és a különböző értékek egymásmellettiségét és egyenrangúságát képviseli. Tapasztalataink szerint a szociális munka szupervízióját végző pszichológusok erre általában nem látnak rá, ha nincs közvetlen kapcsolatuk a kliens-csoport élethelyzetével és napi problémáival.

4. Azt gondoljuk, hogy egyetlen csoport sem sajátíthatja ki a maga számára a szupervíziós képzés tartalmának meghatározását anélkül, hogy a többi csoporttal egyeztetné az alapelveket. Véleményünk szerint fel kell állítani egy „szupervíziós curriculum bizottságot”, amelyben egyaránt szerepelnie kell a különböző képzőintézmények, szakmai szervezetek és az államigazgatás képviselőinek. Hangsúlyosan a szakmának mint „megrendelőnek” kellene megfogalmaznia a szupervízió iránti igényeit. Szupervíziós gyakorlatunkból azt látjuk, hogy a szakma nagyon várja a szupervíziót mint támogató rendszert. Ugyanakkor sok csalódást éltek már át teamek és egyének egyaránt, mert a kapott szupervízor – noha egy más területen már elismert szakember volt és jó szupervízor – a szociális munkában nem bizonyult kompetensnek. Egy jól kiépített szolgáltató intézmény lojalitást követel munkatársaitól, ez pedig olykor ellentétbe kerül a kliensekkel végzett nem uniformizálható, sok spontaneitást, flexibilitást követelő munkával. A szupervízori tevékenység részben segítheti ezen ellentétek feloldását, de erősítheti is ezt a tendenciát. Ezért el kell választani egymástól a konzultációs jellegű, tanítói, „mesteri”, „tutor” jellegű szupervíziót, és az eseti terheléssel, hatékonysággal, eljárásmodokkal foglalkozó vezetői szupervíziót. A szupervízió a szolgáltatásért van, nem a szociális munkásért. A szupervízióban a szociális munkán van a hangsúly. A szupervízió akkor hatékony, ha a szociális munka jobb lesz tőle. A szupervízióban a szociális munkásoknak világosan és érzékenyen megfogalmazott elvárásoknak kell eleget tenniük, ezért személyre szabott támogató odafigyelést kell kapniuk, érzelmi terheik viseléséhez feldolgozási technikákat, intézményes nehézségek, korlátok esetén kreatív potenciáljaik mozgósításához ösztönzéseket, új megoldások felismerésének lehetőségeit, az ismétlődő egyéni esetek azonosságainak felismerésén keresztül pedig eszközöket, technikákat az innovatív szociálpolitikai beavatkozáshoz. A szociális munka szupervíziójának célja a jobb szolgáltatás megvalósítása. Ennek eszköze a szociális munkás személyes és szakmai fejlődése. A szupervízió követi és a szociális munkás számára megvalósíthatóvá teszi a szakma etikai kódexét.

Magyarországon a szociális munka szupervíziójának fel kell ölelnie a szociális munkás és kliens kapcsolatrendszerének, értékvilágának átfogó elemzését, tudatosítását, a szociális munkás segítő kapcsolati motivációinak tudatosítását, valamint azt, hogy a szociális munkás egyedi problémából kiindulva milyen fejlesztő szerepet játszhat a szociálpolitikai intézményrendszer

alakításában. A szupervízióknak ki kell terjednie a segítő kapcsolat és az állampolgári és személyiségi jogok összeegyeztethetőségének problémáira és a dilemmák megoldására is.

5. Mindenképpen biztosítani kell, hogy a különböző elméleti irányzatok egyforma jogosultsággal vegyenek részt a szociális munka szupervíziójában. A képzési tartalmakat a „szupervíziós curriculum bizottságnak” kell meghatározni úgy, hogy a vizsga kimeneti szabályozású legyen, és a legkülönbébb módon legyenek megszerezhetőek a szükséges kreditek. A szociális munka sokféle területéhez csak így rendelhető hozzá egy olyan gazdag szupervíziós választék, amely minden ellátási formának és intézménynek választási szabadságot biztosít minőségi munkájának megvalósításához.

Vitaindítónkhoz várjuk szakemberek és szellemi műhelyek gondolatait.

Irodalom

- Alfred Kadushin: Supervision in Social Work. New York, Columbia Univ. Press. 1976.
Irving Miller: Distinctive Characteristics of Supervision in Group Work. Social Work 5 (1), 69–78. 1960.
Irving Miller: Supervision in Social Work. Encyclopedia of Social Work 18 th.

KIK VAGYUNK?

Az ÉGISZ Lelki Sérültek
Országos Családi Egyesületének programja

Nevünk: ÉGISZ Lelki Sérültek Országos Családi Egyesülete.

Névadónk: Zeusz pajzsa.

Születési időnk, helyünk: 1993. április (hírosági bejegyzés július), Budapest.

Taglétszámunk: 150 fő.

Céljaink: a pszichotikus és neurotikus betegek életkörülményeinek javítása családtagjaik összefogásán keresztül. A pszichiátriai szakmával való szoros együttműködésben a gyógyítás és a rehabilitáció elősegítése. Távolilag: hozzájárulás gyógyotthon létesítéséhez, ahol a betegek, az egyéni anyagi áldozatvállalás alapján is, a rendelkezésre álló krónikus intézmények feltételeinél otthonosabb körülmények között, orvosi felügyelet és egyénre szabott, aktív terápia mellett élhetnek. Rövid távú céljainkat lásd később.

Bankszámlánk: 516-037509-6 (OTP József körúti fiókja, Budapest).

Címünk: ÉGISZ Egyesület, 1464 Budapest, Pf. 1582.

Felvilágosítás telefonon:

Napközben: Gombos Gábor elnökségi tag: 169-2100/224 mellék

Anginé Szántó Ibolya elnökségi tag: 176-0922/199 mellék.

Este: Anginé Szántó Ibolya: 138-9178

Dr Rózsáné Széll Rita: 137-8286

Miért alakultunk?

Mielőtt rátérünk az ÉGISZ Egyesület Alapszabályban rögzített céljainak ismertetésére és arra, hogy milyen eszközökkel óhajtjuk azokat civil szerveződésként megvalósítani, beszélnünk kell arról a mélyen személyes motivációról, amely néhány elkeseredett (s éppen ezért hallatlanul nagy energiákat mozgósítani képes) emberben megálmodta egyesületünket.

Valószínűleg mindenki, akinek hozzátartozói, barátai, munkatársai között akad pszichiátriai beteg, ismeri a következő „forgatókönyvet”: a beteg ismételt kórházi ápolása után „eltűnnek” azok a rokonok, barátok, akik addig „idegkimerültségre” utalva vigasztalták a szűk családi kört. Szerencsés esetben két, de igen gyakran egyetlen hozzátartozó folytatja az egyre nehezebben kezelhető gyerek, férj/feleség stb. ápolását. És a „látszat fenntartását”: ne-

hogyan a szomszédok, iskolatársak, kollégák megtudják az igazságot. Rögtön hozzátesszük, nemcsak alacsonyabb iskolázottságú és szégyenlős nagymamák jellemző magatartása ez! Szép dolog a nyitottság és a haladó szellem, de amíg a társadalom e kérdésekben olyan prűd és előítéletes, mint ma nálunk, addig a titkolózás a beteg végletes kirekesztését megelőző szükséges rossz.

Röviden: a beteg s az őt közvetlenül gondozó magukra maradnak. Ha a betegség súlyosbodik, egyre több nehezen megoldható konfliktusba kerülnek a társadalom különböző szervezeteivel: fölmerül a rokkantosság szükségessége. A dolgok rendjénél fogva a beteg leggyakrabban gyerek, gondozója a szülő. Az idő feltartóztathatatlan múlásával aggodalom ébred: mi lesz a gyerek sorsa a szülei halála után? S ha időközben átestek a gyámosítás mindkét felet megrázó, ámde gyakorta ki nem kerülhető aktusán: ki lesz a gyámja, ha végleg elmennek?

Olyan egzisztenciális és szorongató kérdések ezek, amelyekre a társadalom (melynek nagyobbik, szerencsés hányada nem ismeri ezen marginális és gyilkos élethelyzeteket) nem kínál megnyugtató feleletet. A beteg, éppen betegsége miatt, nincs abban a helyzetben, hogy sorsát egyedül elrendezze, a helyi társadalomból kiszorulván, onnan segítségre nem számíthat. Hozzátartozója az öregedéssel természetesen (s a fokozott stressz révén természetellenesen gyorsan) veszít energiájából, a tágabb család már régesrég nem elérhető. Don Quijote szemérmomarcának utánzására ritkán képes. Ha mégis: mi a biztosíték az eredményre?

Csodás teremtmény az ember! Néhány szülőt a vázolt kutyaszorító helyzet nemhogy elzárt a többi embertársától, de hozzájuk hasonló sorsú partnereket kerestek. Nem kímélve egészségüket, idejüket és pénzüket, nekiláttak: telefonoztak, leveleket írtak és postáztak, találkozásokat szerveztek, kilincseltek. Felkerestek kompetensnek hitt szakembereket. Addig próbálkoztak, amíg egyértelmű szimpátiát vagy elutasítást nem kaptak. Számítalan egyéni tragédiával szembesültek, számos felemelő helyzetet átéltek. És munkájukat siker koronázta: hivatalosan is megalakult, megszületett Magyarország első olyan civil szerveződése, amelyik a lelki sérülteket a hozzátartozókon keresztül kívánja segíteni.

Megszületett tehát valami. Most éppen kezdi kinőni első ruháit. Úgy érzi, nagy szükség van rá, csak hát ezt a felnőttek oly nehezen veszik észre. Olvasónk – hiszen eljutott anyagunkhoz – olyan képviselője a „felnőtt társadalomnak”, akinek e füzetben szeretnénk megmutatni magunkat, értékeinket s egyelőre szerény lehetőségeinket, nehézségeinket. Ha támogatásra érdemesnek ítéltetünk, láthassák, miben és hogyan lehetnek segítségünkre.

Köszönjük, hogy megelőlegezi nekünk azt a bizalmat, hogy „önismertetésünket” elolvasásra érdemesíti. Minden segítőre és tagra szükségünk van.

Mit és hogyan? Távlati célok

Tagságunk egyetért abban, hogy távlatilag két fontos célt kell sikerre vinnünk, pontosabban ezekből a ránk eső feladatokat megoldanunk. Ezek egyike gyógyotthonok világra segítése, majd annak működtetésében bizonyos terhek vállalása.

Jelenleg az önálló életvitelre alkalmatlan pszichiátriai betegek sorsa hozzátartozóik „kiöregedésével” nagyon szomorúan alakul. Ha nincs módjuk jelentős pénz fizetésére, útjuk az elme szociális otthonba vezet. Közismert, hogy ezen a helyen a gyógyításra a legnagyobb orvosi jóindulat esetén sincs lehetőség. Aki ide került, azt „defekt betegként” kezelik. Sokan fiatalemberként „elfekvőbe” jutnak. Megengedhetetlen az is, hogy például a budapesti elmebetegek számára „rendszeresített” otthonok elérhetetlen távolságban vannak (Szentgotthárdon). Ha még él a hozzátartozó, akkor sem engedheti meg idős, beteg emberként, hogy rendszeresen látogassa betegét.

A betegek kaszárnyszerű körülmények közt, hajdanvolt gyönyörű kastélyokban, ingerszegény környezetben töltik napjaikat, éveiket. Még a gyógyító személyzet odaadó munkája ellenére is, a „tömeggazdálkodás” elidegenítő körülményei között megszűnik az idő. A maradék kapcsolat is megszűnik a realitásokkal. A beteg teljesen elveszti kapcsolatát a világgal, betegségének folyamata – az egyetlen, aminek még van ható törvényszerűsége és saját ideje – felgyorsul.

Lehetővé kell tenni, hogy a még nem végstádiumban levő betegek – anyagi lehetőségeiktől is függően – olyan gyógyotthonba juthassanak, ahol humánus körülmények között, aktív terápia (munka-, szociál-, művészetterápiák stb.) mellett, emberi kapcsolatokban, a valahová tartozás tudatában élhetnek. Egyesületünk alapítvány létrehozásával, szakmai, rászorultsági és egyéb érdekközösségekben végzett egyeztető és szervező munkával, szakmai előkészítő program kidolgozásával mindent megtesz egy ilyen otthon érdekében. Fontosnak tartjuk ugyanakkor az egyeztetést és az együttműködést az állami szervekkel, mivel e célunk elérése állami segítség nélkül lehetetlen.

Illúzió lenne azt gondolnunk, hogy a gyógyotthon a legközelebbi jövőben feltétlenül létrejön. Másrészt bizonyos, hogy mind a jelenlegi gazdasági körülmények között, mind a közeljövőben lesznek olyanok, akik semminemű anyagi áldozatvállalásra nem lesznek képesek. Ezért az egyesület együttműködik mindazokkal a meglévő erővel, amelyek Budapesten létre akarnak hozni egy elme szociális otthont.

Mit és hogyan? Rövid távú célok

A hosszú távú célok eléréséig meg kell erősödnünk. Sikerekre van szükségünk. Ennek biztosítása nem is olyan nehéz. Jelen és leendő tagságunk a hétköznapi élete során rendszeresen szembesül olyan helyzetekkel, amelyeket képtelen egyedül megoldani. Jogi, munkaügyi kérdések, a családtag „reaktív pszichózisa”, mind olyan gyakori nehézségek, melyek eredményes megoldása más emberek szervezett közreműködését igényli. Egyesületünk segíteni

tud a megoldásban. A legtermészetesebb forma az, hogy a hasonló problémákkal küszködő, de különböző „korú”, a probléma eltérő stádiumát megélt emberek rendszeresen összejönnek, és megbeszélik azokat a „megoldhatatlan” helyzeteket, amelyek eléjük tárulnak. Ezt megvalósítandó, már egy esztendeje működik minden hónap első hétfőjén egy kiscsoportunk (Bp. VII. Kertész u. Családsegítő Központ).

Civil személyek a legnagyobb jóakarat mellett sem képesek megoldani bonyolult jogi szituációkat. Emiatt szerveztük meg jogsegélyszolgálatunkat.

A krízishelyzetbe jutott családtagok pszichiátriai szolgáltatásunkat vehetik igénybe.

Terveinkben szerepel közös hétvégi programok, kirándulások szervezése is, ezeken a családtagok betegekkel közösen vehetnének részt.

A pszichiátriai betegség által érintett családtagok lelki problémáinak kezelésében hívó emberek és azok gyülekezetei természetes módon vehetnek részt. Minden ilyen kezdeményezést támogat az egyesület.

Rendszeres klubfoglalkozásainkon (minden hónap harmadik hétfője) előadásokat, kerekasztal beszélgetéseket szervezünk a pszichiátria számunkra fontos tudnivalóiról, az ÉGISZ Egyesülethez tartozó külföldi szervezetek munkájának tapasztalatairól.

Rehabilitációs jellegű munka végzésére alkalmas betegeinket segítjük a munkához jutásban.

Jelenlegi legégetőbb feladatunk a beteg hozzátartozóihoz való eljutás. A külföldi tapasztalatok szerint egy – a miénkhez hasonló profilú – civil szerveződés akkor működhet igazán hatékonyan, ha a problémában érintettek legalább tíz százalékát képes tömöríteni. Folyamatosan keressük a kapcsolatot a pszichiátriai gondozókkal, illetékes kórházi osztályokkal, háziorvosokkal. Arra kérjük őket, hogy segítsenek az érintettekhez (betegek és családtagjaik) eljuttatni a szórólapjainkat.

Szeretnénk minél több pszichiátriai gondozóval kapcsolatba lépni. A külföldi tapasztalatok is megerősítik, hogy a betegek sikeres utógondozását jelentősen segíthetik a hozzátartozókból verbuválódott egyesületek.

Tervezzük nyitott fórumok megrendezését olyan témákban, melyek a társadalom szélesebb körű érdeklődésére is igényt tarthatnak. Csatlakozunk olyan egyesületi hálózatokhoz, melyekben az ÉGISZ Egyesületnek helye van.

Civil egyesület és gyógyítás-rehabilitáció

A pszichiátriai megbetegedés a beteg személyétől koncentrikus körökben haladva tovaterjed a környezetére. A legközelebb állók – érzelmi kötődésük szorossága folytán – érintettek lesznek, esélyük van rá, hogy maguk is tüneteket fognak produkálni. A távolabbi környezet reakciója tévesen felfogott önvédelem: kirekesztés. A beteg maga is hajlamos izolálni magát a környező világtól, aktívan hozzájárul egy ízig-vérig beteg környezet kiépítéséhez. Az ilyen környezetbe szorultak (beteg és legszorosabb hozzátartozója) esélytelenek a „reális világgal” való kapcsolattartásra. Enélkül pedig pszichés re-

akcióik tovább torzulnak. Kész az ördögi kör, melyből a családtag még meg­lévő szociális kapcsolatrendszere ritkán enged kitérőt.

A betegség akut tüneteinek kezelése, a heveny problémák olykor okszerű megoldása, a családtag személyiségének építése a szakorvos elsődleges segítsé­gével történik. Az akut ellátást nem igénylő beteg gondozásában a pszichiátriai gondozókra hárul alapvető feladat. Itt több helyütt családterápiára is van lehetőség. A szomorú tapasztalatok alapján azonban mindez nem ele­gendő. A családtag csak ritkán primer beteg. Gyenge lelki állapota reakció­ként alakul ki. A beteg a kórházból kikerülve abnormális környezetbe kerül, ami gyógyulása ellen hat. Mint minden embernek, a lelki betegnek is szük­sége van szerető, barátságos környezetre, amely a beteg lehetőségeihez mér­ten kontrollál, és segít a hétköznapi kisebb-nagyobb feladatainak megol­dásában. Nem szabad, hogy félrevezessen bennünket a beteg beszűkült és torz (gyakran agresszív) reakciói „technikája”. Épp a beszűkülttség miatt valójában az egészséges embernél is nagyobb szüksége van olyan reális kör­nyezetre, melybe aktuális nyitottsági szintje, közlekedőképessége szerint in­tegrálódhat, amelyhez köze van, s mely ugyanakkor a megfélemlítettség vagy más illúzió irrealitásával nem „jövőhagyja” betegségét, hanem a realitások talaján átvállalja annak a harcnak egy részét, melyre a beteg egyedül képte­len. Ha már nincs a környezetben a beteg ápolását vállalni képes rokon, a beteg útja az elme szociális otthonba vezet. Ez az intézmény „elfekvő” jel­legű, a gondozottak az ország valamelyik eldugott sarkában, a világtól végleg elzárva készülnek a halálra.

Az ÉGISZ Egyesület olyan, a kórház és a „normális” társadalom közötti „köztes” vagy „félúti” közeget nyújthat, amely ma még hiányzik a lelki sé­rültek gyógyításának folyamatából. A hozzátartozók saját történetük alapján már sok mindent megtanultak betegükhöz való kapcsolatukról. Egymást se­gítve, alkalmanként szakember segítségével létrehozhatják ezt a környezetet, és ennek révén saját életük is gazdagodik. Munkájukon keresztül a „nagy társadalom” számára ismét hasznos, azzal szükség esetén harcot is felvállalni képes polgároknak érezhetik magukat.

A beteg azt veszi észre, hogy hozzátartozója megerősödik, terhelhetősége nő. Jobban rábízhatja magát, tudva azt is, hogy a háttérben, esetleg a jól látható, elérhető közelségben hasonló sorsú családtagokból álló, sokszínű és működőképes egyesületre támaszkodhatnak.

Naivítás lenne azt gondolni, hogy egy ilyen közösség működtetése „fáj­dalommentes”. Számátalan konfliktus keletkezik, ezek kezelése azonban a leg­emberibb feladataink közé tartozik. S ebben nem különbözünk semmilyen más, akár egészséges emberek hobbija köré szerveződő egyesületektől.

Összefoglalva: a pszichés betegségek komplex jellegénél fogva az ÉGISZ Egyesület az orvosi szakmai háttérre támaszkodva igenis szerepet játszhat a gyógyító-rehabilitáló munkában. Ebben a reá háruló kötelesség (ön)segítő emberi közösség kimunkálása, annak működtetése a hétköznapi feladatai­nak menedzselésén keresztül.

Munkaterv

A legsürgetőbb feladat az érintett betegek hozzátartozóihoz való eljutás. Folyamatosan kapcsolatot építünk a kórházi pszichiátriai osztályokkal, pszichiátriai gondozókkal és a házi orvosokkal arra kérve őket, hogy juttassák el szórólapjaikat az érintettekhez. Folytatjuk megkezdett kampányunkat az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet osztályain: nagycsoportok alkalmával tájékoztatót adunk munkánkról a betegeknek. Ezek az alkalmak a betegek véleményének megismerése révén egyúttal céljainkat és módszereinket is finomítják. Támogatjuk vidéki tagszervezetek megalakulását, segítjük őket a szervezésben és az egyesületi munkában.

Fejlesztetni kívánjuk önszervező kiscsoportunkat, célunk, hogy a különböző rokoni fokú hozzátartozók rendszeresen össze tudjanak jönni azonos rokoni fokú hozzátartozókkal. (Az Anonim Alkoholisták kiscsoportjai is mutatják ennek szükségességét, hatékonyságát). A klubfoglalkozáson folytatjuk a meghívott szakemberek által tartott előadássorozatot a pszichiátriai betegek otthoni gondozásáról. Az illetékes szakmák bevonásával fórumot szervezünk betegeink jogairól. Beadványt nyújtunk be az Országgyűlés illetékes bizottságához. Megszervezzük betegeink látogatását, és részt vállalunk rászoruló tagjaink hétköznapi gondjainak megoldásában. Folytatjuk jogi, pszichológiai, szociális, grafológiai és pszichiátriai tanácsadásainkat. Megszervezzük évi rendes közgyűlésünket.

Látogatásokat szervezünk vidéki tagszervezeteinkhez, valamint néhány pszichiátriai intézménybe. Részt vállalunk pszichiátriai betegek részére rendezett „Ki mit tud?” megszervezésében és lebonyolításában.

Kerekasztalt szervezünk a budapesti (idős)szociális otthonok vezetőivel és az önkormányzatok szociálpolitikai ügyosztályának vezetőivel.

Folyamatosan dolgozunk a gyógyotthon létesítésének szervezésén, a lehetőségek felkutatásán.

Mіндеzen munkák elvégzése szükségessé teszi egy ügyintéző alkalmazását és egy iroda fenntartását. Jelenlegi eredményeinket csak így tudjuk meghaladni.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Betlen Anna – szociológus
Munkaügyi Kutató Intézet

Csoba Judit – szociológus
KLTE Szociológia Tanszék

Németh László – szociológus
ELTE Szociálpolitikai Tanszék

Pik Katalin – szociológus
ELTE Szociálpolitikai Tanszék

Soltész Iván – szociológus
Magyar Iparszövetség Oktatási Központja

Szikra Dorottya – egyetemi hallgató
ELTE Szociálpolitikai Tanszék

Tenczer Tamás – egyetemi hallgató
ELTE Szociálpolitikai Tanszék

Ulicska László – egyetemi hallgató
ELTE Szociálpolitikai Tanszék

Végh Katalin – egyetemi hallgató
ELTE Szociálpolitikai Tanszék
